

॥ कार्तिकमासमाहात्म्यम् ॥

॥ अथ प्रथमोऽध्यायः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्।
देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत्॥१॥

ऋष्य ऊचुः

सूत नः कथितं पुण्यं माहात्म्यमाश्विनस्य च।
भूयोऽन्यच्छ्रोतुमिच्छामः कार्तिकस्य च वैभवम्॥२॥

कलौ कलुषचित्तानां नराणां पापकर्मणाम्।
संसाराब्धौ निमग्नानामनायासेन का गतिः॥३॥

को धर्मः सर्वधर्माणामधिको मोक्षसाधकः।
इहापि मुक्तिदो नृणामेतत्त्वं कथय प्रभो॥४॥

सूत उवाच

भवद्विर्यदहं पृष्ठस्तदेतत्पृष्ठवान्मुनिः।
नारदो ब्रह्मणः पुत्रो ब्रह्माणं तु जगद्गुरुम्॥५॥

तथैव सत्यभामा च श्रीकृष्णं जगदीश्वरम्।
अपृच्छत्कार्तिकस्यैव वैभवं श्रवणोत्सुका॥६॥

वालखिल्लैश्च ऋषिभिर्यदुक्तमृषिसंसदि।
श्रीसूर्यारुणसंवादरूपेणातिमनोहरम् ॥७॥

कैलासे शङ्करैव कार्तिकस्य च वैभवम्।
वर्णितं षण्मुखस्याग्रे नानाख्यानसमन्वितम्॥८॥

पृथुं प्रति नारदेन कथितं च महात्म्यकम्।
कार्तिकस्य च विप्रेन्द्रा श्रुत्वा ब्रह्ममुखात्पुरा॥९॥

एकदा नारदो योगी सत्यलोकमुपागतः।
पप्रच्छ विनयेनैव सर्वलोकपितामहम्॥१०॥

नारद उवाच

पापेन्धनस्य घोरस्य शुष्काद्र्वस्य च भूरिशः।
को वहिर्दहते ब्रह्मस्तद्वावान्वक्तुमर्हति॥११॥

नाज्ञातं त्रिषु लोकेषु ब्रह्माण्डान्तर्गतस्य यत्।
विद्यते तव देवेश त्रिविधस्य सुनिश्चितम्॥१२॥

मासानां प्रवरो मासो देवानामुत्तमोत्तमः।
तीर्थानि तद्विशेषेण कथयस्व पितामह॥१३॥

ब्रह्मोवाच

मासानां कार्तिकः श्रेष्ठो देवानां मधुसूदनः।
तीर्थं नारायणाख्यं हि त्रितयं दुर्लभं कलौ॥१४॥

नारद उवाच

भगवंस्तव दासोऽस्मि भक्तोऽस्मि हरिवलभा।
वैष्णवान्ब्रूहि मे धर्मान्सर्वज्ञोऽसि पितामह॥१५॥

आदौ कार्तिकमाहात्म्यं वक्तुमर्हसि मे प्रभो।
दीपदानस्य माहात्म्यं ब्रतिनां नियमांस्तथा॥१६॥

गोपीचन्दनमाहात्म्यं तुलस्याश्र तथा विभो।
धात्र्याश्वैव च माहात्म्यं विधिं स्नानादिकस्य च।
ब्रतारम्भः कदा कार्यं उद्यापनविधिं तथा॥१७॥

यत्किञ्चिद्वैष्णवं धर्मं तत्सर्वं वक्तुमर्हसि।
येनाहं त्वत्प्रसादेन पदं यास्याम्यनामयम्॥१८॥

सूत उवाच

इति पुत्रवचः श्रुत्वा ब्रह्मा हर्षसमन्वितः।
राधादामोदरं स्मृत्वा प्रोवाच तनुजं प्रति॥१९॥

ब्रह्मोवाच

साधु पृष्ठं त्वया पुत्र लोकोद्धरणहेतवे।
कथयामि न सन्देहः कार्तिकस्य च वैभवम्॥२०॥

एकतः सर्वतीर्थानि सर्वे यज्ञाः सदक्षिणाः।
कार्तिकस्य तु मासस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्॥२१॥

एकतः पुष्करे वासः कुरुक्षेत्रे हिमालये।
एकतः कार्तिकः पुत्र सर्वपुण्याधिको मतः॥२२॥

स्वर्णानि मेरुतुल्यानि सर्वदानानि चैकतः।
एकतः कार्तिको वत्स सर्वदा केशवप्रियः॥२३॥

यत्किञ्चित्क्रियते पुण्यं विष्णुमुद्दिश्य कार्तिके।
तस्य क्षयं न पश्यामि मयोक्तं तव नारद॥२४॥

सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम्।
तथात्मानं समादद्यात्र भ्रश्येत यथा पुनः॥२५॥

दुष्प्राप्यं प्राप्य मानुष्यं कार्तिकोक्तं चरेन्न यः।
धर्मं धर्मभृतां श्रेष्ठ स मातापितृघातकः॥२६॥

कार्तिकः खलु वै मासः सर्वमासेषु चोत्तमः।
पुण्यानां परमं पुण्यं पावनानां च पावनम्॥२७॥

अस्मिन्मासे त्रयम्निंशद्वेवाः सन्निहिता मुने।
अत्र स्नानानिदानानि भोजनानि व्रतानि च॥२८॥

तिलधेनुं हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी।
गोप्रदानानि कुर्वन्ति सर्वभावेन नारद॥२९॥

तानि दानानि दत्तानि गृह्णन्ति विधिवत्सुराः।
यत्किञ्च दत्तं विप्रेन्द्र तपश्चैव तथा कृतम्॥३०॥

तदक्षय्यफलं प्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना।
पापानां मोक्षणं चैव कार्तिके मासि शस्यते॥३१॥

तस्माद्यत्तेन विप्रेन्द्र कार्तिके मासि दीयते।
यत्किञ्चित्कार्तिके दत्तं विष्णुमुद्दिश्य मानवैः॥३२॥

तदक्षयं हि लभते अन्नदानं विशेषतः।
यथा नदीनां विप्रेन्द्र शैलानां चैव नारद॥३३॥

उदधीनां च विप्रर्षे क्षयो नैवोपपद्यते।
दानं कार्तिकमासे तु यत्किञ्चिद्दीयते मुने॥३४॥

न तस्यास्ति क्षयो विप्र पापं याति सहस्रधा।
सम्प्राप्तं कार्तिकं दृष्ट्वा परात्रं यस्तु वर्जयेत्॥३५॥

दिनेदिनेऽतिकृच्छ्रस्य फलं प्राप्नोत्ययतः।
न कार्तिकसमो मासो न कृतेन समं युगम्॥३६॥

न वेदसदृशं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गया समम्।
न चान्नसदृशं दानं न सुखं भार्यया समम्॥३७॥

न्यायेनोपार्जितं द्रव्यं दुर्लभं दानकारिणाम्।
दुर्लभं मर्त्यधर्माणां तीर्थे च प्रतिपादनम्॥३८॥

कार्तिके मुनिशार्दूल शालिग्रामशिलार्चनम्।
स्मरणं वासुदेवस्य कर्तव्यं पापभीरुणा॥३९॥

एतादृशं कार्तिकं च अकृतेनैव यो नयेत्।
पूर्वं कृतस्य पुण्यस्य क्षयमाप्नोत्यसंशयम्॥४०॥

नारद् उवाच

अशक्तेन कथं कार्यं कार्तिकब्रतमुत्तमम्।
येन तत्फलमाप्नोति तन्मे वद पितामह॥४१॥

ब्रह्मोवाच

अशक्तस्तु यदा मर्त्यस्तदैवं ब्रतमाचरेत्।
अन्यस्मै द्रविणं दत्त्वा कारयेत्कार्तिकब्रतम्॥४२॥

तस्मात् पुण्यं प्रगृहीत दानसङ्कल्पपूर्वकम्।
द्रव्यदानेऽप्यशक्तश्चेद्यदा देवर्षिसत्तमा॥४३॥

तदा तेन प्रकर्तव्यं पानं तीर्थजलस्य च।
तत्राप्यशक्तो यो मर्त्यस्तेन नित्यं हरेमुदा॥४४॥

स्मरणं च प्रकर्तव्यं नाम्ना नियमपूर्वकम्।
अखण्डितं तदा तेन कार्तिकब्रतजं फलम्॥४५॥

विष्णोः शिवस्य वा कुर्यादालये हरिजागरम्।
शिवविष्ववोर्गृहाभावे सर्वदेवालयेष्वपि॥४६॥

दुर्गाटव्यां स्थितो वाऽथ यदि वाऽपद्रतो भवेत्।
कुर्यादश्वथमूले तु तुलसीनां वनेष्वपि॥४७॥

विष्णुनामप्रबन्धानां गायनं विष्णुसन्निधौ।
गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोति मानवः॥४८॥

वाद्यकृत्पुरुषश्चापि वाजपेयफलं लभेत्।
सर्वतीर्थविगाहोत्थं नर्तकः फलमाप्नुयात्॥४९॥

सर्वमेतलभेत्पुण्यमेतेषां द्रव्यदः पुमान्।
श्रवणाद्वर्णनाद्वाऽपि षडंशं फलमाप्नुयात्॥५०॥

आपद्रतो यदाऽप्यम्भो न लभेत्कुत्रचित्रः।
व्याधितो वाऽथवा कुर्याद्विष्णोर्नाम्नाऽपि मार्जनम्॥५१॥

उद्यापनविधिं कर्तुमशक्तो यो ब्रतस्थितः।
ब्राह्मणान्मोजयेत्पश्चाद्व्रतसम्पूर्तिहेतवे ॥५२॥

अशक्तो दीपदानाय परदीपं प्रबोधयेत्।
तस्य वा रक्षणं कुर्याद्वातादिभ्यः प्रयत्नतः॥५३॥

श्रीविष्णोः पूजनाभावे तुलसीधात्रिपूजनम्।
सर्वाभावे ब्रती कुर्याद्वाह्मणानां गवामपि।
तस्याप्यभावे मनसि विष्णोर्नामानुकीर्तनम्॥५४॥

नारद उवाच

ब्रह्मन्बूहि विशेषेण धर्मान्कार्तिकसम्भवान्॥५५॥

आदितः श्लोकाः — ५५

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
कार्तिकब्रतप्रशंसावर्णनं
नाम प्रथमोऽध्यायः॥१॥

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

ब्रह्मोवाच

अथ कार्तिकमासस्य धर्मान्वक्ष्यामि नारद।
सम्प्राप्तं कार्तिकं दृष्ट्वा परान्नं यस्तु वर्जयेत्॥१॥

स तु मोक्षमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा।
सर्वेषामेव धर्माणां गुरुपूजा परा मता।
गुरुशुश्रूषया सर्वं प्राप्नोति ऋषिसत्तम्॥२॥

गुरौ तुष्टे च तुष्टाः स्युर्देवाः सर्वे सवासवाः।
गुरौ रुष्टे च रुष्टाः स्युर्देवाः सर्वे सवासवाः॥३॥

कार्तिकं मासि सम्प्रासे कृत्वा कर्माणि भूरिशः।
अकृत्वा गुरुशुश्रूषां नरकानेव विन्दति॥४॥

यत्किञ्चिद्द्वा समादिष्टो गुरुणा तत्समाचरेत्॥५॥

आज्ञतो गुरुणा विप्र न तद्वाक्यं तु लङ्घयेत्।
यदि दुःखादिकं प्राप्तं गुरुं तु शरणं ब्रजेत्॥६॥

मातृत्वे च पितृत्वे च गुरुमेव स्मरेद्दृधः।
गुरौ न प्राप्यते यत्तन्नान्यत्रापि हि लभ्यते॥७॥

गुरुप्रसादात्सर्वं तु प्राप्नोत्येव न संशयः।
मेधावी कपिलश्चैव सुमतिश्च महातपाः।
गौतमस्य गुरोः सम्यक्सेवयाऽमरतां गताः॥८॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कार्तिके विष्णुतत्परः।
गुरुसेवां प्रकुर्वीत ततो मोक्षमवाप्नुयात्॥९॥

नरेभ्यो वैष्णवं धर्मं यो ददाति द्विजोत्तमः।
ससागरमहीदाने तत्पुण्यं लभते हि सः॥१०॥

तिलघेनुं हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी।
गोप्रदानानि दास्यन्ति सर्वभावेन सुब्रत॥११॥

सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते।
सहस्रमेव धेनूनां शतं चानडुहां समम्॥१२॥

दशानडुत्समं यानं दशायानसमो हयः।
हयदानसहस्रेभ्यो गजदानं विशिष्यते॥१३॥

गजदानसहस्राणां स्वर्णदानं च तत्समम्।
स्वर्णदानसहस्राणां विद्यादानं च तत्समम्॥१४॥

विद्यादानात्कोटिगुणं भूमिदानं विशिष्यते।
भूमिदानसहस्रेण गोप्रदानं विशिष्यते॥१५॥

गोप्रदानसहस्रेभ्यो ह्यन्नदानं विशिष्यते।
अन्नाधारमिदं प्रोक्तं तस्माद्देयं तु कार्तिके॥१६॥

परान्नवर्जनादेव लभेच्चान्द्रायणं फलम्।
दिनेदिनेऽतिकृच्छ्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः॥१७॥

कार्तिके वर्जयेन्मांसं सन्धानं च विशेषतः।
राक्षसीं योनिमाप्नोति सकृन्मांसस्य भक्षणात्॥१८॥

प्रवृत्तानां तु भक्ष्याणां कार्तिके नियमे कृते।
अवश्यं विष्णुरूपत्वं प्राप्यते मोक्षदं पदम्॥१९॥

ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्त्वा ग्रहणे सूर्यचन्द्रयोः।
यत्फलं लभते वत्स तत्फलं भूमिशायिनः॥२०॥

भोजनं द्विजदम्पत्योः पूजनं च विलेपनैः।
कम्बलानि च रत्नानि वासांसि विविधानि च॥२१॥

तूलिकाश्च प्रदातव्याः प्रच्छादनपटैः सह।
उपानहावातपत्रं कार्तिके देहि सुव्रत॥२२॥

कार्तिके क्षेत्रिशायी च हन्यात्पापं युगार्जितम्।
जागरं कार्तिके मासि यः करोत्यरुणोदये॥२३॥

दामोदराग्रे देवर्षे गोसहस्रफलं लभेत्।
नदीस्नानं कथा विष्णोर्वैष्णवानां च दर्शनम्॥२४॥

न भवेत्कार्तिके यस्य हरेत्पुण्यं दशाब्दिकम्।
पुष्करं यः स्मरेत्प्राज्ञः कर्मणा मनसा गिरा॥२५॥

कार्तिके मुनिशार्दूलं लक्षकोटिगुणं भवेत्।
प्रयागो माघमासे तु पुष्करं कार्तिके तथा॥२६॥

अवन्ती माधवे मासि हन्यात्पापं युगार्जितम्।
धन्यास्ते मानवा लोके कलिकाले विशेषतः॥२७॥

ये कुर्वन्ति नरा नित्यं प्रीत्यर्थं हरिपूजनम्।
तारितास्तैश्च पितरो नरकाच्च न संशयः॥२८॥

क्षीरादिस्त्रपनं विष्णोः क्रियते पितृकारणात्।
कल्पकोटिं दिवं प्राप्य वसन्ति त्रिदिवैः सह॥२९॥

कार्तिके नार्चितो यैस्तु कृष्णस्तु कमलेक्षणः।
जन्मकोटिषु विप्रेन्द्रं न तेषां कमला गृहे॥३०॥

अहो मुष्टा विनष्टास्ते पतिताः कलिकन्दरे।
यैर्नार्चितो हरिर्भक्त्या कमलैरसितैः सितैः॥३१॥

पद्मेनैकेन देवेशं योऽर्चयेत्कमलापतिम्।
वर्षायुतसहस्रस्य पापस्य कुरुते क्षयम्।
पुष्करार्चनयोगेन श्वेतो मुक्तिमवाप ह॥३२॥

अपराधसहस्राणि तथा सप्तशतानि च।
पद्मेनैकेन देवेशः क्षमते प्रणतोऽर्चितः॥३३॥

तुलसीपत्रलक्षेण कार्तिके योऽर्चयेद्धरिम्।
पत्रेपत्रे मुनिश्रेष्ठ मौक्तिकं लभते फलम्॥३४॥

मुखे शिरसि देहे तु कृष्णोत्तीर्णा तु यो वहेत्।
तुलसी कृष्णनिर्माल्यैर्यो गात्रं परिमार्जयेत्।
सर्वरोगैस्तथा पापैर्मुक्तो भवति मानवः॥३५॥

शङ्खोदकं हरेर्भक्तिर्निर्माल्यं पादयोर्जलम्।
चन्दनं धूपशेषं च ब्रह्महत्यापहारकम्॥३६॥

कार्तिके मासि विप्रेन्द्र प्रातःस्नानपरायणः।
विप्रेभ्यश्चान्नदानं तु कुर्याच्छत्त्यनुसारतः॥३७॥

सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते।
अन्नेन जायते लोको ह्यन्नेनैवाभिवर्धते॥३८॥

अन्नं हि सर्वभूतानां प्राणभूतं परं विदुः।
अन्नदः सर्वदो लोके सर्वयज्ञादिकृद्भवेत्॥३९॥

तीर्थस्नानेन किं तस्य देवयात्रादिनाऽपि किम्।
सर्वं सम्पाद्यते ब्रह्मन्नन्नदानान्नं संशयः॥४०॥

सत्यकेतुर्द्विजः पूर्वं चान्नदानेन केवलम्।
सर्वपुण्यफलं प्राप्य मोक्षं प्राप सुदुर्लभम्॥४१॥

कार्तिकव्रतनिष्ठस्तु कुर्याद्गोदानमुत्तमम्।
ब्रतं सम्पूर्णतां याति गोदानेन न संशयः॥४२॥

गोदानात्परमं दानं संसारार्णवतारकम्।
नास्ति नारद लोकेऽस्मिन्सुशर्मा ब्राह्मणो यथा॥४३॥

कार्तिके मासि विप्रेन्द्र दत्त्वा दानान्यनेकशः।
हरिस्मृतिविहीनश्चेन्नं पुनन्ति कदाचन॥४४॥

नामस्मरणमाहात्म्यं मया वक्तुं न शक्यते।
पुष्करेण यथा पूर्वं नारकीयाश्च मोचिताः॥४५॥

गोविन्दं गोविन्दं हरे मुरारे
गोविन्दं गोविन्दं मुकुन्दं कृष्ण।
गोविन्दं गोविन्दं रथाङ्गपाणे
गोविन्दं दामोदरं माधवेति॥४६॥

क्षेकार्धं क्षेकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम्।
कार्तिके यः पठन्मर्त्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः॥४७॥

यैर्न श्रुतं भागवतं पुराणं
नाऽऽराधितो वै पुरुषः पुराणः।
हुतं मुखे नैव धरामराणां
तेषां वृथा जन्म गतं नराणाम्॥४८॥

कार्तिके मासि विप्रेन्द्र यस्तु गीतां पठेन्नरः।
तस्य पुण्यफलं वक्तुं मम शक्तिर्न विद्यते॥४९॥

गीतायास्तु समं शास्त्रं न भूतं न भविष्यति।
सर्वपापहरा नित्यं गीतैका मोक्षदायिनी॥५०॥

एकेनाध्यायपाठेन सर्वपापकृतोऽपि च।
मुच्यन्ते नरकाद् घोराङ्गडो वै ब्राह्मणो यथा॥५१॥

शालिग्रामशिलादानं यः कुर्यात्कार्तिके मुने।
तस्य पुण्यस्य विश्रान्तिर्विष्णुना न निरूपिता॥५२॥

शालिग्रामं समभ्यर्च्य श्रोत्रियाय महामुने।
दानं यः कुरुते विप्र तस्य पुण्यफलं शृणु॥५३॥

सप्तसागरपर्यन्तं भूदानाद्यत्कलं भवेत्।
शालिग्रामशिलादानात्तत्कलं समवाप्नुयात्॥५४॥

शालिग्रामशिलादानात्कार्तिके ब्राह्मणी यथा।
विधवा सधवा जाता विवाहे पञ्चमेऽहनि॥५५॥

तस्मात् तु कार्तिके मासि स्नानदानपुरःसरम्।
शालिग्रामशिलादानं कर्तव्यं नात्र संशयः॥५६॥

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
कार्तिकब्रतधर्मनिरूपणं
नाम द्वितीयोऽध्यायः॥२॥

॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥

ब्रह्मोवाच

भूयः शृणुष्व विप्रेन्द्र कार्तिकस्य च वैभवम्।
दशमीदिनमारभ्य दशम्यां तु समापयेत्॥१॥

पौर्णमासीं समारभ्य पौर्णमास्यां समापयेत्।
आश्विनस्य हरिदिनीं समारभ्य तु भक्तिमान्॥२॥

दामोदरं नमस्कृत्य कुर्यात्सङ्कल्पमादितः।
दामोदर नमस्तेऽस्तु सर्वपापविनाशन॥३॥

कार्तिकस्य व्रतं कर्तुमनुज्ञां दातुमहसि।
निर्विघ्नं कुरु देवेश आमासं पुरुषोत्तम॥४॥

इति सम्पार्थ्य विधिना कार्तिकब्रतमाचरेत्।
अनुरुं वदता प्रोक्तं भास्करेण श्रुतं मया।
कलौ च स्वर्गगमनकारणं श्रूयतां हि तत्॥५॥

सूर्य उवाच

द्वादशानां तु मासानां मार्गशीर्षोऽतिपुण्यदः॥६॥

तस्मात् पुण्यफलः प्रोक्तो वैशाखो नर्मदातटे।
ततो लक्ष्मणः प्रोक्तः प्रयागे माघमासकः॥७॥

तस्मान्महाफलः प्रोक्तः कार्तिको जलमात्रके।
 एकतः सर्वदानानि ब्रतानि नियमास्तथा॥८॥

एकतः कार्तिकस्नानं ब्रह्मणा तुलया धृतम्।
 सन्ततिश्चैव सम्पत्तिः कलौ येषां प्रजायते॥९॥

अवश्यं तैः कृतं विद्धि कार्तिकस्नानमादरात्।
 स्नानं च दीपदानं च तुलसीवनपालनम्॥१०॥

भूमिशश्या ब्रह्मचर्यं तथा द्विदलवर्जनम्।
 विष्णुसङ्कीर्तनं सत्यं पुराणश्रवणं तथा॥११॥

कार्तिके मासि कुर्वन्ति जीवन्मुक्तास्त एव हि।
 न कार्तिकसमं धर्म्यमर्थ्यं नो कार्तिकात्परम्॥१२॥

न कार्तिकसमं काम्यं मोक्षदानं न कार्तिकात्।
 युधिष्ठिरेण धर्मार्थमर्थार्थं च ध्रुवेण च॥१३॥

श्रीकृष्णेन तु कामार्थं मोक्षार्थं नारदेन च।
 कृतमेतद्वतं तस्माच्छेष्टं कृष्णप्रियं च हि॥१४॥

अरुण उवाच

ब्रूहि भास्कर सर्वात्मन् कदाऽऽरभ्य ब्रतं कृतम्।
 सफलं जायते सम्यक् का च पूज्याऽत्र देवता॥१५॥

भास्कर उवाच

अहं विष्णुश्च शर्वश्च देवी विघ्नेश्वरस्तथा।
 एकोऽहं पञ्चधा जातो नाट्ये सूत्रधरो यथा॥१६॥

अस्माकं सर्वं एवैते भेदा विद्धि खगेश्वर।
 तस्मात् सौरैश्च गाणेशैः शाक्तैः शैवैश्च वैष्णवैः॥१७॥

कर्तव्यं कार्तिकस्नानं सर्वपापनुत्तये।
 सूर्यस्य प्रीतये कार्यं तुलासंस्थे दिवाकरे॥१८॥

इषपूर्णा समारभ्य यावत्कार्तिकपूर्णिमा।
तावत्स्नानं विधातव्यं शिवसन्तुष्टये नरैः॥१९॥

देवीपक्षं समारभ्य महारात्रिचतुर्दशी।
तावत्स्नानं विधातव्यं देवी सम्प्रीयतामिति॥२०॥

गणपक्षं समारभ्य कृष्णा या कार्तिके भवेत्।
चतुर्थी तावदेव स्यात्स्नानं गणपतुष्टये॥२१॥

एकादशीं समारभ्य आश्विनस्यासितेतराम्।
एकादश्यां कार्तिकस्य शुक्लायां परिपूर्यते।
कृतं येन तु तस्य स्यात्परितुष्टो जनार्दनः॥२२॥

न कार्तिकसमो मासो न काशीसदृशी पुरी।
न प्रयागसमं तीर्थं न देवः केशवात्परः॥२३॥

प्रसङ्गाद्वा बलात्कारैर्ज्ञात्वा ज्ञात्वा कृतं भवेत्।
स्नानं कार्तिकमासस्य न पश्येद्यमयातनाम्॥२४॥

स्नानार्थं चेन्न सामर्थ्यं दत्त्वा ऽन्यस्मै धनादिकम्।
स्नातस्य तस्य हस्तस्य ग्रहणा पुण्यभाग्भवेत्॥२५॥

अथवा कार्तिकस्नानं ये कुर्वन्ति द्विजातयः।
तेषां प्रावरणं दत्त्वा स्नानं फलमाप्नुयात्॥२६॥

राधादामोदरः पूज्यः कार्तिके तु विशेषतः॥२७॥

स्वर्णस्य वा ऽथ रौप्यस्याप्यभावे शुल्बजामपि।
मृज्ञां वा चित्रजातां वा ऽथ वा पिष्ठविचित्रिताम्॥२८॥

दामोदरस्य राधायास्तुलस्यधोऽर्चयन्ति ये।
मूर्ति ते तु नरा ज्ञेया जीवन्मुक्ता न संशयः॥२९॥

अपि पापसहस्राद्यः कार्तिकस्नानतो नरः।
मुक्तोऽवश्यं स भवति नात्र कार्या विचारणा॥३०॥

तुलस्यभावे कर्तव्या पूजा धात्रीतले खग।
मुख्यपूजाविधानं तु कर्तव्यं सूर्यमण्डले॥३१॥

अप्रत्यक्षाः सर्वदेवाः प्रत्यक्षो भगवानयम्।
सर्वे देवाः कालवशाः कालकालो दिवाकरः॥३२॥

एतदाराधनेऽशक्तः प्रतिमां पूजयेन्नरः।
प्रतिमातोऽधिकं पुण्यं ब्राह्मणस्य तु पूजने॥३३॥

दरिद्रो दानपात्रं स्याद्विद्यावांस्तु विशेषतः।
विप्राभावे पूजनीया गावः कृष्णा मनोहराः॥३४॥

विष्णोर्मूर्तिर्जङ्घमतः स्थावरा तु प्रशस्यते।
शूद्रस्थापितमूर्तीनां नमस्कारं करोति यः।
पितृभिर्निरयं याति दशपूर्वेदशापरैः॥३५॥

शूद्राचितस्य संस्पर्शाद्वहेदासप्तमं कुलम्॥३६॥

तस्माद्विचार्य विप्रैर्या स्थापिता तां समर्चयेत्।
ततोऽपि या देवताभिः कृता सा भुक्तिमुक्तिदा॥३७॥

मूर्त्यभावे पूजनीयोऽश्वत्थो वाऽथ वटोऽथ वा।
अश्वत्थरूपी विष्णुः स्याद्वटरूपी शिवो यतः॥३८॥

कार्तिके तुलसीशाकं ताम्बूलं वा नराधमः।
अज्ञानाज्ञानतो वाऽपि भुज्ञानो निरयं व्रजेत्॥३९॥

शालिग्रामशिलाचक्रे नित्यं सत्रिहितो हरिः।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन शालिग्रामं प्रपूजयेत्॥४०॥

रुद्रशापवशाद्वावो विष्ट्रभक्षणतत्पराः।
तथाऽपि ताः पूजनीया लोकद्वयफलप्रदाः॥४१॥

ब्रह्मांशकसमुद्भूते पालाशे यस्तु भोजनम्।
कुर्यात्कार्तिकमासेऽसौ विष्णुलोकं प्रयास्यति॥४२॥

अश्वत्थरूपी भगवान्वटरूपी सदाशिवः।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कार्तिकेऽश्वत्थमर्चयेत्॥४३॥

या नारी कार्तिके मासि लक्षं कुर्यात्प्रदक्षिणाः।
राधादामोदरं पूज्य मन्दवारे च तत्तले॥४४॥

दम्पती भोजयेद्राधादामोदरस्वरूपिणौ।
भोजयित्वा सप्तलीकान्यश्चाद्गुञ्जीत वाग्यतः॥४५॥

वन्ध्याऽपि लभते पुत्रमितरासां तु का कथा।
सदा सन्निहितो विष्णुद्विपत्सु ब्राह्मणे यथा॥४६॥

बोधिद्रुमे पादपेषु शालिग्रामे शिलासु च।
तस्मादश्वत्थमूले वै कर्तव्यं विष्णुपूजनम्॥४७॥

अश्वत्थपूजा स्पर्शेन कर्तव्या शनिवासरे।
अन्यवारेऽश्वत्थसङ्घाद्विरिद्रो जायते नरः॥४८॥

स्नानं जागरणं दीपं तुलसीवनपालनम्।
कार्तिके मासि कुर्वन्ति ते नरा विष्णुमूर्तयः॥४९॥

सम्मार्जनं विष्णुगृहे स्वस्तिकादिनिवेदनम्।
विष्णोः पूजां च ये कुर्युर्जीवन्मुक्तास्तु ते नराः॥५०॥

स्नानकालं प्रवक्ष्यामि तीर्थादिषु च यत्फलम्।
स्नानधर्माश्च ये केचित्तान्सर्वान्मे निबोधतः॥५१॥

आदितः श्लोकाः — १६२

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
कार्तिकवैभववर्णनं
नाम तृतीयोऽध्यायः॥३॥

॥ अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

ब्रह्मोवाच

नाडीद्वयावशिष्टायां रात्र्यां गच्छेऽग्नलाशयम्।
तुलसीमृतिकायुक्तः सवस्त्रकलशो मुने॥१॥

आगत्य तोयनिकटे तीरे संस्थाप्य पात्रकम्।
पादप्रक्षालनं कृत्वा देशकालादि चोच्चरेत्॥२॥

स्मरेद्गङ्गादिका नद्यो विष्णुशर्वादिदेवताः।
नाभिमात्रे जले स्थित्वा मन्त्रमेतमुदीरयेत्॥३॥

कार्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्दन।
प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदर मया सह॥४॥

नित्ये नैमित्तिके कृत्वा कार्तिके पापनाशन।
स्नानं चार्घं प्रदास्यामि निर्विघ्नं कुरु केशव॥५॥

तीर्थादिदेवताभ्यश्च क्रमादर्घ्यादि दापयेत्।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे॥६॥

नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने।
नमस्तेऽस्तु हृषीकेश गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते॥७॥

ब्रतिनः कार्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं दनुजेन्द्रनिषूदन॥८॥

किरणा धूतपापा च पुण्यतोया सरस्वती।
गङ्गा च यमुना चैव पञ्चनद्यः पुनन्तु माम्॥९॥

अन्यासां च नदीनां च दद्यादर्घ्यं यथाविधि।
जाहवीस्मरणं कुर्यात्सर्वतीर्थेषु मानवः॥१०॥

नान्यतीर्थं तु जाह्व्यां स्मरणीयं कदाचन।
एतान्मत्रान्समुच्चार्यं मलस्नानं समाचरेत्॥११॥

मृत्स्नानं च पितृस्नानं गुरुस्नानं ततः परम्।
ततस्तु पावमानीभिरभिष्ठेत्स्वमस्तकम्॥१२॥

अघमर्षणं कृत्वा स्नानाङ्गं तर्पणं तथा।
ततः पुरुषसूक्तेन जलं शिरसि सिञ्चयेत्॥१३॥

ततस्तु बहिरागत्य तीर्थं शिरसि निक्षिपेत्।
तीर्थं पीत्वा त्रिवारं तु तुलसीं गृह्य पाणिना॥१४॥

ततो जलाद्विनिष्कम्य चाश्वलं पीडयेद्वहिः।
यन्मया दूषितं तोयं शारीरमलसञ्चयैः॥१५॥

तद्वोषपरिहारार्थं यक्ष्मणं तर्पयाम्यहम्।
वस्त्रनिष्पीडनं कृत्वा कुर्याच्च तिलकादिकम्॥१६॥

सूत उवाच

शृणुध्वमृषयः सर्वे कार्तिकस्नानजं फलम्।
अरुणं प्रति सूर्येण यदुक्तं च सविस्तरम्॥१७॥

अरुण उवाच

कस्मिंस्तीर्थे विशेषेण फलं कार्तिकसम्भवम्।
क्षेत्रे वा एतदाख्याहि भगवन् स्नानयोगतः॥१८॥

सूर्य उवाच

यत्र कुत्रापि कर्तव्यं जले स्नानं तु कार्तिकम्।
उष्णोदकेन कर्तव्यं स्नानं कुत्रापि कार्तिके॥१९॥

ततो दशगुणं पुण्यं शीततोयनिमञ्जनात्।
ततः शतगुणं पुण्यं बहिः कूपोदके कृतम्॥२०॥

कूपात्सहस्रगुणितं फलं वापीनिषेकतः।
ततोऽयुतगुणं पुण्यं तडागस्नानतो भवेत्॥२१॥

ततो दशगुणं पुण्यं निर्झरिषु निमज्जनात्।
ततोऽधिकतरं पुण्यं नदीस्नानस्य कार्तिके॥२२॥

नदा दशगुणं प्रोक्तं तीर्थस्नानं खगोत्तम।
ततो दशगुणं पुण्यं नद्योर्यत्र च सङ्गमः॥२३॥

नदीत्रयस्य संयोगे पुण्यस्यान्तो न विद्यते।
सिन्धुः कृष्णा च वेणी च यमुना च सरस्वती॥२४॥

गोदावरी विपाशा च नर्मदा तमसा मही।
कावेरी शरयूः शिप्रा तथा चर्मण्वती नदी॥२५॥

वितस्ता वेदिका शोणो वेत्रवत्यपराजिता।
गण्डकी गोमती पूर्णा ब्रह्मपुत्रा सरोवरम्॥२६॥

वाग्मती च शतद्रुश्च तथा बदरिकाश्रमः।
दुर्लभाः कार्तिके त्वेते तीर्थान्यथ निबोध मे॥२७॥

सर्वेभ्यश्च स्थलेभ्यश्च आर्यावर्तं तु पुण्यदम्।
कोल्हापुरी ततः श्रेष्ठा ततः काश्मीद्वयं स्मृतम्॥२८॥

अनन्तसेनवसर्तिर्वराहक्षेत्रमेव   च।
चक्रक्षेत्रं ततः पुण्यं मुक्तिक्षेत्रं ततोऽधिकम्॥२९॥

अवन्तिका ततः श्रेष्ठा ततो बदरिकाश्रमः।
अयोध्या च ततः श्रेष्ठा गङ्गाद्वारं ततोऽधिकम्॥३०॥

ततः कनखलं तीर्थं ततो मधुपुरी वरा।
एकोऽपि कार्तिको मासो मथुरायमुनाजले॥३१॥

यैः स्नातस्ते तु वैकुण्ठे बहुकालं वसन्ति हि।
राधादामोदरस्तत्र स्वयं स्नातस्तु कार्तिके॥३२॥

अतो मधुपुरी श्रेष्ठा यमुना च विशेषतः॥३३॥

द्वारावती ततः श्रेष्ठा प्रत्यहं स्नाति केशवः।
षोडशस्त्रीसहस्रेण सार्धं यादवसंयुतः॥३४॥

द्वारकायां मृत्तिकायास्तिलको येन मस्तके।
धार्यतेऽसौ नरो ज्ञेयो जीवन्मुक्तो न संशयः।
द्वारकास्नानमाहात्म्यं न वक्तुं शक्यते मया॥३५॥

गोविन्दार्पितचित्तानां जायते पुण्यभास्करा।
ततो भागीरथी श्रेष्ठा यत्र विन्ध्येन सङ्घंता॥३६॥

तस्मादशगुणं पुण्यं तीर्थराजेऽत्र जायते॥३७॥

कलौ दशसहस्रान्ते विष्णुस्त्यक्ष्यति मेदिनीम्।
तदर्धं जाह्वीतोयं तदर्धं देवतागणाः॥३८॥

यावत्तिष्ठति गङ्गाऽत्र तावत्तीर्थानि सन्ति च।
स्वस्वस्थाने नृणां पापं तावदेव हरन्ति च॥३९॥

यदैव गङ्गा नष्टा स्यात्को वा तत्पापमाहरेत्।
विचार्यैवं सुतीर्थानि गमिष्यन्ति धरातले॥४०॥

तस्मान्मुनीश्वराः सर्वे यावत्तिष्ठति जाह्वी।
तावच्च क्रियतां धर्मस्ततो भूमौ निलीयताम्॥४१॥

समाधिं गृह्ण सुदृढां यावत्कृतयुगं भवेत्।
अन्यथा कलिकालेन भ्रंशनीयो भवेत्सुधीः॥४२॥

ततः श्रेष्ठतरा काशी यस्या नाशो न जायते।
यदाश्रयेण गङ्गाऽपि सर्वपापं व्यपोहति॥४३॥

काशिकाया नैव नाशो ब्रह्मण्यपि मृते सति।
यद्वर्षनार्थं गङ्गाऽपि जाता चोत्तरवाहिनी।
तस्यां पञ्चनदं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम्॥४४॥

आगते कार्तिके मासि रौरवं नरकं गताः।
आक्रोशन्ते तु पितरो वंशोऽस्माकं भविष्यति॥४५॥

कश्चिद्द्वाग्यवतां श्रेष्ठो गत्वा पञ्चनदे शुभे।
अस्माकं तर्पणं कुर्यात्त्रकार्णवतारकम्॥४६॥

तीर्थराजादितीर्थानि प्राप्ते कार्तिकमासके।
स्नानार्थं पञ्चगङ्गं तु समायान्ति न संशयः॥४७॥

कृत्वा तु लक्षपापानि स्नात्वा पञ्चनदे शुभे।
बिन्दुमाधवमभ्यर्च्य विलयं यान्ति तत्क्षणात्॥४८॥

यैः स्नातं कार्तिके मासि सकृत्पञ्चनदे शुभे।
सर्वतीर्थकृतास्नानात्फलं कोटिगुणं भवेत्॥४९॥

ब्रह्मोवाच

कार्तिके मासि कावेर्या यः स्नानं कर्तुमिच्छति।
तावता वै विमुक्ताघो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्॥५०॥

कावेर्याश्चैव माहात्म्यं को वदेत्परमुत्तमम्।
अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम्॥५१॥

कावेर्या विषये ब्रह्मन्सावधानमनाः शृणु।
गौतम्या उत्तरे तीरे विष्णुपादाङ्गसम्भवा॥५२॥

गङ्गा त्रैलोक्यपापन्नी वर्तते लोकपूजिता।
सा गङ्गा चिन्तयामास कदाचित्पापशङ्किता॥५३॥

सर्वलोकाः समागत्य मयि पापं त्यजन्ति हि।
तत्पापं तु कथं गच्छेदिति चिन्तापरा तदा॥५४॥

प्रष्टं जगाम कैलासं गिरिजावलभं भवम्।
तत्र दृष्ट्वा महारुद्रं प्रोवाच हरिपादजा॥५५॥

गङ्गोवाच

महारुद्र नमस्तेऽस्तु त्वां प्रष्टमहमागता।
सर्वे लोकाः समागत्य मयि पापं त्यजन्ति हि॥५६॥

तत्पापं तु मया सोढुं न शक्यं पार्वतीपते।
येनोपायेन तत्पापं नाऽगच्छेन्मम तद्वद॥५७॥

एवं गङ्गावचः श्रुत्वा प्रत्याह परमेश्वरः।

रुद्र उवाच

पापनिर्हरणायादौ पद्मनाभाद्विष्फङ्गजात्॥५८॥

प्रादुर्भूताऽसि त्वं देवि किमर्थं तप्यते त्वया।
पापप्रहाराऽधिपत्यं कल्पितं तव विष्णुना॥५९॥

तथाऽपि पापनिर्हार उपायं ते ब्रवीम्यहम्।
कवेश्व तनया देवी कावेरी सरितां वरा॥६०॥

सर्वोत्कृष्टा च सर्वेषां हरेर्बलवशात् सा।
सर्वपापप्रहरणे सामर्थ्यं तत्र वर्तते॥६१॥

कार्तिके मासि कावेर्या यः स्नानं कुरुते नरः।
स तु पापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम्॥६२॥

तस्मात् तां गच्छ देवि त्वं ततः पापाद्विमोक्ष्यसे।
इत्युक्ता सा तदागच्छत्कावेरीं पापहारिणीम्॥६३॥

तञ्जलस्पर्शमात्रेण कार्तिके विष्णुपादजा।
निर्धूतपातका गङ्गा जगाम स्वनिकेतनम्॥६४॥

कार्तिके प्रतिवर्षं तु गङ्गा त्रैलोक्यपावनीम्।
स्नातुं भक्त्या समायाति कावेरीं पापहारिणीम्॥६५॥

तञ्जलस्पर्शमात्रेण कार्तिके विष्णुपादजा।
निर्धूतपातका गङ्गा जगाम स्वनिकेतनम्॥६६॥

तस्माच्छस्तं तुलास्नानं कावेर्या शस्यते बुधैः।
यः कावेर्या तुलास्नानं भक्त्या तु कुरुते मुने॥६७॥

विमुक्तदुरितः सद्यस्ततो याति परां गतिम्।
तस्मात् स्नानं तु कावेर्या कार्तिके मासि शस्यते॥६८॥

इतिहासमिमं श्रुत्वा कार्तिकव्रततत्परः।
स कावेरीस्नानफलं प्राप्नोति च परां गतिम्॥६९॥

रात्रिशेषे भवेत्स्नानमुक्तमं विष्णुतुष्टिकृत्।
सूर्योदये मध्यमं स्याद्यावन्नाऽऽस्ता तु कृत्तिका॥७०॥

तावदेव भवेत्स्नानमन्यथा तत्र कार्तिकम्।
स्नानं स्त्रीभिर्विधातव्यं गृहीत्वाऽऽज्ञां धवस्य च॥७१॥

अपृष्ठा यत्कृतं धर्म्यं भर्तारं तत्क्षयं नयेत्।
स्त्रीणां नास्त्यपरो धर्मो भर्तारं प्रोज्जय कश्चन॥७२॥

कुर्यात्सहस्रपापानि भर्त्राज्ञां या समाचरेत्।
सैषा धर्मवती लोके न जायेत व्रतादिना॥७३॥

दरिद्रः पतितो मूर्खों दीनोऽपि यदि चेत्पतिः।
तादृशः शरणं स्त्रीणां तत्यागान्निरयं व्रजेत्॥७४॥

कलौ वत्स मनुष्याणां शैथिल्यं स्नानकर्मणि।
तथाऽपि कथयिष्यामि स्नानं कार्तिकमाघयोः॥७५॥

यस्य हस्तौ च पादौ च वाङ्मनश्च सुसंयतम्।
विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलभाङ्गः॥७६॥

अश्रद्धानः पापात्मा नास्तिकश्छिन्नमानसः।
हेतुवादी च पञ्चते न तीर्थफलभागिनः॥७७॥

प्रातरुत्थाय यो विप्रस्तीर्थस्यायी सदा भवेत्।
सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति॥७८॥

स्नानं चतुर्विंधं प्रोक्तं स्नानविद्धिर्मनीषिभिः।
वायव्यं वारुणं दिव्यं ब्राह्मं चेति तथा स्मृतम्॥७९॥

वायव्यं गोरजःस्नानं वारुणं सागरादिषु।
ब्राह्मं ब्राह्मणमत्रोक्तं दिव्यं मेघाम्बु भास्करम्॥८०॥

स्नानानां चैव सर्वेषां विशिष्टं तत्र वारुणम्।
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो मत्रवत्स्नानमाचरेत्॥८१॥

तूष्णीमेव हि शूद्रस्य स्त्रीणां चैव तथा स्मृतम्।
बाला च तरुणी वृद्धा नरनारीनपुंसकाः॥८२॥

पापैः सर्वैः प्रमुच्यन्ते स्नानात्कार्तिकमाघयोः।
स्नाता वै कार्तिके लोकाः प्राप्तुवन्तीप्सितं फलम्॥८३॥

पुष्करे तीर्थवर्ये तु नन्दायाः सङ्गमे पुरा।
प्रभञ्जनश्च मुक्तोभूतदैव व्याघ्रजन्मतः॥८४॥

नन्दाया वचनेनैव कार्तिके सा परं ययौ।
एवं स्नानविधिः प्रोक्तः किं भूयः श्रोतुमिच्छसि॥८५॥

आदितः श्लोकाः — २४७

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्ये

कार्तिकस्नानविधिनिरूपणं
नाम चतुर्थोऽध्यायः॥४॥

॥ अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

कदा स्नानं प्रकर्तव्यं कथं स्थेयं दिनावधि।
आहिकं तत्समाचक्ष्व विशेषेण पितामहं॥१॥

ब्रह्मोवाच

रात्र्यां तुर्यांशशेषायामुत्तिष्ठेत्सर्वदा ब्रती।
विष्णुं स्तुत्वा बहुस्तोत्रैर्दिनकार्यं विचारयेत्॥२॥

ग्रामनैऋत्यदिग्भागे मलोत्सर्गं यथाविधि।
ब्रह्मसूत्रं दक्षकर्णं स्थाप्य तत्र उद्घृण्खः॥३॥

अन्तर्धाय तृणं भूमौ शिरः प्रावृत्य वाससा।
वक्रं नियम्य वस्त्रेणासङ्गः सोदकभाजनः॥४॥

कुर्यान्मूत्रपुरीषं तु रात्रौ चेद्वक्षिणामुखः।
तत उत्थाय चाऽगच्छेत्समीपं कलशस्य हि॥५॥

गन्धलेपक्षयकरं मृत्तिकाशौचमाचरेत्।
एका लिङ्गे करे तिस्रं उभयोर्मृद्युयं स्मृतम्॥६॥

मूत्रशौचे त्विदं ज्ञेयं विष्टाशौचमतः शृणु।
पञ्चापानेऽथवा सप्त दश वामकरे तथा॥७॥

उभयोः सप्त दातव्याः पादयोर्मृत्तिकात्रयम्।
एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः॥८॥

वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां च चतुर्गुणम्।
एतच्छौचं दिवा प्रोक्तं रात्रावर्धं समाचरेत्॥९॥

मार्गस्थस्य तदर्थं स्यात्क्षीशद्वाणां तदर्थकम्।
शौचकर्मविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः॥१०॥

दन्तजिह्वाविशुद्धिं च ततः कुर्यादतन्द्रितः।
आयुर्बलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च॥११॥

ब्रह्म प्रजां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते।
दन्तकाष्ठं तु गृह्णीयाद्वादशाङ्गुलसम्मितम्॥१२॥

क्षीरवृक्षस्य न ग्राह्यं कार्पासस्य तथैव च।
कण्टकस्य च वृक्षस्य दग्धवृक्षस्य चैव हि॥१३॥

सद्वासनं मृदुतरं दन्तधावनमादितः॥१४॥

उपवासे नवम्यां च षष्ठ्यां श्राद्धदिने रवौ।
ग्रहणे प्रतिपद्मर्शे न कुर्यादन्तधावनम्।
कुर्याद्वादशगण्डूषाननुक्ते दन्तधावने॥१५॥

दन्तान्विशोध्य विधिवन्मुखं सम्मार्ज्य वारिणा।
ललाटे चोर्ध्वपुण्ड्रं तु धृत्वा चाचम्य वारिणा॥१६॥

देवालये नदीतीरे राजमार्गे विशेषतः।
दत्त्वा चाकाशदीपं तु तुलसीसन्निधावथ॥१७॥

गृहीत्वार्चनसामग्रीमिष्टदेवगृहं ब्रजेत्।
ततो गायेत नृत्येत पूजां कृत्वा तु बुद्धिमान्॥१८॥

पठित्वा विष्णुनामानि कुर्यान्नीराजनं हरेः।

नाडीद्वयावशिष्टायां रात्र्यां गच्छेऽग्निलाशयम्॥१९॥

तत्रोक्तविधिना स्नानं कुर्याद्वै कार्तिकब्रती।
वस्त्रनिष्पीडनं कृत्वा कुर्याच्च तिलकं तथा॥२०॥

ततः सन्ध्यामुपासीत स्वसूत्रोक्तेन वर्त्मना।
ततः कार्यो जपो देव्या यावदर्कोदयो भवेत्॥२१॥

एतत्रोक्तं रात्रिशेषकृत्यं दैनमथोच्यते।
यस्मिन्कृते कार्तिकोऽयं सकलः सफलो भवेत्॥२२॥

विष्णोः सहस्रनामाऽऽद्यं सन्ध्यान्ते च पठेत्ततः।
देवालये समागत्य पुनः पूजनमारभेत्॥२३॥

नृत्यगानादिकार्येषु प्रहरं दिवसं नयेत्।
ततः पुराणश्रवणं यामार्धं सम्यगाचरेत्॥२४॥

पौराणिकस्य पूजां तु तुलसीपूजनं तथा।
कृत्वा माध्याहिकं कर्म भुञ्जीत द्विदलोजिङ्गतम्॥२५॥

बलिदानं वैश्वदेवमतिथीनां समर्पणम्।
कृत्वा भुङ्गे तु यो मर्त्यः केवलं चामृतं हि तत्॥२६॥

यथाशक्ति द्विजा भोज्याः प्रत्यहं वाऽथ पर्वणि।
हविष्यभोजनं कुर्यादामिषं परिवर्जयेत्॥२७॥

भक्षयेत्तुलसीं वक्रशुद्धर्थं तीर्थवारिणा।
संसारव्यवहारेण दिनशेषं समापयेत्॥२८॥

सायङ्काले पुनर्गच्छेद्विष्णोर्देवालयं प्रति।
सन्ध्यां कृत्वा प्रयुञ्जीत तत्र दीपन्यथाबलम्॥२९॥

विष्णुं प्रणम्य हरये कृत्वा नीराजनं शुभम्।
स्तोत्रपाठादिकं कुर्वन्नाद्ययामे तु जागरम्॥३०॥

यामे तु प्रथमेऽतीते निद्रां कुर्याद्विचक्षणः।
ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्याद्वार्यमीयादृतौ तथा॥३१॥

तथा कामयमानो वा भार्या गच्छेन्न दोषभाक्।
एवं प्रतिदिनं कुर्यादमासं तु यथाविधि॥३२॥

एवं तु कार्तिके मासि यः कुर्यात्परमं ब्रतम्।
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः सलोकताम्॥३३॥

रोगापहं पातकनाशकृत्परं
सद्बृद्धिदं पुत्रधनादिसाधकम्।
मुक्तेर्निदानं नहि कार्तिकब्रताद्
विष्णुप्रियादन्यदिहस्ति भूतले॥३४॥

आदितः श्लोकाः — २८१

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
नित्यकर्मकथनं
नाम पञ्चमोऽध्यायः॥५॥

॥ अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

ब्रह्मोवाच

शृणु नारद वक्ष्यामि कार्तिकस्य ब्रतं महत्।
यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुक्तो मोक्षमवाप्यसि॥१॥

कार्तिके मासि सम्प्राप्ते निषिद्धानि च वर्जयेत्।
तैलाभ्यङ्गं परान्नं च तथा वै तैलभोजनम्॥२॥

फलानि बहुबीजानि धान्यानि द्विदलान्यपि।
 वर्जयेत्कार्तिके मासि नात्र कार्या विचारणा॥३॥
 अलाबुं गृञ्जरं चैव वृन्ताकं बृहतीफलम्।
 अन्नं पर्युषितं वाऽपि भिस्मस्टं च मसूरिकम्॥४॥
 पुनर्भौजनं माध्वं च परात्रं कांस्यभोजनम्।
 नखं चर्म च छत्राकं काञ्जि दुर्गन्धमेव च॥५॥
 गणान्नं गणिकान्नं च तथा वै ग्रामयाजिनः।
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं सूतकान्नं तथैव च॥६॥
 श्राद्धान्नमृतुशान्त्याश्र जातकं नामकं तथा।
 श्लेष्मातकफलं चैव वर्जयेत्कार्तिकव्रती॥७॥
 निषिद्धेषु च पत्रेषु भोजनं नैव कारयेत्।
 मधुपालाशकदलीजम्बूपूष्कमकूटिकाः ।
 एतत्पत्रेषु भोक्तव्यं पुष्करे न कदाचन॥८॥
 कार्तिके मासि सम्प्रासे यः कुर्याद्वनभोजनम्।
 स याति परमं लोकं विष्णोर्देवस्य चक्रिणः॥९॥
 प्रातःस्नानं तु कर्तव्यं तथैव हरिपूजनम्।
 कथायाः श्रवणं चैव कार्तिके शस्यते मुने॥१०॥
 गोपीचन्दनदानं तु गोदानं श्रोत्रियाय च।
 कर्तव्यं कार्तिके मासि तेन मोक्षमवाप्न्यात्॥११॥
 कदलीफलदानं तु दानं धात्रीफलस्य च।
 वस्त्रदानं तथा कुर्याच्छीतार्ताय द्विजन्मने॥१२॥
 शाकादिदानं कुर्वीत चान्नदानं विशेषतः।
 शालिग्रामस्य दानं च कर्तव्यं तु द्विजन्मने॥१३॥

पौराणिकाय यो दद्यादामात्रं घृतपायसम्।
स चैश्वर्यमवाप्नोति शतब्राह्मणभोजनात्॥१४॥

कमलैः पूजयेद्यस्तु कार्तिके कमलाप्रियम्।
स तु पुण्यमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा॥१५॥

कार्तिके तुलसीपत्रं यो भक्त्या विष्णवेऽर्पयेत्।
संसाराच्च विनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम्॥१६॥

कार्तिके केतकीपुष्पैरर्चयेद्वरुद्धवज्जम्।
पूजितो जन्मसाहस्रं नात्र कार्या विचारणा॥१७॥

शङ्खदानं तु यः कुर्यात्तथा चक्राङ्गितस्य च।
तस्य पापानि नश्यन्ति दानमात्रात्र संशयः॥१८॥

गीतापाठं तु यः कुर्यात्कार्तिके विष्णुवल्लभे।
तस्य पुण्यफलं वक्तुं नालं वर्षशतैरपि॥१९॥

श्रीमद्भागवतस्यापि श्रवणं यः समाचरेत्।
सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति॥२०॥

एकादश्यां निराहारमुपवासं करोति यः।
पूर्वजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः॥२१॥

शालिग्रामस्य नैवेद्यं कोटियज्ञफलं लभेत्।
अन्यदेवस्य नैवेद्यं भुक्ता चान्द्रायणं चरेत्॥२२॥

पूजाकाले तु देवस्य घण्टानादं करोति यः।
हरेस्त्रृतिं परां याति मनुजो नात्र संशयः॥२३॥

परान्तं वर्जयेद्यस्तु कार्तिके विष्णुतुष्टये।
दामोदरस्य प्रीतिं स सम्यक्प्राप्नोति मानवः॥२४॥

अध्वं तु परिश्रान्तं काले च गृहमागतम्।
योऽतिथिं पूजयेद्वत्या जन्मसाहस्रनाशनम्॥२५॥

निन्दां कुर्वन्ति ये मूढा वैष्णवानां महात्मनाम्।
पतन्ति पितृभिः सार्धं महारौरवसंज्ञके॥२६॥

द्वाष्टा भागवतान्विप्रान्सन्मुखो न च याति हि।
न गृह्णाति हरिस्तस्य पूजां द्वादशवार्षिकीम्॥२७॥

निन्दां भगवतः शृण्वस्तत्परस्य जनस्य च।
ततो नापैति यः सोऽपि हरेः प्रियतमो नहि॥२८॥

प्रदक्षिणां तु यः कुर्यात्कार्तिके केशवस्य हि।
पदेपदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः॥२९॥

दण्डप्रणामं यः कुर्यात्कार्तिके केशवाग्रतः।
राजसूयाऽश्वमेधानां फलं प्राप्नोत्यसंशयः॥३०॥

कुटुम्बभोजनं चैव कार्तिके भक्तिसंयुतः।
कारयेद्विप्रशार्दूल तस्य पुण्यमनन्तकम्॥३१॥

परस्त्रीसङ्गमं यस्तु कार्तिके कुरुते नरः।
तस्य पापस्य विश्रान्तिर्यावद्वक्तुं न शक्यते॥३२॥

तुलसीमृतिकापुण्ड्रं ललाटे यस्य दृश्यते।
यमस्तं नेक्षितुं शक्तः किमु दूता भयङ्कराः॥३३॥

शाकं वा लवणं वाऽपि यत्किञ्चिद्वा भविष्यति।
तद्देयं कार्तिके मासि प्रीत्यर्थं शार्ङ्घन्वनः॥३४॥

इत्याद्या बहवो धर्माः कार्तिके विष्णुवल्लभाः।
यथाशक्त्या प्रकुर्वीत धर्मं देवस्य तुष्टिदम्॥३५॥

हरिसन्तुष्टये कार्यस्त्यागो वा स्वेष्टवस्तुनः।
मासान्ते द्विजवर्याय दद्यात्तद्वत्पूर्तये॥३६॥

सर्वब्रतानि चैकत्र सत्यब्रतमथैकतः।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सत्यं भाषेत सर्वदा॥३७॥

अन्यधर्मेष्वधिकृतिः कुलजातिविभागतः।
 अधिकारी कार्तिके तु सर्व एव जनो भवेत्॥३८॥

गोग्रासः कार्तिके मासि विशेषाद्यस्तु दीयते।
 तेषां पुण्यफलं वकुं न शक्रोति पितामहः॥३९॥

विष्णुदेवालयं प्रातः सम्मार्जयति कार्तिके।
 तस्य वैकुण्ठभवने जायते सुदृढं गृहम्॥४०॥

दद्यात्कार्तिकमासे तु धर्मकाष्ठानि भूरिशः।
 न तत्पुण्यस्य नाशोऽस्ति कल्पकोटिशतैरपि॥४१॥

सुधादि लेपयेद्यस्तु कार्तिके विष्णुमन्दिरे।
 चित्रादिकं लिखेद्वाऽपि मोदते विष्णुसन्निधौ॥४२॥

देवालये वा तीर्थे वा कृतो दुष्टेन्दृपैः करः।
 तं मोचयन्ति ये लोकास्तेषां धर्मः सनातनः॥४३॥

कार्तिके मासि यो विप्रो गमस्तीश्वरसन्निधौ।
 शतरुद्रीजपं कुर्यान्मन्त्रसिद्धिः प्रजायते॥४४॥

वाराणस्यां तु यैः स्थित्वा त्रिवर्षं कार्तिकब्रतम्।
 सोपाङ्गं साङ्गं यैर्मत्यैः कृतं भक्त्यैकतत्परैः॥४५॥

इह लोके फलं तेषां प्रत्यक्षं जायते किल।
 सम्पत्या चैव सन्तत्या यशोभिर्धर्मबुद्धिभिः॥४६॥

पलाण्डुं शृङ्गं मांसं च शश्यां सौवीरकं तथा।
 राजिकोन्मादिकं चापि चिपिटान्नं च वर्जयेत्॥४७॥

धात्रीफलं भानुवारे परदेशागमं तथा।
 तीर्थं विना सदैवेह वर्जयेत्कार्तिकब्रती॥४८॥

देववेदद्विजातीनां गुरुगोब्रतिनां तथा।
 स्त्रीराजमहतां निन्दां वर्जयेत्कार्तिकब्रती॥४९॥

नरकस्य चतुर्दश्यां तैलाभ्यङ्गं च कारयेत्।
अन्यत्र कार्तिके मासि तैलस्नानं विवर्जयेत्।
नालिकां मूलकं चैव कूष्माण्डं च कपित्थकम्॥५०॥

रजस्वलान्त्यजम्लेच्छपतिताब्रतिकैस्तथा।
द्विजद्विष्टेदबाह्यैश्च न वदेत्सर्वदा ब्रती॥५१॥

एभिर्दृष्टं च काकैश्च सूतिकान्नं च यद्भवेत्।
द्विःपाचितं च दग्धान्नं नैवाद्याद्वैष्णवब्रती॥५२॥

ऋग्मात्कूष्माण्डबृहतीतरुणीमूलकं तथा।
श्रीफलं च कलिङ्गं च फलं धात्रीभवं तथा॥५३॥

नारिकेलमलाबुं च पटोलं बृहतीफलम्।
चर्मवृन्ताकचवलीशाकं तुलसिजं तथा॥५४॥

शाकान्येतानि वर्ज्यानि ऋग्मात्रतिपदादिषु।
एवमेव हि माघेऽपि कुर्याच्च नियमान्वती॥५५॥

कार्तिकब्रतिनः पुण्यं यथोक्तब्रतकारिणः।
न समर्थो भवेद्वकुं ब्रह्माऽपीह चतुर्मुखः॥५६॥

आदितः क्षेकाः — ३३७

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
कार्तिकब्रतनिरूपणं
नाम पृष्ठोऽध्यायः॥६॥

॥ अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

भगवन् कृतकृत्योऽस्मि तव पादसमाश्रयात्।
श्रोतव्यं नेह भूयो मे विद्यते देवसत्तम्॥१॥

तथा ऽपि भगवन् किञ्चित् प्रष्टव्यं मे हृदि स्थितम्।
त्वद्वाक्यामृतपीतस्य न मे तृप्तिर्हि जायते॥२॥

दीपदानस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि ते प्रभो।
येन चापि पुरा दत्तस्तद्वदस्व चतुर्मुख॥३॥

ब्रह्मोवाच

प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा दीपं दद्यात्प्रयत्नतः।
तेन पापानि नश्येयुस्तमांसीव भगोदये॥४॥

आजन्म यत्कृतं पापं स्त्रिया वा पुरुषेण च।
तत्सर्वं नाशमायाति कार्तिके दीपदानतः॥५॥

अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम्।
श्रवणात्सर्वपापग्रं दीपदानफलप्रदम्॥६॥

पुरा द्रविडदेशे तु ब्राह्मणो बुद्धनामकः।
तस्य भार्याऽभवद्दृष्टा अनाचाररता मुने॥७॥

तस्याः संसर्गदोषेण क्षीणायुर्मृतिमाप्तवान्।
पत्यौ मृतेऽपि सा पत्नी अनाचारे विशेषतः॥८॥

रताभूत्र हि तस्यास्तु लज्जा लोकापवादतः।
सुतबन्धुविहीना सा सदाभिक्षान्नभोजना॥९॥

न संस्कारान्नमल्पं वा भुक्ता पर्युषिताशिनी।
परपाकरता नित्यं तीर्थयात्रादिवर्जिता॥१०॥

कथायाः श्रवणं चैव न श्रुतं तु तया द्विज।
एकदा ब्राह्मणः कश्चित्तीर्थयात्रापरायणः॥११॥

तस्या गृहं समागच्छद्विद्वान्वै कुत्सनामकः।
अनाचाररतां तां तु दृष्ट्वा ब्रह्मर्षिसत्तमः।
कोपेन रक्तचक्षुः संस्तामुवाचासर्तो ल्लियम्॥१२॥

कुत्स उवाच

वक्ष्यामि साम्प्रतं मूढे मद्वाक्यमवधारय॥१३॥

दुःखहेतुमिमं देहं पूयशोणितपूरितम्।
पश्चभूतात्मकं चैव किं च पुष्णासि दूतिके॥१४॥

जलबुद्धुदवद्देहो नाशमायाति निश्चितम्।
अनित्यं देहमाश्रित्य नित्यं त्वं मन्यसे हृदि॥१५॥

तस्मादन्तःस्थितं मोहं त्यज मूढे विचारतः।
स्मर सर्वोत्तमं देवं कुरु श्रवणमादरात्॥१६॥

कार्तिके मासि सम्प्राप्ते स्नानदानादिकं कुरु।
दामोदरस्य प्रीत्यर्थं दीपदानं तथा कुरु॥१७॥

लक्षवर्त्यादिकं चैव लक्षपद्मादिकं तथा।
प्रदक्षिणां तु देवस्य नमस्कारं तथैव च॥१८॥

धारणं पारणं चैव कुरु भक्त्या हि कार्तिके।
विधवानां ब्रतमिदं सधवानां तथैव च॥१९॥

सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनम्।
तत्रापि कार्तिके मासि दीयतां दीप उत्तमः॥२०॥

दीपो हरेः प्रियकरः कार्तिके मासि निश्चितम्।
महापातककृद्वाऽपि दीपदानात्प्रमुच्यते॥२१॥

पुरा कश्चिद्द्विजवरो नामा हरिकरो ह्यभूत्।
अधर्मविषयासक्तः शश्वदेश्यारतो द्विजः॥२२॥

पितृवित्तक्षयकरो वंशच्छ्रेदे कुठारकः।
कदाचित्तेन विधवे घृते पितृधनं महत्॥२३॥

हारितं दुष्टसंसर्गात्ततो दुःखी स चाभवत्।
कदाचित्साधुसंसर्गात्तीर्थयात्राप्रसङ्गतः ॥२४॥

अयोध्यामागतो वत्से महापापकरो द्विजः।
कार्तिके मासि सम्प्राप्तः श्रीमद्विजगृहे सदा॥२५॥

घूतव्याजेन तेनाऽशु दीपो दत्तो हरेः पुरः।
ततः कालान्तरे विप्रो मृतो मोक्षमवाप्तवान्॥२६॥

महापातककृद्वाऽपि गतवानभयं हरिम्।
तस्मात् त्वं कार्तिके मासि दीपदानं तथा कुरु॥२७॥

तथाऽन्यान्यपि दानानि कुरु भक्तिसमन्विता।
इत्यादिश्याथ तां कुत्सो जगामाऽन्यगृहं द्विजः॥२८॥

साऽपि कुत्सवचः श्रुत्वा पश्चात्तापेन संयुता।
ब्रतं तु कार्तिके मासि करिष्यामीति निश्चिता॥२९॥

पतङ्गोदयवेलायां कार्तिके स्नानमम्भसि।
दीपदानं ब्रतं चैव मासमेकं चकार सा॥३०॥

ततः कालान्तरे चैव गतायुर्मृतिमागता।
दीपदानस्य माहात्म्यान्महापापकृदप्यसौ॥३१॥

स्वर्गमार्गं गता सा स्त्री काले मोक्षमवाप ह।
तस्मान्नारद माहात्म्यं दीपदानस्य को वदेत्॥३२॥

कार्तिके दीपदानं तु महापुण्यफलप्रदम्।
कार्तिकब्रतनिष्ठो यो दीपदानादिकृन्नरः॥३३॥

दीपदानस्येतिहासं शृण्वन्वै मोक्षमाप्नुयात्॥३४॥
 दीपदानस्य माहात्म्यं वक्तुं केनेह शक्यते।
 परदीपप्रबोधस्य माहात्म्यं शृणु नारद॥३५॥

स्वस्यापि शक्तिराहित्ये परस्यापि प्रबोधनम्।
 यः कुर्याल्लभते सोऽपि नात्र कार्या विचारणा॥३६॥

दीपार्थं वर्तिकां तैलं पात्रं वा यो ददाति हि।
 सहायं वाऽथ कुरुते ददतां दीपमुत्तमम्॥३७॥

स तु मोक्षमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा।
 कार्तिके दीपदानस्य माहात्म्यं को नु वर्णयेत्॥३८॥

स्वस्यापि शक्तिराहित्ये परदीपं प्रबोधयेत्।
 सोऽपि तत्फलमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा॥३९॥

वेश्या चेन्दुमती नाम तस्या गेहेऽथ मूषिका।
 परदीपप्रबोधेन मोक्षं प्राप सुदुर्लभम्॥४०॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन परदीपं प्रबोधयेत्।
 तेन मोक्षमवाप्नोति मूषिकावन्न संशयः॥४१॥

परदीपप्रबोधस्य फलमीद्विघ्दं मुने।
 साक्षाद्वीपप्रदानस्य माहात्म्यं केन वर्ण्यते॥४२॥

नारद उवाच

कार्तिके दीपदानस्य माहात्म्यं च मया श्रुतम्।
 परदीपप्रबोधस्य माहात्म्यमपि वै श्रुतम्।
 इदानीं श्रोतुमिच्छामि व्योमदीपस्य वैभवम्॥४३॥

ब्रह्मोवाच

आकाशदीपमाहात्म्यं शृणु पुत्र समाहितः।
 यस्य श्रवणमात्रेण दीपदाने मतिर्भवेत्॥४४॥

सम्प्राप्ते कार्तिके मासि प्रातःस्नानपरायणः।
आकाशदीपं यो दद्यात्तस्य पुण्यं वदाम्यहम्॥४५॥

सर्वलोकाधिपो भूत्वा सर्वसम्पत्समन्वितः।
इह लोके सुखं भुक्ता चान्ते मोक्षमवाप्न्यात्॥४६॥

स्नानदानक्रियापूर्व हरिमन्दिरमस्तके।
आकाशदीपो दातव्यो मासमेकं तु कार्तिके।
कार्तिके शुद्धपूर्णायां विधिनोत्सर्जयेच्च तम्॥४७॥

यः करोति विधानेन कार्तिके व्योम्नि दीपकम्।
न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि॥४८॥

अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम्।
यस्य श्रवणमात्रेण व्योमदीपफलं लभेत्॥४९॥

पुरा तु निष्ठुरो नाम लुब्धको लोककण्टकः।
यमुनातीरवासी च कालमृत्युरिवापरः॥५०॥

वने चरन्मृगान्सर्वान्हत्वा वृत्तिमकल्पयत्।
पथिकान्बाधते नित्यं चोरवृत्या धनुर्धरः॥५१॥

कश्चिद्ग्रामं जगामाशु चौर्यार्थं कार्तिके मुने।
तस्मिन्विदर्भनगरे राजा सुकृतिनामकः॥५२॥

चन्द्रशर्मारब्यविप्रस्य वचनात्कार्तिके सुधीः।
चकार व्योमदीपं तु हरिमन्दिरमस्तके॥५३॥

दीपं दत्त्वा महाभक्त्या अशृणोच्च कथां निशि।
एतस्मिन्नेव काले तु चौर्यार्थं समुपागतः॥५४॥

राजा दत्तं व्योमदीपं पश्यन्क्षणमतिष्ठत।
तदार्नीं दैवयोगेन गृध्रो जवसमन्वितः॥५५॥

शीघ्रमागत्य जग्राह तैलपात्रं सदीपकम्।
स्वमुखेनैव सङ्घट्य वृक्षाग्रं च समाश्रयत्॥५६॥

तत्र पीत्वा तु तैलं च दीपं स्थाप्य स पक्षिराट्।
वृक्षाग्रं तु समास्थाय क्षणमात्रमतिष्ठत्॥५७॥

तदानीं दैवयोगेन ग्रहीतुं पक्षिसत्तमम्।
मार्जारोऽप्यारुहद्वक्षं पक्षिणाऽधिष्ठितं तु तम्॥५८॥

तदग्रे मुखदीपं च पश्यन्क्षणमतिष्ठत।
आकाशदीपमाहात्म्यं कथितं चन्द्रशर्मणा॥५९॥

राज्ञे सुकृतिनाम्ने च तौ वै शुश्रुवतुः क्षणम्।
खगमार्जारकौ तत्र स्वस्वचाश्चल्यदोषतः॥६०॥

मार्जारो जगृहे तत्र शाखामतरगतं खगम्।
दैवेन चोदितौ वृक्षाच्छिलायां पतितौ तदा॥६१॥

भग्नगात्रौ मृतौ तत्र पक्षिमार्जारकौ भुवि।
दिव्यदेहसमायुक्तौ यानारूढौ दिवं गतौ॥६२॥

तत्सर्वं लुब्धको दृष्ट्वा चौर्यार्थं समुपागतः।
निवृत्तो दुष्टभावेन कथयन्तं कथां मुनिम्॥६३॥

चन्द्रशर्मणमाभाष्य इदं वचनमब्रवीत्।
चन्द्रशर्मन्मया दृष्टं चौर्यार्थं ह्यागतेन च॥६४॥

राज्ञा सुकृतिना दत्तं व्योमदीपं मनोहरम्।
तदानीं दैवयोगेन खगः पात्रं प्रगृह्य च॥६५॥

तैलं पीत्वा तु तत्पात्रं सदीपं तु मनोहरम्।
वृक्षाग्रे स्थापयित्वा च तत्र क्षणमतिष्ठता॥६६॥

मार्जारोऽप्यागतस्तत्र ग्रहीतुं पक्षिपुङ्ग्वम्।
दैवेन प्रेरितौ तौ च उभे शाखे समाश्रितौ॥६७॥

त्वन्मुखात्कथ्यमानां हि कथां शुश्रुवतुः क्षणम्।
पश्चाच्चाश्चल्यदोषेण मार्जारो ह्यग्रहीत्खगम्॥६८॥

तौ वृक्षात्पतितौ मृत्युं प्रासौ च क्षणमात्रतः।
उभौ तौ दिव्यरूपौ च यानारूढौ दिवं गतौ॥६९॥

तदाश्वर्यमहं दृष्ट्वा त्वां प्रष्टुं समुपागतः।
तौ कौ पुरा च मार्जारिखगौ तद्वद भो द्विज॥७०॥

तिर्यग्योनिसमापन्नौ मुक्तौ केन च कर्मणा।
इति लुब्धवचः श्रुत्वा चन्द्रशर्माऽब्रवीत्तदा॥७१॥

शृणु लुब्धं प्रवक्ष्यामि तयोर्वृत्तान्तमञ्जसा।
मार्जारोऽपि पुरा पापी तथा श्रीवत्सगोत्रजः॥७२॥

देवशर्मा इति प्रोक्तो देवद्रव्यापहारकः।
अहोबलनृसिंहस्य पूजाकर्तृत्वमाप सः॥७३॥

तस्मिन्देवालये प्राप्तं तैलं द्रव्यादिकं तथा।
अपहृत्य च तेनैव कुटुम्बं पोषयत्यसौ॥७४॥

आयुर्नीत्वैवमेवासौ ततः पश्चत्वमागतः।
तस्मात् पापात्कालसूत्रं महारौरवरौरवम्॥७५॥

निरुच्छासं तथा प्राप्य असिपत्रवनं क्रमात्।
छिद्यमानो महाकायैर्यमदूतैर्भयङ्करैः॥७६॥

अनुभूय च तान्सर्वान्ब्रह्मराक्षसतां गतः।
ततस्तु श्वानयोनौ च चण्डालोऽभूत्कुकर्मतः॥७७॥

एवं जन्मशतं प्राप्य भूमौ मार्जारतां गतः।
आकाशदीपमाहात्म्यं श्रुत्वेदार्नो तु दैवतः।
निर्मुक्ताऽखिलपापस्तु अगमद्विरिमन्दिरम्॥७८॥

गृहोऽयं तु पुरा विप्रो मिथिले वेदपारगः।
शर्यातिरिति विख्यातौ नाम्ना लोके महाप्रभुः॥७९॥

दासीसङ्गं चकारासौ वेश्यासङ्गं तथैव च।
तेन दोषेण महता पञ्चत्वमगमत्तदा॥८०॥

कुम्भीपाके महाघोरे स्थित्वा युगचतुष्टयम्।
कर्मशेषेण भूमौ च गृहत्वमगमत्तदा॥८१॥

दैवेन चोदितो गृहस्तैलपानार्थमागतः॥८२॥

दत्त्वा चाकाशदीपं च श्रुत्वा चैव हरेः कथाम्।
विघ्वस्ताऽखिलपापस्तु जगाम हरिमन्दिरम्॥८३॥

इत्येतत्सर्वमारव्यातं लुब्ध गच्छ यथासुखम्।
व्याधोऽप्यस्य वचः श्रुत्वा गत्वा चैव स्वमन्दिरम्॥८४॥

ब्रतं चाकाशदीपस्य चकार विधिवन्मुने।
आयुःशेषं तदा नीत्वा जगाम हरिमन्दिरम्॥८५॥

सुनन्दोऽपि महाराज आश्र्यं समुपागतः।
चकार विधिना मासं चन्द्रशर्मोक्तमार्गतः॥८६॥

प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कार्तिके मासि वै नृपः।
कोमलैस्तुलसीपत्रैः समभ्यर्च्य जनार्दनम्॥८७॥

रात्रौ दद्याद्योमदीपं मन्त्रेणानेन वै नृपः॥८८॥

दामोदराय विश्वाय विश्वरूपधराय च।
नमस्कृत्वा प्रदास्यामि व्योमदीपं हरिप्रियम्।
निर्विघ्नं कुरु देवेश यावन्मासः समाप्यते॥८९॥

ब्रतेनानेन देवेश त्वयि भक्तिः प्रवर्धताम्।
इति मन्त्रेण राजाऽसौ दीपदानं चकार ह॥९०॥

ब्राह्मे मुहूर्ते च पुनर्व्योमदीपं ददाति हि।
विष्णोः पूजा कृता प्रातः प्रातःस्नानं चकार ह॥११॥

उत्सर्गस्य विधिं कृत्वा व्योम्नि दीपं समाप्य च।
ब्राह्मणान्मोजयित्वा च ब्रतं विष्णोः समार्पयत्॥१२॥

तेन पुण्यप्रभावेन स राजा मुनिसत्तम।
शरदां शतसाहस्रमिह भोगान्मनोहरान्॥१३॥

सुपुत्रपौत्रस्वजनैर्बुभुजे सह भार्यया।
ततश्चान्ते द्विजवर विमानं सुमनोहरम्॥१४॥

स्त्रीभिः सह समारुद्ध्य मोक्षमार्गं गतो मुने।
चतुर्भुजः पीतवासाः शङ्खचक्रगदाधरः॥१५॥

विष्णुलोके विष्णुरिव प्रोच्यमानः सदाऽमरैः।
क्रीडयामास राजाऽसौ यथाकामं महामनाः॥१६॥

तस्मात् तु कार्तिके मासि मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम्।
आकाशादीपो दातव्यो विधानेन हरेः प्रियः॥१७॥

दास्यन्ति ये कार्तिकमासि मर्त्या
व्योमप्रदीपं हरितुष्टयेऽत्र।
पश्यन्ति ते नैव कदाऽपि देवं
यमं महाकूरमुखं मुनीन्द्र॥१८॥

अथान्यच्च प्रवक्ष्यामि व्योमदीपस्य वैभवम्।
वालखिल्यैः पुरा प्रोक्तं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम॥१९॥

वालखिल्या ऊचुः

कृष्णादिमासक्रमतः कार्तिकस्यादिमासतः।
आकाशादीपदानं तु कुर्वन्तु ऋषिसत्तमाः॥१००॥

तुलायां तिलतैलेन सायं सन्ध्यासमागमे।
 आकाशदीपं यो दद्यान्मासमेकं निरन्तरम्॥१०१॥

सश्रीकाय श्रीपतये श्रिया न स वियुज्यते।
 आकाशदीपवंशस्तु विंशष्ठस्तोत्तमो भवेत्॥१०२॥

मध्यमो नवहस्तः स्यात्कनिष्ठः पश्चहस्तकः।
 यथा दूरस्थितैर्लोकैर्दृश्यते तत्थाऽऽचरेत्॥१०३॥

तथाऽभ्रादिकरण्डेषु दीपदानं विशिष्यते।
 वंशस्य नवमांशेन लम्बा कार्या पताकिका॥१०४॥

मयूरपिच्छमुष्टिं वा कलशं चोपरि न्यसेत्।
 विष्णुप्रीतिकरो दीपः पित्रुद्धारस्य कारकः॥१०५॥

एकादश्यास्तुलार्काद्वा दीपदानमतोऽपि वा।
 दामोदराय नभसि तुलायां लोलया सह॥१०६॥

प्रदीपं ते प्रयच्छामि नमोऽनन्ताय वेधसे।
 आकाशदीपसदृशं पितुरुद्धारकं नहि॥१०७॥

हेलिकस्य च द्वौ पुत्रौ तत्रैकस्तु पिशाचकः।
 व्योमदीपपुण्यदानान्मोक्षं प्राप सुदुर्लभम्॥१०८॥

नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे।
 नमो यमाय रुद्राय कान्तारपतये नमः॥१०९॥

मत्रेणानेन ये मर्त्याः पितृभ्यः खे तु दीपकम्।
 प्रयच्छन्ति गता ये स्युर्नरके यान्ति तेऽपि वै।
 उत्तमां गतिमित्यं ते दीपदानं मयेरितम्॥११०॥

लक्ष्मीसन्ततिसिद्धर्थमारोग्याय प्रदीपयेत्॥१११॥

कार्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पश्चसु।
 तिथीषूक्तः पूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधिः॥११२॥

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु विशेषतः।
कूटागरेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च॥११३॥

प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च।
मन्दुरासु विविक्तासु हस्तिशालासु चैव हि॥११४॥

प्रदोषसमये दीपान्दद्यादेवं मनोहरान्।
कृतं यैः कार्तिके मासि दीपदानं विधानतः॥११५॥

दृश्यन्ते ये रत्नभाजस्तेऽत एव प्रकीर्तिताः।
दीपदानासमर्थश्वेतपरदीपं तु रक्षयेत्॥११६॥

यो वेदाभ्यासिने दद्याद्वीपार्थं तैलमादरात्।
को वा तस्य फलं वक्तुं भुवि तिष्ठति मानवः॥११७॥

दीपान्दद्याद्वृहिविधान्कार्तिके विष्णुसन्निधौ।
कार्तिके मासि सम्प्राप्ते गगने स्वच्छतारके॥११८॥

रात्रौ लक्ष्मीः समायाति द्रष्टुं भुवनकौतुकम्।
यत्र यत्र च दीपान्सा पश्यत्यव्यिसमुद्भवा॥११९॥

तत्र तत्र रतिं कुर्यान्नकारे कदाचन।
तस्माद्वीपः स्थापनीयः कार्तिके मासि वै सदा॥१२०॥

लक्ष्मीरूपार्थिनां प्रोक्तं दीपदानं विशेषतः।
देवालये नदीतीरे राजमार्गे विशेषतः॥१२१॥

निद्रास्थले दीपदाता तस्य श्रीः सर्वतोमुखी।
दुर्बलस्याऽलयं वीक्ष्य दीपशून्यं तु यो ददेत्॥१२२॥

विप्रस्य वाऽन्यवर्णस्य विष्णुलोके महीयते।
कीटकण्टकसङ्कीर्णे दुर्गमे विषमस्थले॥१२३॥

कुर्याद्यो दीपदानानि नरकं स न गच्छति।
दद्याद्रात्रौ पञ्चनदे दीपं यो विधिपूर्वकम्॥१२४॥

तस्य वंशे प्रजायन्ते बालकाः कुलदीपकाः।
पितृपक्षेऽन्नदानेन ज्येष्ठाषाढे च वारिणा॥१२५॥

कार्तिके तत्कलं तेषां परदीपप्रबोधनात्।
बोधनात्परदीपस्य वैष्णवानां च सेवनात्॥१२६॥

कार्तिके फलमाप्नोति राजसूयाश्वमेधयोः।
पुरा हरिकरो नाम द्विजः पापरतः सदा॥१२७॥

कृतं घृतप्रसङ्गेन दीपदानं हि कार्तिके।
तेन पुण्यप्रभावेन स्वर्गं प्राप द्विजोत्तमः॥१२८॥

आकाशदीपदानेन पुरा वै धर्मनन्दनः।
विमानवरमारुह्य विष्णुलोकं यथौ नृपः॥१२९॥

यः कुर्यात्कार्तिके विष्णोः पुरः कर्पूरदीपकम्।
प्रबोधिन्यां विशेषेण तस्य पुण्यं वदाम्यहम्॥१३०॥

कुले तस्य प्रसूता ये पुरुषास्ते हरिप्रियाः।
क्रीडित्वा सुचिरं कालमन्ते मुक्तिं ब्रजन्ति च॥१३१॥

दीपको ज्वलते यस्य दिवा रात्रौ हरेगृहे।
एकादशयां विशेषेण स याति हरिमन्दिरम्॥१३२॥

लुब्धकोऽपि चतुर्दश्यां दीपं दत्त्वा शिवालये।
भक्त्या विना परे लिङ्गेण शिवलोकं जगाम सः॥१३३॥

गोपः कश्चिदमावास्यां दीपं प्रज्वाल्य शार्ङ्गिणः।
मुहुर्जयजयेत्युक्ता स च राजेश्वरोऽभवत्॥१३४॥

आदितः श्लोकाः — ४७१

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्ये

दीपदानमाहात्म्यवर्णनं
नाम सप्तमोऽध्यायः॥७॥

॥ अथ अष्टमोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

भूयः कथय तुसिर्हि नास्ति मे कमलासन।
त्वद्वागमृतपानेन तृषा भूयः प्रवर्धते॥१॥

ब्रह्मोवाच

प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कार्तिके विष्णुतत्परः।
देवं दामोदरं पूज्य कोमलैस्तुलसीदलैः।
स तु मोक्षमवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा॥२॥

भक्त्या विरहितो यस्तु सुवर्णादिभिरर्चयेत्।
तस्य पूजां न गृह्णाति नात्र कार्या विचारणा॥३॥

सर्वेषामपि वर्णनां भक्तिरेषा परा स्मृता।
भक्त्या विरहितं कर्म न विष्णोः प्रियकारणम्॥४॥

भक्त्या सम्पूजितो नित्यं तुलस्यास्तु दलार्थतः।
स्वयं प्रत्यक्षमायाति भगवान्हरिरीश्वरः॥५॥

विष्णुदासः पुरा भक्त्या तुलसीपूजनेन च।
विष्णुलोकं गतः शीघ्रं चोलो गौणत्वमागतः॥६॥

तुलस्याः शृणु माहात्म्यं पापग्रं पुण्यवर्धनम्।
यत्पुरा विष्णुना प्रोक्तं रमायै तद्वदाम्यहम्॥७॥

सम्प्राप्ते कार्तिके मासि तुलस्याः पूजनं हरेः।
ये कुर्वन्ति नरा भक्त्या ते यान्ति परमं पदम्॥८॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन तुलस्याः कोमलैर्दलैः।
पूजनीयो महाभक्त्या सर्वक्लेशविनाशनः॥९॥

रोपिता तुलसी यावत्कुरुते मूलविस्तरम्।
तावद्युगसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते॥१०॥

तुलसीपत्रसंयुक्तजले स्नानं चरेद्यदि।
सर्वपापविनिर्मुक्तो मोदते विष्णुमन्दिरे॥११॥

वृन्दावनं च कुरुते रोपणार्थं महामुने।
तावतैव विमुक्ताघो ब्रह्मभूयाय कल्पते॥१२॥

तुलसीकाननं ब्रह्मन्गृहे यस्यावतिष्ठते।
तद्द्वं तीर्थभूतं तु न यान्ति यमकिङ्कराः॥१३॥

सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनम्।
रोपयन्ति नराः श्रेष्ठास्ते न पश्यन्ति भास्करिम्॥१४॥

तुलसीकाषसंयुक्तं गन्धं यो धारयेन्नरः।
तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणं तथैव च॥१५॥

तुलसीविपिनच्छाया यत्र चैव भवेद्विज।
तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितृणां तृप्तिहेतवे॥१६॥

यत्कृते तुलसीपत्रं कर्णे शिरसि दृश्यते।
यमस्तं नेक्षितुं शक्तः किमु दूता भयङ्कराः॥१७॥

तुलस्या महिमां यस्तु शृणुयान्त्रित्यमादृतः।
सर्वपापविमुक्तात्मा ब्रह्मलोकं स गच्छति॥१८॥

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्।
तुलस्या विषये ब्रह्मच्छ्रवणात्पापनाशनम्॥१९॥

पुरा काश्मीरदेशे तु ब्राह्मणौ सम्बभूवतुः।
हरिमेधःसुमेधाख्यौ विष्णुभक्तिपरायणौ॥२०॥

सर्वभूतदयायुक्तौ सर्वतत्त्वार्थवेदिनौ।
कदाचित्तो द्विजवरौ तीर्थयात्रापरायणौ॥२१॥

गच्छतावेकतो विप्रौ कान्तारे श्रमविह्वलौ।
तुलसीकाननं तत्र ददर्शतुररिन्द्रमौ॥२२॥

तयोः सुमेधास्तद्वाप्ता तुलसीकाननं महत्।
प्रदक्षिणीकृत्य तदा ववन्दे भक्तिसंयुतः॥२३॥

द्वैतद्विमेधास्तु उवाच परया मुदा।
ज्ञातुं तुलस्या माहात्म्यं तत्फलं च पुनःपुनः॥२४॥

हरिमेधा उवाच

किमर्थं विप्र देवेषु तीर्थेषु च ब्रतेषु च।
स्थितेषु विप्रमुख्येषु प्रणामं कृतवानसि॥२५॥

सुमेधा उवाच

शृणु विप्र महाभाग साधु वाक्यमुदीरितम्।
आतपो बाधते ह्यावां गत्वैतद्वृट्सन्निधौ॥२६॥

तस्य छायां समाश्रित्य वक्ष्यामि ते यथार्थतः।
एवमुक्तः सुमेधास्तु हरिमेधेन संयुतः॥२७॥

वटं जगाम धर्मज्ञो महत्कोटरसंयुतम्।
तत्र विश्राम्य विप्रोऽसौ हरिमेधमुवाच ह॥२८॥

श्रूयतां विप्रशार्दूल तुलस्यास्तूत्तमां कथाम्।
परमेशप्रसादेन सञ्जाता या पयोनिधौ॥२९॥

पुरा दुर्वाससः शापाद्रौतैश्चर्ये पुरन्दरे।
ममन्थुः क्षीरजलधिं ब्रह्माद्याः ससुरासुराः॥३०॥

ऐरावतः कल्पतरुश्चन्द्रमाः कमला तथा।
उच्चैःश्रवा कौस्तुभश्च तथा धन्वन्तरिहरिः॥३१॥

हरीतक्यादयश्चापि दिव्या ओषधयस्तथा।
अजायन्त द्विजश्रेष्ठ लोकश्रेयोविधायकाः॥३२॥

ततः पीयूषकलशमजरामरदायकम्।
कराभ्यां कलशं विष्णुर्धारयन्सुतलं परम्।
अवेक्ष्य मनसा सद्यः परां निर्वृतिमाप ह॥३३॥

तस्मिन्पीयूषकलश आनन्दास्रोदबिन्दवः।
व्यपतंस्तुलसी सद्यः समजायत मण्डला॥३४॥

सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता॥३५॥

तत्रोत्पन्नां तथा लक्ष्मीं तुलसीं च ददुर्हरिः।
देवा ब्रह्मादयस्ते हि जगृहे भगवान्हरिः॥३६॥

ततोऽतीव प्रियकरा तुलसी जगतां पतेः॥३७॥

सा तु देवगणैः सर्वैर्विष्णुवत्पूज्यते प्रिया।
नारायणो जगत्राता तुलसी तस्य वल्लभा॥३८॥

तस्मात् तस्या नमस्कारो मया विप्र कृतस्ततः।
इत्येवं वदतस्तस्य सुमेधस्य महात्मनः॥३९॥

आराददृश्यत महद्विमानं सूर्यवर्चसम्।
तदानीं वटवृक्षस्तु पपात पुरतो मुने॥४०॥

तथैव तस्माद्वृक्षाच्च पुरुषौ द्वौ विनिर्गतौ।
द्योतयन्तौ दिशः सर्वास्तेजसा सूर्यसन्निभौ॥४१॥

प्रणामं चक्रतुस्तौ हि हरिमेधसुमेधयोः।
हरिमेधसुमेधौ तौ तौ द्वद्वा भयविह्लौ॥४२॥

ऊचतुर्विस्मयाविष्टौ ताकुमौ देवसन्निभौ॥४३॥

हरिमेधसुमेधसावूचतुः

युवां कौ देवसङ्काशौ भवन्तौ सर्वमङ्गलौ।
मन्दारमालां तरुणां धारयन्तौ तथाऽमरौ।
नमस्कार्यौ तथाऽवाभ्यां पूज्यौ च सुररूपिणौ॥४४॥

इत्युक्तौ ब्राह्मणाभ्यां तावूचतुर्वृक्षनिर्गतौ।
युवामेव पिता माता आवयोश्च तथा गुरुः॥४५॥

बन्ध्वादयस्तथा चैव युवामेव न संशयः।

ज्येष्ठ उवाच

अहं तु देवलोकस्य आस्तीको नाम नामतः॥४६॥

अप्सरोगणसंवीतः कदाचिन्नन्दनं वनम्।
क्रीडार्थमगमं चाऽद्वौ विषयासक्तचेतनः॥४७॥

रेमिरे देववनिता यथाकामं मया सह।
मुक्तामलिकमाल्यानि निपेतुस्तानि योषिताम्॥४८॥

तपतो रोमशस्यैव तद्वद्वा कुपितो मुनिः।
योषितां नापराधोऽयं यासां वै परतत्रता॥४९॥

अयमेव दुराचारः शापार्ह इति चाब्रवीत्।
त्वं ब्रह्मराक्षसो भूत्वा वटवृक्षे चरेति माम्॥५०॥

प्रसादितो मया सोऽथ विशापमपि दत्तवान्।
तुलसीपत्रमाहात्म्यं विष्णोर्नाम तथा द्विजात्॥५१॥

यदा शृणोषि सद्यस्त्वं विमुक्तिं यास्यसे पराम्।
इति शस्तु मुनिना चिरकालं सुदुःखितः॥५२॥

वसाम्यत्र वटे दैवाङ्गवद्वर्द्धनतो ध्रुवम्।
मुक्तिर्जाता विप्रशापाद्वितीयस्य कथां शृणु॥५३॥

अयं मुनिवरः पूर्वं गुरुशुश्रूषणे रतः।
गुरोराजामनादत्य ब्रह्मराक्षसतां गतः॥५४॥

युष्मत्रसादादधुना ब्रह्मशापाद्विमोचितः।
तीर्थयात्राफलं चैव युवाभ्यामिह साधितम्॥५५॥

उत्तरोत्तरपुण्यानि वर्धन्ते च दिनेदिने।
इत्युक्ता तौ मुनिवरौ प्रणम्य च पुनःपुनः॥५६॥

तावनुज्ञाप्य तौ धाम जग्मतुः परया मुदा।
ततस्तौ तीर्थयात्रार्थं परमौ मुनिपुङ्गवौ॥५७॥

शंसन्तौ तुलसीं पुण्यां जग्मतुर्मुनिपुङ्गव।
एवं नारद माहात्म्यं तुलस्याः को नु वर्णयेत्॥५८॥

तस्मान्नारद मासेऽस्मिन्कार्तिके हरितुष्ठिदे।
कर्तव्या तुलसीपूजा नात्र कार्या विचारणा॥५९॥

एवमङ्गव्रतान्येव प्रोक्तानि मुनिसत्तमा।
उपाङ्गानि प्रवक्ष्यामि वालखिल्योदितानि च॥६०॥

आदितः श्लोकाः — ५३१

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये

तुलसीमाहात्म्यवर्णनं
नामाष्टमोऽध्यायः॥८॥

॥ अथ नवमोऽध्यायः ॥

वालखिल्या ऊचुः

कृष्णः प्रोवाच धर्माय द्वादशीं वत्ससंज्ञिताम्।
गोधूलिकालसंयुक्ता द्वादशी वत्सपूजने॥१॥

वत्सपूजा वटे चैव कर्तव्या प्रथमेऽहनि।
सवत्सां तुल्यवर्णा च शीलिनीं गां पयस्विनीम्।
चन्दनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभिरचयेत्॥२॥

तद्दिने तैलपक्षं च स्थालीपक्षं युधिष्ठिरा।
गोक्षीरं गोघृतं चैव दधिक्षीरं च वर्जयेत्॥३॥

दिनान्ते सूर्यबिम्बार्धादुभयत्र घटीदलम्।
ततो नीराजनं कार्यं निरीक्षेच्च शुभाशुभम्॥४॥

नानादीपान्नकल्प्याऽदौ स्वर्णपात्रादिसंस्थितान्।
नीराजयेद्वीपपूर्वं निरीक्षेत शुभाशुभम्॥५॥

लापयित्वा सर्वदीपानुतराभिमुखान्त्यसेत्।
मुख्या दीपा नव प्रोक्ता अन्यानपि च कल्पयेत्॥६॥

ज्वाला चेद्वक्षिणासंस्था सतेजस्का शिखान्विता।
स्थिरा चेत्सौख्यदा प्रोक्ता विपरीता तु दुःखदा॥७॥

कार्तिके कृष्णपत्रे तु द्वादश्यादिषु पञ्चसु।
तिथिषूक्तः पूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधिः॥८॥

पक्षं संसूचयत्यादिर्द्वितीयो मासमेव च।
तृतीय ऋतुमेवेह चतुर्थस्त्वयनं तथा।
वर्षं तु पञ्चमो दीपः शुभाशुभं विनिर्णयेत्॥१॥

सूर्यांशसम्भवा दीपा अन्धकारविनाशकाः।
त्रिकाले मां दीपयन्तु दिशन्तु च शुभाशुभम्॥२॥
अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण ततो नीराजयेत्क्रमात्॥३॥
आदौ देवांस्ततो विप्रान्हस्तिनश्च तुरङ्गमान्।
ज्येष्ठाञ्छेष्ठाञ्घन्यांश्च मातृमुख्याश्च योषितः॥४॥

ततो नीराजितान्दीपान्स्वस्वस्थानेषु विन्यसेत्।
रूक्षैर्लक्ष्मीविनाशः स्याञ्छेतैरन्नक्षयो भवेत्।
अतिरक्तेषु युद्धानि मृत्युः कृष्णशिखेषु च॥५॥

एकाङ्गी नाम गोपाला तयैतच्च ब्रतं कृतम्।
धनधान्यसमायुक्ता जाता वर्षत्रयेण सा॥६॥

तस्माद्गोपूजनं कार्यं द्वादशयां कार्तिकस्य तु।
एतद्वोब्रतमाहात्म्यं श्रुत्वा कुर्वन्ति ये नराः॥७॥

ते गोब्रतप्रभावेन न गोभिर्विच्युता भुवि।
गोऽपराधः कृतो यः स्यात्स ब्रताद्विलयं ब्रजेत्॥८॥

वालखिल्या ऊचुः

कृष्णपक्षे चतुर्दशयां मासि चाऽश्वयुजे तथा।
दीपोत्सव समीपे तु ब्रतमेतत्समाचरेत्॥९॥

प्रातः स्नात्वा त्रयोदशयां कृत्वा वै दन्तधावनम्।
त्रिरात्रनियमं कृत्वा गोविन्दे भक्तितत्परः॥१०॥

कार्य एतद्रुतस्यान्ते तथा गोवर्धनोत्सवः।
त्रिमुहूर्ताधिका ग्राह्या परवेधो न दोषभाक्॥१९॥

आश्विनस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे।
यमदीपं बलिं दद्यादपमृत्युर्विनश्यति॥२०॥

पुरा हेमनकस्यैव बालकश्चापमृत्युतः।
मुक्तोभूदाश्विने कृष्णत्रयोदश्यां दयावशात्॥२१॥

दूता ऊचुः

यथा न जीविताद्भूश्येदीदृशे तु महोत्सवे।
तथोपायं ब्रूहि यम कृपां कृत्वाऽस्मदग्रतः॥२२॥

यम उवाच

आश्विनस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे।
प्रतिवर्षं तु यो दद्याद्भूद्वारे सुदीपकम्॥२३॥

मत्रेणानेन भो दूताः समानेयः स नोत्सवे।
प्राप्तेऽपमृत्यावपि च शासनं क्रियतां मम॥२४॥

मृत्युना पाशदण्डाभ्यां कालेन च मया सह।
त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यजः प्रीयतामिति॥२५॥

मत्रेणानेन यो दीपं द्वारदेशे प्रयच्छति।
उत्सवे चापमृत्योश्च भयं तस्य न जायते॥२६॥

वालखिल्या ऊचुः

पूर्वविद्धचतुर्दश्यामाश्विनस्य सितेतरे।
पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतः॥२७॥

अरुणोदयतोऽन्यत्र रिक्तायां स्नाति यो नरः।
तस्याद्विकभवो धर्मो नश्यत्येव न संशयः॥२८॥

तथा कृष्णचतुर्दश्यामाश्विनेऽर्कोदये सुराः।
यामिन्याः पश्चिमे यामे तैलाभ्यङ्गे विशिष्यते॥२९॥

यदा चतुर्दशी न स्याद्विदिने चेद्विधूदये।
दिनद्वये भवेच्चापि तदा पूर्वैव गृह्णते॥३०॥

बलात्काराद्धठाद्वाऽपि शिष्टत्वान्न करोति चेत्।
तैलाभ्यङ्गं चतुर्दश्यां रौरवं नरकं ब्रजेत्॥३१॥

तैले लक्ष्मीर्जले गङ्गा दीपावल्याश्वतुर्दशीम्।
प्रातःस्नानं हि यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यति॥३२॥

अपामार्गमथो तुम्बीं प्रपुन्नाडमथापरम्।
भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै॥३३॥

वारत्रयं त्रिवारं च पठित्वा मन्त्रमुत्तमम्॥३४॥

सीतालोष्टसमायुक्त सकण्टकदलान्वित।
हरं पापमपामार्गं भ्राम्यमाणः पुनः पुनः।
अपामार्गं प्रपुन्नाडं भ्रामयेच्छिरसोपरि॥३५॥

स्नात्वार्द्वाससा दद्यादीपकं मृत्युपुत्रयोः।
शुनकौ श्यामशबलौ भ्रातरौ यमसेवकौ।
तुष्टौ स्यातां चतुर्दश्यां दीपदानेन मृत्युजौ॥३६॥

इष्टबन्धुजनैः सार्धमेतत्स्नानं समाचरेत्।
स्नानाङ्गतर्पणं कृत्वा यमं सन्तर्पयेत्ततः॥३७॥

यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च।
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च॥३८॥

औदुम्बराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने।
वृक्षोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः॥३९॥

चतुर्दशैते मन्त्राः स्युः प्रत्येकं च नमोऽन्विताः।
एकैकेन तिलैर्मिश्रान्दद्यात्रीनुदकाञ्जलीन्॥४०॥

यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिनाऽथवा।
देवत्वं च पितृत्वं च यमस्यास्ति द्विरूपता॥४१॥

जीवत्पिताऽपि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोः।
नरकाय प्रदातव्यो दीपः सम्पूज्य देवताः॥४२॥

अत्रैव लक्ष्मीकामस्य विधिः स्नाने मयोच्यते।
इषे भूते च दर्शे च कार्तिके प्रथमे दिने॥४३॥

यदा स्नाति तदाऽभ्यङ्गस्नानं कुर्याद्विघूदयो।
ऊर्जशुक्लद्वितीयायां तिथौ च स्वातियुग्मगे॥४४॥

मानवो मङ्गलस्नायी नैव लक्ष्म्या वियुज्यते।
दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावलिः स्मृता॥४५॥

इन्दुक्षयेऽपि सङ्कान्तौ रवौ पाते दिनक्षये।
अत्राभ्यङ्गे न दोषाय प्रातः पापापनुत्तये॥४६॥

माषपत्रस्य शाकं वै भुक्षा तस्मिन्दिने नरः।
प्रेताख्यायां चतुर्दश्यां सर्वपापैः प्रमुच्यते॥४७॥

इषासितचतुर्दश्यामिन्दुक्षयतिथावपि ।
दर्शादौ स्वातिसंयुक्ते तदा दीपावलिर्भवेत्॥४८॥

कुर्यात्संलग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयम्।
महाराजो बलिः प्रोक्तस्तुष्टेन हरिणा तथा॥४९॥

वरं याचस्व भद्रं ते यद्यन्मनसि वर्तते।
इति विष्णुवचः श्रुत्वा बलिर्वचनमब्रवीत्॥५०॥

आत्मार्थं किं याचनीयं सर्वं दत्तं मया तथा।
लोकार्थं याचयिष्यामि शक्तश्चेदेहि तच्च मे॥५१॥

मयाऽद्य ते धरा दत्ता वामनच्छङ्गरूपिणे।
त्रिभिः पदैस्त्रिदिवसैः सा चाऽऽक्रान्ता यतस्त्वया॥५२॥

तस्माद्बूमितले राज्यमस्तु घस्त्रये हरे॥५३॥

मद्राज्ये ये दीपदानं भुवि कुर्वन्ति मानवाः।
तेषां गृहे तव स्त्रीयं सदा तिष्ठतु सुस्थिरा॥५४॥

मम राज्ये गृहे यैषामन्यकारः पतिष्यति।
लक्ष्मीसन्तानान्यकारः सदा पततु तद्गृहे॥५५॥

चतुर्दश्यां च ये दीपान्नरकाय ददन्ति च।
तेषां पितृगणाः सर्वे नरके न वसन्ति च॥५६॥

बलिराज्यं समासाद्य यैर्न दीपावलिः कृता।
तेषां गृहे कथं दीपाः प्रज्वलिष्यन्ति केशवा॥५७॥

बलिराज्ये तु ये लोकाः शोकानुत्साहकारिणः।
तेषां गृहे सदा शोकः पतेदिति न संशयः॥५८॥

चतुर्दशीत्रये राज्यं बलेरस्त्विति याचयेत्।
पुरा वामनरूपेण प्रार्थयित्वा धरामिमाम्।
ददावतिथयेन्द्राय बलिं पातालवासिनम्॥५९॥

दत्तं दैत्यपतेरित्थं हरिणा तद्दिनत्रयम्।
तस्मान्महोत्सवं चात्र सर्वथैव हि कारयेत्॥६०॥

महारात्रिः समुत्पन्ना चतुर्दश्यां मुनीश्वराः।
अतस्तदुत्सवः कार्यः शक्तिपूजापरायणैः॥६१॥

बलिराज्यं समासाद्य यक्षगन्धर्वकिन्नराः।
 औषध्यश्च पिशाचाश्च मन्त्राश्च मणयस्तथा॥६२॥

सर्व एव प्रहृष्टन्ति नृत्यन्ति च निशामुखे।
 तत्तन्मन्त्राश्च सिद्धन्ति बलिराज्ये न संशयः॥६३॥

बलिराज्यं समासाद्य यथा लोकाः सुहर्षिताः।
 तथा तद्विनमध्ये तु लोकाः स्युर्हर्षिता भृशम्॥६४॥

तुलासंस्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः।
 उल्काहस्ता नराः कुर्युः पितृणां मार्गदर्शनम्॥६५॥

नरकस्थास्तु ये प्रेतास्ते मार्गं तु व्रतात्सदा।
 पश्यन्त्येव न सन्देहः कार्योऽत्र मुनिपुङ्गवै॥६६॥

आश्विने मासि भूतादितिथयः कीर्तितास्त्रयः।
 दीपदानादिकार्येषु ग्राह्या मध्याह्नकालिकाः॥६७॥

यदि स्युः सङ्गवादर्वागेताश्च तिथयस्त्रयः।
 दीपदानादिकार्येषु कर्तव्याः पूर्वसंयुताः॥६८॥

ऋषय ऊचुः

कौमोदिन्यास्तु माहात्म्यं प्रष्टमिच्छामहे द्विजाः।
 तस्मिन्दिने तु किं भोज्यं कस्य पूजां तु कारयेत्॥६९॥

किमर्थं क्रियते सा तु तस्याः का देवता भवेत्।
 किं च तत्र भवेद्देयं किं न देयं विशेषतः॥७०॥

प्रहर्षः कोऽत्र निर्दिष्टः क्रीडा काऽत्र प्रकीर्तिता।
 दीपावल्याः फलं सर्वं वदन्तु ऋषिसत्तमाः॥७१॥

वालखिल्या ऊचुः

ततः प्रभातसमये त्वमायां तु मुनीश्वराः।
 स्नात्वा देवान्पितृन्भत्त्या सम्पूज्याथ प्रणम्य च॥७२॥

कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधिक्षीरघृतादिभिः।
दिवा तत्र न भोक्तव्यमृते बालातुराज्ञनात्॥७३॥

ततः प्रदोषसमये पूजयेदिन्दिरां शुभाम्।
कुर्यान्नानाविधैर्वर्स्त्रैः स्वच्छं लक्ष्म्याश्र मण्डपम्॥७४॥

नानापुष्टैः पल्लवैश्च चित्रैश्चापि विचित्रितम्।
तत्र सम्पूजयेलक्ष्मीं देवांश्चापि प्रपूजयेत्॥७५॥

सम्पूज्या देवनार्योऽपि बहुभिश्चोपचारकैः।
पादसंवाहनं कुर्यालक्ष्म्यादीनां तु भक्तिः॥७६॥

आस्मिन्नहनि सर्वेऽपि विष्णुना मोचिताः पुरा।
बलिकारागृहादेवा लक्ष्मीश्चापि विमोचिता॥७७॥

लक्ष्म्या सार्धं ततो देवा जग्मुः क्षीरोदधौ पुनः।
प्रसुप्ता बहुकालं ते सुखं तस्मान्मुनीश्वराः॥७८॥

रचनीयाः सूत्रगर्भाः पर्यङ्काश्च सुतूलिकाः।
दुग्धफेनोपमैर्वर्स्त्रैरास्तृताश्च यथादिशम्॥७९॥

स्थापयेत्तान्सुराँलक्ष्मीं वेदघोषसमन्वितः।
लक्ष्मीदैत्यभयान्मुक्ता सुखं सुप्ताम्बुजोदरे॥८०॥

अतोऽत्र विधिवत्कार्या तुष्ट्यै तु सुखसुसिका।
तदहि पद्मशश्यां यः पद्मासौख्यविवृद्धये॥८१॥

कुर्यात्तस्य गृहं मुक्ता तत्पद्मा क्वापि न व्रजेत्।
न कुर्वन्ति नरा इत्थं लक्ष्म्या ये सुखसुसिकाम्॥८२॥

धनचिन्ता विहीनास्ते कथं रात्रौ स्वपन्ति हि।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन लक्ष्मीं सम्पूजयेन्नरः॥८३॥

स तु दारिद्र्यनिर्मुक्तः स्वजातौ स्यात्प्रतिष्ठितः।
जातिपत्रलव्ज्ञलात्वक्षर्पूरसमन्वितम् ॥८४॥

पाचयित्वा गव्यदुग्धं सितां दत्त्वा यथोचिताम्।
लङ्घुकांस्तस्य कुर्वीत तांश्च लक्ष्म्यै समर्पयेत्॥८५॥

अन्यच्चतुर्विंधं भक्ष्यं दद्याच्छ्रीः प्रीयतामिति।
अप्रबुद्धे हरौ पूर्वं स्त्रीभिर्लक्ष्मीं प्रबोधयेत्॥८६॥

प्रबोधसमये लक्ष्मीं बोधयित्वा भुनक्ति या।
पुमान्वा वत्सरं यावलक्ष्मीस्तं नैव मुश्चति॥८७॥

अभयं प्राप्य विप्रेभ्यो विष्णुभीताः सुराद्विषः।
क्षीराब्धौ तुष्टवुज्ञात्वा सुप्तां पद्माश्रितां श्रियम्॥८८॥

त्वं ज्योतिः श्रीरवीन्द्रग्निविद्युत्सौवर्णतारकाः।
सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्दीपज्योतिःस्थिते नमः॥८९॥

या लक्ष्मीर्दिवसे पुण्ये दीपावल्यां च भूतले।
गवां गोष्ठे तु कार्तिक्यां सा लक्ष्मीर्वरदा मम॥९०॥

दीपदानं ततः कुर्यात्प्रदोषे च तथोल्मुकम्।
भ्रामयेत्स्वस्य शिरसि सर्वारिष्टनिवारणम्॥९१॥

दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्त्या देवगृहादिषु।
चतुष्पथे शमशाने च नदीपर्वतवेशमसु॥९२॥

वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु च।
वस्त्रैः पुष्पैः शोभितव्या राजमार्गस्य भूमयः॥९३॥

सर्वं पुरमलङ्घन्त्य प्रदोषे तदनन्तरम्।
ब्राह्मणान्मोजयित्वाऽदौ सम्भोज्य च बुभुक्षितान्॥९४॥

अलङ्कृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना।
ततोऽपराह्णसमये घोषयेन्नगरं नृपः॥१५॥

अद्य राज्यं बलेल्लोका यथेच्छं क्रीड्यतामिति।
यथेच्छं क्रीडतां बाला इत्याज्ञाप्य नृपेण तु॥१६॥

तेभ्यो दद्यात्क्रीडनकं ततः पश्येच्छुभाषुभम्।
बलिराज्ये प्रकर्तव्यं यद्यन्मनसि वर्तते॥१७॥

जीवहिंसा सुरापानमगम्यागमनं तथा।
चौर्यं विश्वासघातश्च पञ्चेतानि मुनीश्वराः।
बलिराज्ये तु नरकद्वाराण्युक्तानि सन्त्यजेत्॥१८॥

ततोऽर्धरात्रसमये स्वयं राजा व्रजेत्पुरम्।
अवलोकयितुं रम्यं पञ्चामेव शनैःशनैः।
बलिराज्यप्रमोदं च दृष्ट्वा स्वगृहमाव्रजेत्॥१९॥

एवं गते निशीथे च जने निद्रार्थलोचने।
एवं नगरनारीभिः शूर्पडिण्डिमवादनैः।
निष्कास्यते प्रदृष्टभिरलक्ष्मीः स्वगृहाङ्गणात्॥१००॥

दण्डैकरजनीयोगे दर्शः स्यात् परेऽहनि।
तदा विहाय पूर्वेद्युः परेऽहि सुखरात्रिका॥१०१॥

ये वैष्णवाऽवैष्णवाश्च बलिराज्योत्सवं नराः।
न कुर्वन्ति वृथा तेषां धर्माः स्युर्नात्र संशयः॥१०२॥

रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुराणपठनादिभिः।
द्यूतेन वा हरेरग्ने गीतया वा तथैव च॥१०३॥

आदितः श्लोकाः — ६३४

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये

वत्सद्वादशीयमत्रयोदशीनरकचतुर्दशीदीपावलीकृत्यवर्णनं
नाम नवमोऽध्यायः॥१॥

॥ अथ दशमोऽध्यायः ॥

ब्रह्मोवाच

प्रतिपद्यथ चाभ्यङ्गं कृत्वा नीराजनं ततः।
सुवेषः सत्कथागीतैर्दानैश्च दिवसं नयेत्॥१॥

शङ्करस्तु पुरा घूतं ससर्ज सुमनोहरम्।
कार्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्यवत्॥२॥

बलिराज्यदिनस्यापि माहात्म्यं शृणु तत्त्वतः।
स्नातव्यं तिलतैलेन नरैर्नारीभिरेव च॥३॥

यदि मोहन्न कुर्वीत स याति यमसादनम्।
पुरा कृतयुगस्याऽदौ दानवेन्द्रो बलिर्महान्॥४॥

तेन दत्ता वामनाय भूमिः स्वमस्तकान्विता।
तदानीं भगवान्साक्षात्तुष्टो बलिमुवाच ह॥५॥

कार्तिके मासि शुक्लायां प्रतिपद्यां यतो भवान्।
भूमिं मे दत्तवान्भक्त्या तेन तुष्टोऽस्मि तेऽनघ॥६॥

वरं ददामि ते राजन्नित्युक्ताऽदाद्वरं तदा।
त्वन्नाम्नैव भवेद्राजन्कार्तिकी प्रतिपत्तिथिः॥७॥

एतस्यां ये करिष्यन्ति तैलस्नानादिकार्चनम्।
तदक्षयं भवेद्राजन्नात्र कार्या विचारणा॥८॥

तदाप्रभृति लोकेऽस्मिन्प्रसिद्धा प्रतिपत्तिथिः।
प्रतिपत्पूर्वविद्धा नो कर्तव्या तु कथञ्चन॥९॥

तत्राभ्यङ्कं न कुर्वीत अन्यथा मृतिमाप्नुयात्।
प्रतिपद्यां यदा दर्शो मुहूर्तप्रमितो भवेत्॥१०॥

माङ्गल्यं तद्दिने चेत्स्याद्वित्तादिस्तस्य नश्यति।
बलेश्व प्रतिपद्वर्षाद्यदि विद्धं भविष्यति॥११॥

तस्यां यद्यथ चाऽर्तिकं नारी मोहात्करिष्यति।
नारीणां तत्र वैधव्यं प्रजानां मरणं ध्रुवम्॥१२॥

अविद्धा प्रतिपचेत्स्यान्मुहूर्तमपरेऽहनि।
उत्सवादिककृत्येषु सैव प्रोक्ता मनीषिभिः॥१३॥

प्रतिपत्स्वल्पमात्राऽपि यदि न स्यात्परेऽहनि।
पूर्वविद्धा तदा कार्या कृता नो दोषभाग्भवेत्॥१४॥

तद्दिने गृहमध्ये तु कुर्यान्मूर्तिं तदाङ्गणे।
गोमयेन च तत्रापि दधि तत्पुरतः क्षिपेत्॥१५॥

आर्तिकं तत्र संस्थाप्य एवं कुर्याद्विधानतः।
अभ्यङ्कं ये न कुर्वन्ति तस्यां तु मुनिपुङ्गव॥१६॥

न माङ्गल्यं भवेत्तेषां यावत्स्याद्वत्सरं ध्रुवम्।
यो यादशेन रूपेण तस्यां तिष्ठेच्छुभे दिने॥१७॥

आवर्ष तद्ववेत्तस्य तस्मान्मङ्गलमाचरेत्।
यदीच्छेत्स्वशुभान्मोगान्मोक्तुं दिव्यान्मनोहरान्॥१८॥

कुरु दीपोत्सवं रम्यं त्रयोदश्यादिकेषु च।
शङ्करश्व भवानी च क्रीडया द्यूतमास्थिते॥१९॥

गौर्या जित्वा पुरा शम्भुर्नग्नो द्यूते विसर्जितः।
अतोऽर्थं शङ्करो दुःखी गौरी नित्यं सुखस्थिता॥२०॥

द्यूतं निषिद्धं सर्वत्र हित्वा प्रतिपदं बुधाः।
प्रथमं विजयो यस्य तस्य संवत्सरं सुखम्॥२१॥

भवान्याऽभ्यर्थिता लक्ष्मीर्घेनुरूपेण संस्थिता।
प्रातर्गोवर्धनः पूज्यो द्यूतं रात्रौ समाचरेत्॥२२॥

भूषणीयास्तदा गावो वर्ज्या वहनदोहनात्॥२३॥

गोवर्धन धराधार गोकुलत्राणकारक।
विष्णुबाहुकृतोच्छ्राय गवां कोटिप्रदो भव॥२४॥

या लक्ष्मीर्लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता।
द्यूतं वहति यज्ञार्थे मम पापं व्यपोहतु॥२५॥

अग्रतः सन्तु मे गावो गावो मे सन्तु पृष्ठतः।
गावो मे हृदयं सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम्॥२६॥

॥इति गोवर्धनपूजा॥

सद्भावेनैव सन्तोष्य देवान्सत्पुरुषान्नरान्।
इतरेषामन्नपानैर्वाक्यदानेन पण्डितान्॥२७॥

वस्त्रैस्ताम्बूलधूपैश्च पुष्पकर्पूरकुङ्कुमैः।
भक्ष्यैरुच्चावचैर्भौज्यैरन्तःपुरनिवासिनः॥२८॥

ग्राम्यान्वृषभदानैश्च सामन्तान्नृपतिर्धनैः।
पदातिजनसङ्घांश्च ग्रैवेयैः कटकैः शुभैः।
स्वनामाङ्कैश्च तात्राजा तोषयेत्सञ्जनान्पृथक्॥२९॥

यथार्थं तोषयित्वा तु ततो मल्लान्नरांस्तथा।
वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्पैः सह॥३०॥

राजस्तथैव योधांश्च पदातीन्समलङ्कृतान्।
मश्चाऽरुढः स्वयं पश्येन्नर्टनर्तकचारणान्॥३१॥

युद्धापयेद्वासयेच्च गोमहिष्यादिकं च यत्।
वत्सानाकर्षयेद्दोभिरुक्तिप्रत्युक्तिवादनात् ॥३२॥

ततोऽपराह्नसमये पूर्वस्यां दिशि सुव्रता।
मार्गपालीं प्रब्रह्माति दुर्गस्तम्भेऽथ पादपे ॥३३॥

कुशकाशमर्यों दिव्यां लम्बकैर्बहुभिः प्रिये।
वीक्षयित्वा गजानश्चान्मार्गपाल्यास्तले नयेत् ॥३४॥

गावो वृषांश्च महिषान्महिषीर्घटकोत्कटान्।
कृतहोमैर्द्विजेन्द्रैस्तु बध्रीयान्मार्गपालिकाम् ॥३५॥

नमस्कारं ततः कुर्यान्मन्त्रेणानेन सुव्रता।
मार्गपालि नमस्तुभ्यं सर्वलोकसुखप्रदे।
तले तव सुखेनाश्च गजा गावश्च सन्तु मे ॥३६॥

मार्गपालीतले पुत्र यान्ति गावो महावृषाः।
राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥३७॥

मार्गपाली समुलङ्घ्य नीरुजः सुखिनो हि ते।
कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपतेर्बलेः ॥३८॥

पूजां कुर्यात्ततः साक्षाद्गूमौ मण्डलके कृते।
बलिमालिख्य दैत्येन्द्रं वर्णकैः पञ्चरङ्गकैः ॥३९॥

सर्वाभरणसम्पूर्णं विन्ध्यावलिसमन्वितम्।
कूष्माण्डमयजम्भोरुमधुदानवसंवृतम् ॥४०॥

सम्पूर्णं कृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलम्।
द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा स्वके पुनः ॥४१॥

गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततोऽर्चयेत्।
मातृत्रातृजनैः सार्थं सन्तुष्टो बन्धुभिः सह ॥४२॥

कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कहौरै रक्तकोत्पलैः।
गन्धपुष्पान्ननैवेद्यैः सक्षीरूर्गुडपायसैः॥४३॥

मद्यमांससुरालेह्यचोष्यभक्ष्योपहारकैः ।
मत्रेणानेन राजेन्द्र समत्री सपुरोहितः।
पूजां करिष्यते यो वै सौख्यं स्यात्तस्य वत्सरम्॥४४॥

बलिराज नमतुभ्यं विरोचनसुत प्रभो।
भविष्येन्द्र सुराराते पूजेयं प्रतिगृह्यताम्॥४५॥

एवं पूजाविधानेन रात्रौ जागरणं ततः।
कारयेद्वै क्षणं रात्रौ नटनृत्यकथानकैः॥४६॥

लोकक्षापि गृहस्यान्ते सपर्या शुक्ळतण्डुलैः।
संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैः प्रपूजयेत्॥४७॥

बलिमुद्दिश्य वै तत्र कार्यं सर्वं च सुत्रता।
यानि यान्यक्षयाण्याहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः॥४८॥

यदत्र दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु।
तदक्षयं भवेत्सर्वं विष्णोः प्रीतिकरं शुभम्॥४९॥

रात्रौ ये न करिष्यन्ति तव पूजां बले नराः।
तेषां च श्रोत्रियो धर्मः सर्वस्त्वामुपतिष्ठतु॥५०॥

विष्णुना च स्वयं वत्स तुष्टेन बलये पुनः।
उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवम्॥५१॥

एकमेवमहोरात्रं वर्षे वर्षे च कार्तिके।
दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले॥५२॥

यः करोति नृपो राज्ये तस्य व्याधिभयं कुतः।
सुभिक्षां क्षेममारोग्यं तस्य सम्पदनुत्तमा॥५३॥

नीरुजश्च जनाः सर्वे सर्वोपद्रववर्जिताः॥५४॥

कौमुदी क्रियते यस्माद्भावं कर्तुं महीतले।
यो याह्वेन भावेन तिष्ठत्यस्यां च सुव्रता।
हर्षदुःखादिभावेन तस्य वर्ष प्रयाति हि॥५५॥

रुदिते रोदितं वर्ष प्रहृष्टे तु प्रहर्षितम्।
भुक्तौ भोग्यं भवेद्वर्ष स्वस्थे स्वस्थं भविष्यति॥५६॥

वैष्णवी दानवी चेयं तिथिः प्रोक्ता च कार्तिके॥५७॥

दीपोत्सवं जनितसर्वजनप्रमोदं
कुर्वन्ति ये शुभतया बलिराजपूजाम्।
दानोपभोगसुखबुद्धिमतां कुलानां
हर्ष प्रयाति सकलं प्रमुदा च वर्षम्॥५८॥

बलिपूजां विधायैवं पश्चाद्गोक्रीडनं चरेत्॥५९॥

गवां क्रीडादिने यत्र रात्रौ दृश्येत चन्द्रमाः।
सोमो राजा पशून्हन्ति सुरभीपूजकांस्तथा॥६०॥

प्रतिपद्दर्शसंयोगे क्रीडनं तु गवां मतम्।
परविद्धासु यः कुर्यात्पुत्रदारधनक्षयः॥६१॥

अलङ्कार्यास्तदा गावो गोग्रासादिभिरचिताः।
गीतवादित्रनिर्घोषैर्नयेन्नगरबाह्यतः ।
आनीय च ततः पश्चात्कुर्यात्रीराजनाविधिम्॥६२॥

अथ चेत्प्रतिपत्स्वल्पा नारी नीराजनं चरेत्।
द्वितीयायां ततः कुर्यात्सायं मङ्गलमालिकाः॥६३॥

एवं नीराजनं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते।
प्रतिपत्पूर्वविद्धैव यष्टिकाकर्षणे भवेत्॥६४॥

कुशकाशमर्यों कुर्याद्यष्टिकां सुदृढां नवामा।
देवद्वारे नृपद्वारेऽथवाऽनेया चतुष्पथे॥६५॥

तामेकतो राजपुत्रा हीनवर्णस्तथैकतः।
गृहीत्वा कर्षयेयुस्ते यथासारं मुहुर्मुहुः॥६६॥

समसङ्घा द्वयोः कार्या सर्वेऽपि बलवत्तराः।
जयोऽत्र हीनजातीनां जयो राजस्तु वत्सरम्॥६७॥

उभयोः पृष्ठतः कार्या रेखा तत्कर्षकोपरि।
रेखान्ते यो नयेत्तस्य जयो भवति नान्यथा॥६८॥

जयचिह्नमिदं राजा निदधीत प्रयत्नतः॥६९॥

आदितः श्लोकाः — ७०३

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
कार्तिकशुक्लप्रतिपन्माहात्म्यवर्णनं
नाम दशमोऽध्यायः॥१०॥

॥ अथ एकादशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

भगवन् प्रष्टुमिच्छामि त्वामहं विनयान्वितः।
तद्वतं ब्रूहि मे मर्त्यो मृत्युं येन न पश्यति॥१॥

ब्रह्मोवाच

यदि पृच्छुसि विप्रेन्द्र ब्रतानामुत्तमं ब्रतम्।
ब्रतं यमद्वितीयाख्यं शृणु त्वं मृत्युनाशनम्॥२॥

कार्तिके मासि शुद्धायां द्वितीयायां मुनीश्वरा।
कर्तव्यं तद्विधानेन सर्वमृत्युनिवारणम्॥३॥

ब्राह्मे मुहर्ते चोत्थाय द्वितीयायां मुनीश्वरा।
मनसा चिन्तयेदात्महितं नैवाहितं स्मरेत्॥४॥

प्रातःस्नानं ततः कुर्याद्बन्धावनपूर्वकम्।
ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः॥५॥

कृतनित्यक्रियो हृष्टः कुण्डलाङ्गदभूषितः।
औदुम्बरतरुं गत्वा कृत्वा मण्डलमुत्तमम्॥६॥

पद्ममष्टदलं कृत्वा तस्मिन्नौदुम्बरे शुभे।
विधिं विष्णुं च रुद्रं च वरदां च सरस्वतीम्॥७॥

वीणापुस्तकसंयुक्तां पूजयेत्स्वस्थमानसः।
चन्दनागरुकस्तूरीकुङ्कुमैर्द्विजसत्तम् ॥८॥

पुष्पैर्घूपैश्च नैवेद्यैर्नारिकेलफलादिभिः।
ततो मृत्युविनाशाथ सालङ्कारां पयस्विनीम्॥९॥

विप्राय वेदविदुषे गां दद्याच्च सवत्सकाम्।
अपमृत्युविनाशार्थं संसारार्णवतारकाम्॥१०॥

हे विप्र ते त्विमां सौम्यां धेनुं सम्प्रददाम्यहम्।
इति मत्रेण गां दद्याद्विप्राय ब्रह्मवादिने॥११॥

तदलाभे तु विप्राय भक्त्या दद्यादुपानहौ।
ततः पूजां समाप्याथ भक्तिमान्पुरुषोत्तमै॥१२॥

ज्ञातिश्रेष्ठान्वयोवृद्धान्सम्यग्भक्त्याऽभिवादयेत्।
नानाविधैः फलै रम्यैस्तर्पयेत्स्वजनानपि॥१३॥

ततः सोदरसम्पन्ना भगिनी या भवेन्मुने।
तस्या गृहं समागत्य सम्यग्भक्त्याऽभिवादयेत्॥१४॥

भगिनि सुभगे भद्रे त्वदद्विःसरसीरुहम्।
श्रेयसेऽथ नमस्कर्तुमागतोऽस्मि तवाऽलयम्॥१५॥

इत्युक्ता भगिनीं तां तु विष्णुबुद्ध्याऽभिवादयेत्।
तदा तु भगिनी श्रुत्वा भ्रातुर्वचनमुत्तमम्॥१६॥

भगिन्या भ्रातरं वाक्यं वक्तव्यं प्रति नारद।
अद्य भ्रातरहं जाता त्वत्तो धन्याऽस्मि मङ्गला॥१७॥

भोक्तव्यं तेऽद्य मद्भेदे स्वायुषे कुलदीपक।
कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां सहोदर॥१८॥

यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेऽर्चितः।
अस्मिन्दिने यमेनापि नारकीयाश्च मोचिताः।
अपि बद्धाः कर्मपाशैः स्वेच्छया पर्यटन्ति ते॥१९॥

स्वसुर्नरो वेशमनि यो न भुङ्गे
यमद्वितीयादिनमत्र लब्ध्वा।
तं पापिनं प्राप्य वयं सुहृष्टाः
प्रभक्षयामोऽद्य च भक्ष्यहीनाः॥२०॥

इति पापा रटन्तीह ब्रह्महत्यादयस्तथा।
तस्माद्वातर्मद्भृहे तु भोजनं कुरु कार्तिके॥२१॥

शुक्लायां तु द्वितीयायां विश्रुतायां जगत्रये।
अस्यां निजगृहे पुत्र भुज्यते न बुधैरपि॥२२॥

इत्युक्तः स तथेत्युक्ता भगिनीं पूजयेद्वती।
प्रहर्षास्तु महाभाग वस्त्रालङ्घारभूषणैः॥२३॥

अग्रजामभिवन्द्याऽथ आशिषं च प्रगृह्य च।
सर्वा भगिन्यः सन्तोष्या वस्त्रालङ्कारदानतः॥२४॥

अभावे स्वस्य तु स्वसुः पितृव्याः स्वपितुः स्वसा।
तस्या गृहं समागत्य कुर्याद्बोजनमादरात्॥२५॥

एवं यः कुरुते पुत्र द्वितीयां यमनामिकाम्।
अपमृत्युविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रादिभिर्वृतः॥२६॥

इह भुक्ता तु विपुलान्मोगानन्यथेष्प्रितान्।
अन्ते मोक्षमवाप्नोति नान्यथा मद्वचो भवेत्॥२७॥

ब्रतान्येतानि सर्वाणि दानानि विविधानि च।
गृहस्थस्यैव युज्यन्ते तस्माद्गार्हस्थ्यमाश्रयेत्॥२८॥

कथां यमद्वितीयाया ब्रतस्थः शृणुयान्नरः।
तस्य सर्वाणि पापानि नश्यन्तीत्याह माधवः॥२९॥

सूत उवाच

कार्तिके च द्वितीयायां पूर्वाङ्गे यममर्चयेत्।
भानुजायां नरः स्नात्वा यमलोकं न पश्यति॥३०॥

कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां तु शौनक।
यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेऽर्चितः॥३१॥

द्वितीयायां महोत्सर्गो नारकीयाश्च तर्पिताः।
पापेभ्यो विप्रयुक्तास्ते मुक्ताः सर्वे निबन्धनात्॥३२॥

अत्राऽशिताश्च सन्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यद्वच्छुया।
तेषां महोत्सर्वो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः॥३३॥

अतो यमद्वितीयेयं त्रिषु लोकेषु विश्रुताः।
तस्मान्निजगृहे विप्र न भोक्तव्यं ततो बुधैः॥३४॥

स्नेहेन भगिनीहस्ताद्वोक्तव्यं बलवर्धनम्।
ऊर्जे शुक्लद्वितीयायां पूजितस्तर्पितो यमः॥३५॥

महिषासनमारूढो दण्डमुद्ररभृत्प्रभुः।
वेष्टितः किङ्करैर्हैस्तस्मै याम्यात्मने नमः॥३६॥

यैर्भगिन्यः सुवासिन्यो वस्त्रदानादितोषिताः।
न तेषां वत्सरं यावत्कलहो न रिपोर्भयम्॥३७॥

धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थसाधनम्।
व्याख्यातं सकलं पुत्र सरहस्यं मयाऽनघ॥३८॥

यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः
सम्भोजितः प्रतितिथौ स्वसृसौहृदेन।
तस्मात् स्वसुः करतलादिह यो भुनक्ति
प्राप्नोति वित्तशुभसम्पदमुत्तमां सः॥३९॥

सूत उवाच

विशेषश्वात्र सम्प्रोक्तो वालखिल्यैर्महर्षिभिः।
तदहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणुष्वं मुनिसत्तमाः॥४०॥

वालखिल्या ऊचुः

कार्तिकस्य सिते पक्षे द्वितीया यन्संज्ञिता।
तत्रापराह्णे कर्तव्यं सर्वथैव यन्‌ार्चनम्॥४१॥

प्रत्यहं यमुनाऽऽगत्य यमं सम्प्रार्थयत्पुरा।
भ्रातर्मम गृहे याहि भोजनार्थं गणावृतः॥४२॥

अद्य श्वो वा परश्वो वा प्रत्यहं वदते यमः।
कार्यव्याकुलचित्तानामवकाशो न जायते॥४३॥

तदैकदा यमुनया बलात्कारान्त्रिमन्त्रितः।
स गतः कार्तिके मासि द्वितीयायां मुनीश्वराः॥४४॥

नारकीयजनान्मुक्ता गणैः सह रवेः सुतः।
कृताऽऽतिथ्यो यमुनया नानापाकाः कृताः खग॥४५॥

कृताभ्यङ्गो यमुनया तैलर्गन्धमनोहरैः।
उद्वर्तनं लापयित्वा स्नापितः सूर्यनन्दनः॥४६॥

ततोऽलङ्कारकं दत्तं नानावस्त्राणि चन्दनम्।
माल्यानि च प्रदत्तानि मञ्चोपरि उपाविशत्॥४७॥

पक्षान्नानि विचित्राणि कृत्वा सा स्वर्णभाजने।
यमायाभोजयद्वेवी यमुना प्रीतमानसा॥४८॥

भुक्ता यमोऽपि भगिनीमलङ्कारैः समर्चयत्।
नानावस्त्रेस्ततः प्राह वरं वरय भामिनि।
इति तद्वचनं श्रुत्वा यमुना वाक्यमब्रवीत्॥४९॥

यमुनोवाच

प्रतिवर्ष समागच्छ भोजनार्थं तु मद्भूहे॥५०॥

अद्य सर्वे मोचनीयाः पापिनो नरकाद्यम।
येऽद्यैव भगिनीहस्तात्करिष्यन्ति च भोजनम्।
तेषां सौख्यं प्रदेहि त्वमेतदेव वृणोम्यहम्॥५१॥

यम उवाच

यमुनायां तु यः स्नात्वा सन्तर्प्य पितृदेवताः॥५२॥

भुङ्गे च भगिनीगेहे भगिनीं पूजयेदपि।
कदाचिदपि मद्भारं न स पश्यति भानुजे॥५३॥

वीरेशैशानदिग्भागे यमतीर्थं प्रकीर्तिम्।
तत्र स्नात्वा च विधिवत्सन्तर्प्य पितृदेवताः॥५४॥

पठेदेतानि नामानि आमध्याहं नरोत्तमः।
सूर्यस्याभिमुखो मौनी हृतचित्तः स्थिरासनः॥५५॥

यमो निहन्ता पितृधर्मराजो
वैवस्वतो दण्डधरश्च कालः।
भूताधिपो दत्तकृतानुसारी
कृतान्तमेतद्वशभिर्जपन्ति ॥५६॥

ततो यमेश्वरं पूज्य भगिनीगृहमाव्रजेत्।
मन्त्रेणानेन च तया भोजितः पूर्वमादरात्॥५७॥

प्रातस्तवानुजाताऽहं भुङ्खं भक्तमिदं शुभम्।
प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेषतः॥५८॥

ततः सन्तोष्य भगिनीं वस्त्रालङ्घरणादिभिः।
स्वप्नेऽपि यमलोकस्य भविष्यति न दर्शनम्॥५९॥

नृपैः कारागृहे ये च स्थापिता मम वासरे।
अवश्यं ते प्रेषणीया भोजनार्थं स्वसुर्गहे॥६०॥

विमोक्तव्या मया पापा नरकेभ्योऽद्य वासरे।
येऽद्य बन्दी करिष्यन्ति ते ताड्या मम सर्वथा॥६१॥

कनीयसी स्वसा नास्ति तदा ज्येष्ठागृहं ब्रजेत्।
तदभावे सपत्यायाः पितृव्यजागृहे ततः॥६२॥

तदभावे मातृष्वसुर्मातुलस्याऽत्मजा तथा।
सापलगोत्रसम्बन्धैः कल्पयेदथवा क्रमम्॥६३॥

सर्वाभावे माननीया भगिनी काचिदेव हि।
गोनद्याद्यथवा तस्या अभावे सति कारयेत्॥६४॥

तदभावेष्यरण्यानीं कल्पयित्वा सहोदराम्।
अस्यां निजगृहे देवि न भोक्तव्यं कदाचन॥६५॥

ये भुजते दुराचारा नरके ते पतन्ति च।
एवमुक्ता धर्मराजो ययौ संयमिनीं ततः॥६६॥

तस्माद्विवराः सर्वे कार्तिकव्रतकारिणः।
भुजते भगिनीहस्तात्सत्यं सत्यं न संशयः॥६७॥

यमद्वितीयां यः प्राप्य भगिनीगृहभोजनम्।
न कुर्याद्वृष्टजं पुण्यं नश्यतीति रवेः श्रुतिः॥६८॥

या तु भोजयते नारी भ्रातरं भ्रातृके तिथौ।
अर्चयेच्चापि ताम्बूलैर्न सा वैधव्यमाप्नुयात्॥६९॥

भ्रातुरायुक्ष्यो नूनं न भवेत्तत्र कर्हिचित्।
अपराह्नव्यापिनी सा द्वितीया भ्रातृभोजने॥७०॥

अज्ञानाद्यादि वा मोहान्न भुक्तं भगिनीगृहे।
प्रवासिना ह्यभावाद्वा ज्वरितेनाथ बन्दिना॥७१॥

एतदाख्यानकं श्रुत्वा भोजनस्य फलं भवेत्।
कार्तिके तु विशेषेण धात्रीच्छायां समाश्रितः॥७२॥

भोजनं कुरुते यस्तु स वैकुण्ठमवाप्नुयात्॥७३॥

आदितः श्लोकाः — ७७६

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
यमद्वितीयामाहात्म्यवर्णनं
नामैकादशोऽध्यायः॥११॥

॥ अथ द्वादशोऽध्यायः ॥

शौनक उवाच

कार्तिकस्य च माहात्म्यं महत्पुण्यफलप्रदम्।
कदा धात्री समुत्पन्ना कथं सा ख्यातिमागता॥१॥

कस्मादियं पवित्रा च कस्मात्पापप्रणाशिनी।
आमर्दकी कृता केन कथयस्वात्र विस्तरात्॥२॥

सूत उवाच

कथयामि द्विजश्रेष्ठ यथा चेयं हि पुण्यदा।
ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यां धात्रीपूजां समाचरेत्॥३॥

आमर्दकीमहावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः।
वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्यां धात्रीछायां गतो नरः॥४॥

पूजयेत्तत्र देवेशं राधया सहितं हरिम्।
प्रदक्षिणां ततः कुर्याच्छतमष्टोत्तरं तथा॥५॥

सुवर्णरजतैर्वाऽपि फलैरामलकैस्तथा।
शतमष्टोत्तरं कुर्यादिकैकेन प्रदक्षिणाम्॥६॥

साष्टाङ्गं प्रणतो भूत्वा प्रार्थयेत्परमेश्वरम्।
धात्रीछायां समाश्रित्य शृणुयाच्च कथामिमाम्॥७॥

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथाशत्त्या च दक्षिणाम्।
ब्राह्मणेषु च तुष्टेषु तुष्टो मोक्षप्रदो हरिः॥८॥

अत्र ते कथयिष्यामि कथां पुण्यफलप्रदाम।
आमर्दकीफलं वकुं ब्रह्मा चापि न पार्यते॥९॥

एकार्णवे पुरा जाते नष्टे स्थावरजङ्गमे।
नष्टे देवासुरगणे प्रणष्टोरगराक्षसे॥१०॥

तत्र देवाधिदेवेशः परमात्मा सनातनः।
जजाप ब्रह्म परममात्मनः परमाव्ययम्॥११॥

ततोऽस्य ब्रह्म जपतो निरगच्छसितं पुरः।
तद्वर्णनानुरागेण नेत्राभ्यामगमञ्जलम्॥१२॥

प्रेमाश्रुभरनिर्भिन्नो भूमौ बिन्दुः पपात् सः।
तस्माद्विन्दो समुत्पन्नः स्वयं धात्री नगो महान्॥१३॥

शाखाप्रशाखाबहुलः फलभारेण पीडितः।
सर्वेषामेव वृक्षाणामादिरोहः प्रकीर्तिः॥१४॥

ब्रह्मा तमसृजत्पूर्वं तत्पश्चाच्चासृजत्प्रजाः।
देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपत्रगान्॥१५॥

असृजद्वगवान्देवो मानुषांश्च तथाऽमलान्।
आजग्मुस्तत्र देवास्ते यत्र धात्री हरिप्रिया॥१६॥

तां द्वष्टा ते महाभागाः परमं विस्मयं गताः।
न जानीम इमं वृक्षं चिन्तयन्तो मुहुर्मुहुः॥१७॥

एवं चिन्तयतां तेषां वागुवाचाशरीरिणी।
आमर्दकी नगो ह्येष प्रवरो वैष्णवो यतः॥१८॥

अस्य वै स्मरणादेव लभेद्गोदानजं फलम्।
दर्शनाद्विगुणं पुण्यं त्रिगुणं भक्षणात्तथा॥१९॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमर्दकी सदा।
सर्वपापहरा प्रोक्ता वैष्णवी पापनाशिनी॥२०॥

तस्या मूले स्थितो विष्णुस्तदूर्ध्वं च पितामहः।
स्कन्धे च भगवान्त्रुद्रः संस्थितः परमेश्वरः॥२१॥

शाखासु सवितारश्च प्रशाखासु च देवताः।
पर्णेषु देवताः सन्ति पुष्पेषु मरुतस्तथा॥२२॥

प्रजानां पतयः सर्वे फलेष्वेवं व्यवस्थिताः।
सर्वदेवमयी ह्येषा धात्री वै कथिता मया॥२३॥

अतः सा पूजनीया च सर्वकामार्थसिद्ध्ये।
एकदा नारदो योगी ब्रह्मणः पुरतः स्थितः।
नमस्कृत्वा जगन्नाथं पप्रच्छातीव विस्मितः॥२४॥

नारद उवाच

यथा प्रियं सुतुलसीकाननं सर्वदा हरेः।
तथा धात्रीवनं मासे कार्तिके श्रीहरिप्रियम्॥२५॥

प्रह्लादवाच

धात्रीवने हरेः पूजा धात्री छायासु भोजनम्।
कार्तिके मासि यः कुर्यात्तस्य पापं विनश्यति॥२६॥

तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञाः सर्वेऽपि कार्तिके।
नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्के तुलास्थिते॥२७॥

यत्किञ्चित्कुरुते पुण्यं धात्रीछायासु मानवः।
तत्कोटिगुणितं भूयान्नात्र कार्या विचारणा॥२८॥

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम्॥२९॥

अयोध्यानगरे कश्चिद् वैश्यश्चाऽसीद् द्विजोत्तमा।
पुत्रदारविहीनश्च दैवाद्वारिद्यपीडितः॥ ३० ॥

भिक्षया चोदराग्नि स शमयामास नारद।
कदाचिद्विणिजो वैश्यो ययाचे क्षुत्रपीडितः ॥ ३१ ॥

भिक्षाप्रचणकान्तृह्य धात्रीछायामगात्किल।
तत्र तान्भक्षयामास कार्तिके मासि नारद॥३२॥

केचिदुर्वरितास्तेषु चणकास्तत्र नारद।
वैश्येन तेन दत्ता हि क्षुत्क्षामाय द्विजातये॥३३॥

तेन पुण्यप्रभावेन राजाऽसीद्धनिकः क्षितौ।
तस्माद्वानं प्रकर्तव्यं कार्तिके मासि सर्वदा॥३४॥

धात्रीवने मुनिश्रेष्ठ सर्वकामार्थसिद्धये।
धात्रीछायां समाश्रित्य कार्तिके च हरेः कथाम्।
यः शृणोति स पापेभ्यो मुच्यते द्विजसूनुवत्॥३५॥

नारद उवाच

कोऽभूद्विजसुतो ब्रह्मन् किं पापं कृतवान्पुरा।
तस्य जाता कथं मुक्तिरेतद्विस्तरतो वद॥३६॥

ब्रह्मोवाच

पुरा द्विजवरश्वासीत्कावेर्या उत्तरे तटे॥३७॥

देवशर्मेति विख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः।
तस्य पुत्रो दुराचारस्तमाह च पिता हितम्॥३८॥

इदानीं कार्तिको मासो वर्तते हरिवलभः।
तत्र स्नानं च दानं च ब्रतानि नियमान्कुरु॥३९॥

तुलसीपुष्पसहितां कुरुपूजां हरेः सुता।
दीपदानं च विविधं नमस्कारं प्रदक्षिणाम्॥४०॥

एवं पितुर्वचः श्रुत्वा पुत्रः क्रोधसमन्वितः।
पितरं प्राह दुष्टात्मा चलदोषो विनिन्दयन्॥४१॥

पुत्र उवाच

न करिष्याम्यहं तात कार्तिके पुण्यसङ्ग्रहम्।
इति पुत्रवचः श्रुत्वा सक्रोधः प्राह तं सुतम्॥४२॥

मूषको भव दुर्बुद्धे वने वृक्षस्य कोटरे।
इति शापभयाद्वीतो नत्वा पितरमब्रवीत्॥४३॥

दुर्योनेर्मम मुक्तिः स्यात्कथं तद्वद मे गुरो।
इति प्रसादितो विप्रः प्राह निष्कृतिकारणम्॥४४॥

यदोर्जव्रतजं पुण्यं शृणोषि हरिवलभम्।
तदा ते भविता मुक्तिस्तत्कथाश्रवणात्सुत॥४५॥

स पित्रा चैवमुक्तस्तु तत्क्षणान्मूषकोऽभवत्।
बहुवर्षसहस्राणि गहरे विपिने वसन्॥४६॥

एकदा कार्तिके मासि विश्वामित्रः सशिष्यकः।
स्नात्वा नद्यां हरिं चार्च्य धात्रीछायां समाश्रितः॥४७॥

कथयामास माहात्म्यं शिष्येभ्यश्चोर्जसम्भवम्।
तदा कश्चिद्दुराचारो व्याधोऽगान्मृगयां चरन्॥४८॥

दद्वा ऋषिगणान्हन्तुं कृतेच्छः प्राणिघातकः।
तेषां दर्शनमात्रेण सुबुद्धिरभवत्तदा॥४९॥

अथोवाच द्विजान्नत्वा भवद्द्विः क्रियतेऽत्र किम्।
तेनैवमुक्तो विप्रेन्द्रो विश्वामित्रस्तमब्रवीत्॥५०॥

विश्वामित्र उवाच

सर्वेषामेव मासानां कार्तिकः श्रेष्ठ उच्यते।
तस्मिन्यत्क्रियते कर्म वर्धते वटबीजवत्॥५१॥

कार्तिके मासि यः कुर्यात्सानं दानं च पूजनम्।
विप्राणां भोजनं चैव तदक्षय्यफलं भवेत्॥५२॥

व्याधप्रयुक्तमाकर्ण्य धर्मं च ऋषिणा द्विजः।
मौषकं देहमुत्सृज्य दिव्यदेहोऽभवत्तदा॥५३॥

विश्वामित्रं प्रणम्याथ स्ववृत्तान्तं निवेद्य च।
अनुज्ञातोऽथ ऋषिणा विमानस्थो दिवं ययौ॥५४॥

विस्मितो गाधिपुत्रस्तु व्याधश्चैव विशेषतः।
व्याधोऽप्यूर्जव्रतं कृत्वा जगाम हरिमन्दिरम्॥५५॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कार्तिके केशवाग्रतः।
धात्रीछायां समाश्रित्य कथाश्रवणमाचरेत्॥५६॥

मूषकोऽपि च दुर्योनेर्मुक्त ऊर्जकथाश्रुतेः।
शृणुयाच्छ्रावयेद्यो वा मुक्तिभागी न संशयः॥५७॥

धात्रीछायां समाश्रित्य वनभोजनमाचरेत्।
आदौ कृत्वा तथा स्नानमुदके वनसंस्थिते।
कृत्वा कर्माणि नित्यानि माधवं पूजयेत्ततः॥५८॥

धात्रीछायां समाश्रित्य हरौ भक्तिसमन्वितः।
शृणुयाच्च कथां दिव्यां मासमाहात्म्यशंसनीम्॥५९॥

ततस्तु ब्राह्मणान्भक्त्या भोजयेद्वृह्मवित्तमान्।
ततो भुञ्जीत विप्रेन्द्र स्वयं हरिमनुस्मरन्॥६०॥

एवङ्कृते ब्रते विप्र कार्तिके हरिवल्लभे।
यत्पापं नश्यते पुत्र सावधानमना शृणु॥६१॥

हरेन्नार्पितभोगाच्च भोजने सूर्यदर्शनात्।
रजस्वलावाक्ष्यवणपापाद्वोजनके तथा॥६२॥

भोजनावसरे चान्यस्पर्शदोषस्तु यद्भवेत्।
निषिद्धभोजनात्तस्माद्बोजने चान्नदूषणात्॥६३॥

शुद्धस्यापि तथा त्यागात्पुण्यकाले हरिप्रिये।
एतैर्यत्साधितं पापं तत्सर्वं नश्यति ध्रुवम्॥६४॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धात्र्यां भोजनमाचरेत्॥६५॥

कार्तिके मासि वै विप्रो धात्रीमालां तु यो वहेत्।
तथैव तुलसीमालां तस्य पुण्यमनन्तकम्॥६६॥

धात्रीछायां समाश्रित्य दीपमालार्पणं नरः।
करिष्यति विशेषेण तस्य पुण्यमनन्तकम्॥६७॥

राधादामोदरौ पूज्यौ तुलस्यधो विशेषतः।
तुलस्यभावे कर्तव्या पूजा धात्रीतले शुभा॥६८॥

धात्रीछायातले येन सकृद्भुक्तं तु कार्तिके।
दम्पत्योर्भोजनं दत्तमन्तरोषात्प्रमुच्यते॥६९॥

सम्पूर्णे कार्तिके यस्तु सम्पूज्यामलकीं शुभाम्।
राधादामोदरप्रीत्यै भोजयित्वा च दम्पती।
पश्चात्स्वयं तु भुञ्जीत न श्रीस्तस्य क्षयं ब्रजेत्॥७०॥

यः कश्चिद्वैष्णवो लोके धत्ते धात्रीफलं मुने।
प्रियो भवति देवानां मनुष्याणां च का कथा॥७१॥

धात्रीफलविलिप्ताङ्गे धात्रीफलसमन्वितः।
धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत्॥७२॥

धात्रीफलानि यो नित्यं वहते करसम्पुटे।
तस्य नारायणो देवो वरमिष्टं प्रयच्छति॥७३॥

श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्यादामलकैर्नरः।
तुष्यत्यामलकैर्विष्णुरेकादश्यां विशेषतः॥७४॥

नवम्यां दर्शे सप्तम्यां सङ्कान्तौ रविवासरे।
चन्द्रसूर्योपरागे च स्नानमामलकैस्त्यजेत्॥७५॥

धात्रीछायां समाश्रित्य कुर्यात्पिण्डं तु यो नरः।
प्रयान्ति पितरो मुक्तिं प्रसादान्माधवस्य तु॥७६॥

मूर्धि पाणौ मुखे चैव बाह्योः कण्ठे तु यो नरः।
धत्ते धात्रीफलं वत्स धात्रीफलविभूषितः॥७७॥

यावल्लुठति कण्ठस्था धात्रीमाला नरस्य हि।
तावत्तस्य शरीरे तु प्रीत्या लुठति केशवः॥७८॥

धात्रीफलं च तुलसी मृत्तिका द्वारकोद्भवा।
सफलं जीवितं तस्य त्रितयं यस्य वेशमनि॥७९॥

यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः।
तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत्॥८०॥

मालायुगम् वहेद्यस्तु धात्रीतुलसिसम्भवम्।
यो नरः कण्ठदेशो तु कल्पकोटिं दिवं वसेत्॥८१॥

धात्रीछायां गतो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्धरिम्।
तत्रैव भोजनं यस्तु ब्राह्मणानां च कारयेत्॥८२॥

स्वयं च तत्र भुङ्गे यः सूपभक्षादिकं तथा।
न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि॥८३॥

तुलस्याश्वैव धात्र्याश्च फलैः पत्रैर्हरिं यजेत्॥८४॥

तुलसी धात्रीयुक्ता हि सित्ते सति च कार्तिके।
विलयं यान्ति पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च॥८५॥

धर्मदत्तो द्विजः पूर्वं यथा मुक्तिमवाप ह॥८६॥

नारद उवाच

कार्तिके मासि सा सेव्या पूजनीया सदा नरैः।
चातुर्मास्ये न सेव्या सा इत्युक्तं भवता पुरा।
तस्मात् सर्वमशेषेण कथयस्व ममाग्रतः॥८७॥

ब्रह्मोवाच

कार्तिके मासि विप्रर्षे शुक्ला या दशमी शुभा।
तद्विनारम्भ सा सेव्या दैवे पित्र्ये च कर्मणि।
दशम्यारम्भ तत्पत्रैः फलकैर्मधुसूदनम्॥८८॥

पूजयन्ति नरा ये वै ते वै वैकुण्ठगामिनः।
समाप्ते कार्तिकव्रते वनभोजनमाचरेत्॥८९॥

दशम्यां वाऽथ द्वादश्यां पौर्णमास्यामथापि वा।
पञ्चम्यां वा महाभाग वनभोजनमाचरेत्॥९०॥

सर्वोपस्करसंयुक्तो वृद्धबालैश्च संयुतः।
वनं प्रवेशयेद्धीमान्धात्रीवृक्षैः सुशोभितम्॥९१॥

चूतैर्बकैस्तथाऽश्वत्थैः पिचुमन्दैः कदम्बकैः।
न्यग्रोधतिन्तिणीवृक्षैः समन्तात्परिशोभितम्॥९२॥

तत्र गत्वा महाप्राज्ञं पुण्याहं कारयेत्पुरा।
वास्तुपीठं तथा पूज्यं धात्रीमूले तु कारयेत्॥९३॥

वेदिकां चतुरस्त्रां च हस्तमात्रायतां शुभाम्।
तथोपवेदिकां कृत्वा वेदिकाग्रे महामते॥९४॥

उपवेशाय देवस्य ह्यलं कार्यं तु धातुभिः।
वेदिकापश्चिमेभागे कारयेत्कुण्डमण्डपम्॥९५॥

मेखलात्रयसंयुक्तं पिप्पलच्छदसंयुतम्।
हस्तमात्रायतं सौम्य एवं कुण्डं तु कारयेत्॥१६॥

पश्चात्सात्वा ततो जस्वा देवपूजां समाचरेत्।
पश्चादग्निं समाधाय होमं कुर्याद्यथाविधि॥१७॥

पायसाज्यगुडसूपपालाशसमिधा तथा।
ग्रहाणां वास्तुदेवेभ्यश्चरुं कृत्वा प्रयत्नतः॥१८॥

धात्री शान्तिस्तथा कान्तिर्माया प्रकृतिरेव च।
विष्णुपत्नी महालक्ष्मी रमा मा कमला तथा॥१९॥

इन्दिरा लोकमाता च कल्याणी कमला तथा।
सावित्री च जगद्धात्री गायत्री सुधृतिस्तथा॥१००॥

अन्तज्ञा विश्वरूपा च सुकृपा ह्यबिसम्भवा।
प्रधानदेवताभिस्तु रक्षाहोमं समारभेत्॥१०१॥

संसृष्टेति च मन्त्रेण ऋषमं मेति मन्त्रतः।
अपूर्पं गुडसूपाभ्यां संयुतं जुहुयाद्विः॥१०२॥

अष्टोत्तरशतं हुत्वा मूलमन्त्रेण पायसम्।
ततो ग्रहादि देवांस्तु यथासङ्घेन होमयेत्॥१०३॥

धात्रीहोमे महाप्राज्ञ रक्षाहोमे तु पायसम्।
ततः स्विष्टकृतं हुत्वा बलिदानं समाचरेत्॥१०४॥

इन्द्रादिलोकपालांश्च रक्षा पूज्या प्रयत्नतः।
धात्रीवृक्षस्य सर्वत्र वेदिकासंयुतस्य च॥१०५॥

सूपेन गुडमिश्रेण बलिं पश्चान्निवेदयेत्।
देवि धात्रि नमस्तुभ्यं गृहण बलिमुत्तमम्॥१०६॥

मिश्रितं गुडसूपाभ्यां सर्वमङ्गलदायिनि।
पुत्रान्देहि महाप्राज्ञान्यशो देहि शुभप्रदम्॥१०७॥

प्रज्ञां मेधां च सौभाग्यं विष्णुभक्तिं च देहि मे।
नीरोगं कुरु मे नित्यं निष्पापं कुरु सर्वदा॥१०८॥

वर्चस्कं कुरु मां देवि धनवन्तं तथा कुरु।
इति तां प्रार्थयेद्देवीं प्रादक्षिण्याद्वलिं न्यसेत्॥१०९॥

बलिप्रदानकाले तु ये कुर्वन्ति प्रदक्षिणम्।
ते यान्ति विष्णुसालोक्यं पितृभिः सार्धमेव च॥११०॥

ततः पूर्णाहृतिं कृत्वा होमशेषं समापयेत्॥१११॥

धात्रीवृक्षस्य मूलस्थं मन्दस्मितरमापतिम्।
ते यान्ति विष्णुसायुज्यं ये पश्यन्तीह चक्षुषा॥११२॥

वैश्वदेवं ततः कृत्वा पूजयेद्वन्देवताः।
गन्धाक्षतांस्ततो दत्त्वा विप्रेभ्यः पद्मसम्भव॥११३॥

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः।
गृहं प्रवेशयेत्पश्चाद्वृद्धान्बालादिकैः सह॥११४॥

ब्रह्मचारी भवेद्रात्रौ क्षितिशायी भवेत्ततः।
ग्रामस्थैश्च मिलित्वा च स्वयं वा कारयेद्गृहः॥११५॥

सर्वपापविमुक्त्यर्थं वनभोजनमुत्तमम्।
कृत्वैवं सकलं कर्म कृष्णाय च समर्पयेत्॥११६॥

अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च।
यत्फलं समवाप्नोति तत्फलं वनभोजने॥११७॥

अतो धात्री महाभाग पवित्रा पापनाशनी।
धात्री चैव नृणां धात्री धात्रीवत्कुरुते क्रियाम्॥११८॥

ददात्यायुः पयःपानात्स्नानाद्वै धर्मसञ्चयम्।
अलक्ष्मीनाशनं स्नानमात्रैर्निर्वाणमाप्नुयात्।
विघ्नानि नैव जायन्ते धात्रीस्नानेन वै नृणाम्॥११९॥

तस्मात् त्वं कुरु विप्रेन्द्र धात्रीस्नानं हि यत्क्रतः।
प्रयास्यसि हरेधर्मं देवत्वं प्राप्य नारद॥१२०॥

यत्र यत्र मुनिश्रेष्ठ धात्रीस्नानं समाचरेत्।
तीर्थे वाऽपि गृहे वाऽपि तत्र तत्र हरिः स्थितः॥१२१॥

धात्रीस्नानेन विप्रर्षे यस्यास्थीनि कलेवरे।
प्रक्षाल्यन्ते मुनिश्रेष्ठ न स गर्भगृहं वसेत्॥१२२॥

धात्रीजलेन विप्रेन्द्र येषां केशाश्च रञ्जिताः।
ते नराः केशवं यान्ति नाशयित्वा कलेर्मलम्॥१२३॥

धात्रीफलं महापुण्यं स्नानं पुण्यतमं स्मृतम्।
पुण्यात्पुण्यतरं वत्स भक्षणे मुनिसत्तम॥१२४॥

न गङ्गा न गया काशी न वेणी न च पुष्करम्।
एकैव हि यथा पुण्या धात्री माधववासरे॥१२५॥

धात्रीस्नानं हरेनाम तथैवैकादशी सुता।
गयाश्राद्धं तथा वत्स समानि मुनयो विदुः॥१२६॥

संस्पृशन्यस्तु वै धात्रीमहन्यहनि मानवः।
मुच्यते पातकैः सर्वैर्मनोवाकायसम्भवैः॥१२७॥

धात्रीफलैरमावास्यासप्तमीनवर्षीषु च।
रविवारे च सङ्कान्तौ न स्नायान्मुनिसत्तम॥१२८॥

यस्मिन्गृहे मुनिवर धात्री तिष्ठति सर्वदा।
तस्मिन्गृहे न गच्छन्ति प्रेतकूष्माण्डराक्षसाः॥१२९॥

धात्रीफलकृतां मालां कण्ठस्थां यो वहेन्नहि।
स वैष्णवो न विज्ञेयो विष्णोर्भक्तिपरो यदि॥१३०॥

न त्यज्या तुलसीमाला धात्रीमाला विशेषतः।
तथा पद्माक्षमालाऽपि धर्मकामार्थमीप्सुभिः॥१३१॥

यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः।
तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत्॥१३२॥

सर्वदेवमयी धात्री वासुदेवमनःप्रिया।
आरोपणीया सेव्या च पूजनीया सदा नरैः॥१३३॥

एतते सर्वमारब्धातं धात्रीमाहात्म्यमुत्तमम्।
श्रोतव्यं च सदा भक्तैश्चतुर्वर्गफलप्रदम्॥१३४॥

धात्रीछायां समाश्रित्य कार्तिकेऽन्नं भुनक्ति यः।
अन्नसंसर्गजं पापमावर्षं तस्य नश्यति॥१३५॥

आदितः क्षोकाः — १११

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
धात्रीमाहात्म्यवर्णनं
नाम द्वादशोऽध्यायः॥१२॥

॥ अथ त्रयोदशोऽध्यायः ॥

सूत उवाच

श्रियः पतिमथाऽमन्त्र्य गते देवर्षिसत्तमे।
हर्षोत्कुलानना सत्या वासुदेवमथाब्रवीत्॥१॥

सत्यभामोवाच

धन्याऽस्मि कृतकृत्याऽस्मि सफलं जीवितं मम।
दानं ब्रतं तपो वाऽपि किं नु पूर्वं कृतं मया॥२॥

येनाहं मर्त्यजा देव तवाङ्गार्धहराऽभवम्।
भवान्तरे च किंशीला का चाऽहं कस्य कन्यका।
तवाहं वल्लभा जाता तद्वदस्व ममाखिलम्॥३॥

श्रीकृष्ण उवाच

शृणुष्वैकमना कान्ते यथा त्वं पूर्वजन्मनि॥४॥

पुण्यब्रतं कृतवती तत्सर्वं कथयामि ते।
आसीत्कृतयुगस्यान्ते मायापुर्या द्विजोत्तमः॥५॥

आत्रेयो देवशर्मेति वेदवेदाङ्गपारगः।
तस्यातिवयसश्चाऽसीत्रामा गुणवती सुता॥६॥

अपुत्रः स स्वशिष्याय चन्द्रनामे ददौ सुताम्।
तमेव पुत्रवन्मेने स च तं पितृवद्वशी॥७॥

तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशेभ्माहरणार्थिनौ।
निहतौ रक्षसा तौ च कृतान्तसमरूपिणा॥८॥

स्वस्वपुण्य प्रभावेन विष्णुलोकं गतावुभौ।
ततो गुणवती श्रुत्वा रक्षसा निहतावुभौ॥९॥

पितृभर्तृजदुःखार्ता कारुण्यं पर्यदेवयत्।
सा गृहोपस्करान्सर्वान्विक्रीयाशु च कर्म तत्॥१०॥

तयोश्चके यथाशक्ति पारलौकिं ततः क्रियाम्।
तस्मिन्नेव पुरे चके वासं सा मृतजीविनी॥११॥

ब्रतद्वयं तया सम्यगाजन्ममरणात्कृतम्।
एकादशीब्रतं सम्यक्सेवनं कार्तिकस्य च॥१२॥

इत्थं गुणवती सम्यक्प्रत्यब्दं ब्रतिनी ह्यभूत्।
कदाचित्सर्वजा साऽथ कृशाङ्गी उवरपीडिता॥१३॥

स्नातुं गङ्गां गता कान्ते कथश्चिच्छनकैस्तदा।
यावञ्जलान्तरगता कम्पिता शीतपीडिता॥१४॥

तावत्सा विहृलाऽपश्यद्विमानं यातमम्बरात्।
अथ सा तद्विमानस्था वैकुण्ठभुवनं ययौ॥१५॥

कार्तिकब्रतपुण्येन मत्सान्निध्यं गताऽभवत्।
अथ ब्रह्मादिदेवानां यदा प्रार्थनया भुवम्॥१६॥

आगतोऽहं गणाः सर्वे यातास्तेऽपि मया सह।
एते हि यादवाः सर्वे मद्दणा एव भास्मिनि॥१७॥

पिता ते देवशर्माऽभूत्सत्राजिदभिधो ह्ययम्।
यश्चन्द्रनामाऽसोऽकूरस्त्वं सा गुणवती शुभा॥१८॥

कार्तिकब्रतपुण्येन बहु मत्प्रीतिदायिनी।
मद्वारि यत्त्वया पूर्वं तुलसीवाटिका कृता॥१९॥

तस्मादयं कल्पवृक्षस्तवाङ्णणगतः शुभे।
आजन्ममरणात्पूर्वं यत्कृतं कार्तिकब्रतम्॥२०॥

कदाचिदपि तेन त्वं मद्वियोगं न यास्यसि।

सत्योवाच

मासानां तु कथं नाम स मासः कार्तिको वरः॥२१॥

प्रियस्ते देवदेवेश कारणं तत्र कथ्यताम्।

श्रीकृष्ण उवाच

साधु पृष्ठं त्वया कान्ते शृणुष्वैकाग्रमानसा॥२२॥

पृथोर्वैन्यस्य संवादं महर्षेनारदस्य च।

एवमेव पुरा पृष्ठो नारदः पृथुनाऽब्रवीत्॥२३॥

नारद उवाच

शङ्खनामाभवत्पूर्वमसुरः सागरात्मजः।

इन्द्रादिलोकपालानामधिकाराञ्छहार ह॥२४॥

सुवर्णाद्विगुहादुर्गसंस्थिताञ्चिदशादयः ।

तद्वीक्षयां बभूवुस्ते तदा दैत्यो व्यचारयत्॥२५॥

हृताधिकाराञ्चिदशा मया यद्यपि निर्जिताः।

लक्ष्यन्ते बलयुक्तास्ते करणीयं मयाऽत्र किम्॥२६॥

ज्ञातं ततु मया देवा वेदमत्रबलान्विताः।

तान्हरिष्ये ततः सर्वे बलहीना भवन्ति वै॥२७॥

इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितम्।

सत्यलोकाञ्छहाराऽशु वेदानादिस्वयम्भुवः॥२८॥

नीतास्तु तेन ते वेदास्तद्वयात्ते निराक्रमन्।

तोयानि विविशुर्यज्ञमत्रबीजसमन्विताः॥२९॥

तान्मार्गमाणः शङ्खोऽपि समुद्रान्तर्गतो भ्रमन्।

न ददर्श तदा दैत्यः क्वचिदेकत्र संस्थितान्।

अथ देवैः स्तुतो विष्णुर्बोधितस्तानुवाच ह॥३०॥

विष्णुरुवाच

वरदोऽहं सुरगणा गीतवाद्यादिमङ्गलैः॥३१॥

ऊर्जस्य शुक्लेकादश्यां भवद्विः प्रतिबोधितः।
अतश्चैषा तिथिर्मान्या साऽतीव प्रीतिदा मम॥३२॥

वेदाः शङ्खहृताः सर्वे तिष्ठन्त्युदकसंस्थिताः।
तानानयाम्यहं देवा हत्वा सागरनन्दनम्॥३३॥

अद्यप्रभृति वेदास्तु मन्त्रबीजसमन्विताः।
प्रत्यब्दं कार्तिके मासि विश्रमन्त्वप्सु सर्वदा॥३४॥

कालेऽस्मिन्ये प्रकुर्वन्ति प्रातःस्नानं नरोत्तमाः।
ते सर्वे यज्ञावभृथैः सुस्नाताः स्युर्न संशयः॥३५॥

अद्यप्रभृत्यहमपि भवामि जलमध्यगः।
भवन्तोऽपि मया सार्धमायान्तु समुनीश्वराः॥३६॥

कार्तिकब्रतिनां चेन्द्र रक्षा कार्या त्वया सदा।
इत्युक्ता भगवान् विष्णुः शफरीतुल्यरूपधृक्।
खात्पात जले विन्ध्यवासिनः कस्य पश्यतः॥३७॥

हत्वा शङ्खासुरं विष्णुर्बदरीवनमागमत्।
तत्राऽऽहूय ऋषीन्सर्वानिदमाज्ञापयत्प्रभुः॥३८॥

विष्णुरुवाच

जलान्तरविशीर्णस्तान्यूयं वेदान्प्रमार्गथ।
आनयध्वं च त्वरिताः सागरस्य जलान्तरात्।
तावत्प्रयागं तिष्ठामि देवतागणसंयुतः॥३९॥

नारद उवाच

ततस्तैः सर्वमुनिभिस्तपोबलसमन्वितैः॥४०॥

उद्धृताश्च सबीजास्ते वेदा यज्ञसमन्विताः।
तेषु यावन्मितं येन लब्धं तावद्धि तस्य तत्॥४१॥

स स एव ऋषिर्जातस्तत्प्रभृति पार्थिव।
अथ सर्वेऽपि सङ्गम्य प्रयागं मुनयो ययुः॥४२॥

विष्णवे सविधात्रे ते लब्धान्वेदान्वयवेदयन्।
लब्ध्वा वेदान्समग्रांस्तु ब्रह्मा हर्षसमन्वितः॥४३॥

अयजद्वाजिमेधेन देवर्षिगणसंयुतः।
यज्ञान्ते देवताः सर्वे विज्ञप्तिं चक्रुरञ्जसा॥४४॥

देवा ऊचुः

देवदेव जगन्नाथ विज्ञप्तिं शृणु नः प्रभो।
हर्षकालोऽयमस्माकं तस्मात् त्वं वरदो भव॥४५॥

स्थानेऽस्मिन्द्रुहिणो वेदान्नष्टान्म्राप पुनस्त्वयम्।
यज्ञभागान्वयं प्राप्तास्त्वत्प्रसादाद्वमापते॥४६॥

स्थानमेतद्धि नः श्रेष्ठं पृथिव्यां पुण्यवर्धनम्।
भुक्तिमुक्तिप्रदं चाऽस्तु प्रसादाद्ववतः सदा॥४७॥

कालोऽप्ययं महापुण्यो ब्रह्मघाऽदिविशुद्धिकृत्।
दत्ताऽक्षयकरं चाऽस्तु वरमेवं ददस्व नः॥४८॥

विष्णुरुवाच

ममाप्येतद्वृतं देवा यद्वद्विरुदाहृतम्।
तथास्तु सुलभं त्वेतद्वद्वक्षेत्रमितिप्रथम्॥४९॥

सूर्यवंशोद्ववो राजा गङ्गामत्रानयिष्यति।
सा सूर्यकन्यया चात्र कालिन्द्या योगमेष्यति॥५०॥

यूयं च सर्वे ब्रह्माद्या निवसन्तु मया सह।
तीर्थराजेति विख्यातं तीर्थमेतद्विष्यति॥५१॥

सर्वपापानि नश्यन्ति तीर्थराजस्य दर्शनात्।
सूर्ये मकरगे प्राते स्नायिनां पापनाशनः॥५२॥

कालोऽप्येष महापुण्यफलदोऽस्तु सदा नृणाम्।
सालोक्यादिफलं स्नानैर्मधे मकरगे रवौ॥५३॥

नारद उवाच

एवं देवान्देवदेवस्तदुक्ता
तत्रैवान्तर्धानमागात्सवेधाः ।
देवाः सर्वेऽप्यंशकैस्तेऽप्यतिष्ठ-
श्वान्तर्धानं प्रापुरिन्द्रादयस्ते॥५४॥

कार्तिके तुलसीमूले योऽर्चयेष्वरिमीश्वरम्।
भुक्तेह निखिलान्भौगानन्ते विष्णुपुरं ब्रजेत्॥५५॥

आदितः श्लोकाः — १६६

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
सत्यभामापूर्वजन्मवृत्तान्तकथनपूर्वक प्रयागतीर्थप्रशंसाप्रसङ्गवर्णनं
नाम त्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥

॥ अथ चतुर्दशोऽध्यायः ॥

पृथुरुवाच

यत्त्वया कथितं ब्रह्मन्नतमूर्जस्य विस्तरात्।
तत्र या तुलसीमूले विष्णोः पूजा त्वयोदिता॥१॥

तेनाहं प्रष्टुमिच्छामि माहात्म्यं तुलसीभवम्।
कथं साऽतिप्रिया तस्य देवदेवस्य शार्ङ्गिणः॥२॥

कथमेषा समुत्पन्ना कस्मिन्स्थाने च नारदा।
एवं ब्रूहि समासेन सर्वज्ञोऽसि मतो मम॥३॥

नारद उवाच

शृणु राजन्नवहितो माहात्म्यं तुलसीभवम्।
सेतिहासं पुरावृत्तं तत्सर्वं कथयामि ते॥४॥

पुरा शक्रः शिवं द्रष्टुमगाल्कैलासपर्वतम्।
सर्वदेवैः परिवृतो ह्यप्सरोगणसेवितः॥५॥

यावद्गतः शिवगृहं तावत्तत्र स दृष्टवान्।
पुरुषं भीमकर्माणं दंष्ट्राननविभीषणम्॥६॥

स पृष्ठस्तेन कस्त्वं भोः क्व गतो जगदीश्वरः।
एवं पुनः पुनः पृष्ठः स तदा नोक्तवान्त्रृप॥७॥

ततः कुद्धो वज्रपाणिस्तं निर्भत्स्य वचोऽब्रवीत।
रे मया पृच्छ्यमानोऽपि नोक्तरं दत्तवानसि॥८॥

अतस्त्वां हन्मि वज्रेण कस्ते त्राताऽस्ति दुर्मते।
इत्युदीर्य ततो वज्री वज्रेणाभ्यहनदृढम्॥९॥

तेनास्य कण्ठो नीलत्वमगाद्वज्रं च भस्मताम्।
ततो रुद्रः प्रजज्वाल तेजसा प्रदहन्निव॥१०॥

दद्वा बृहस्पतिस्तूर्णं कृताञ्जलिपुटोऽभवत्।
इन्द्रं च दण्डवद्धमौ कृत्वा स्तोतुं प्रचक्रमे॥११॥

बृहस्पतिरुवाच

नमो देवाधिपतये ऋम्बकाय कपर्दिने।
त्रिपुरघ्राय शर्वाय नमोऽन्यकनिष्ठदिने॥१२॥

विरूपायातिरूपाय बहुरूपाय शम्भवे।
यज्ञविघ्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायिने॥१३॥

कालान्तकाय कालाय कालभोगिधराय च।
नमो ब्रह्मशिरोहन्त्रे ब्राह्मणाय नमो नमः॥१४॥

नारद उवाच

एवं स्तुतस्तदा शम्भुर्धिषणेन जगाद तम्।
संहरन्नयनज्वालां त्रिलोकीदहनक्षमाम्॥१५॥

वरं वरय भो ब्रह्मन्मीतः स्तुत्याऽनया तव।
इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति त्वं प्रथां वज्र॥१६॥

बृहस्पतिरुवाच

यदि तुष्टोऽसि देव त्वं पाहीन्द्रं शरणागतम्।
अग्निरेष शमं यातु भालनेत्रसमुद्भवः॥१७॥

ईश्वर उवाच

पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे कथं शिखी।
एनं त्यक्ष्याम्यहं दूरे यथेन्द्रं नैव पीडयेत्॥१८॥

नारद उवाच

इत्युक्ता तं करे धृत्वा प्राक्षिप्लवणार्णवे।
सोऽपतत्सिन्धुगङ्गायाः सागरस्य च सङ्गमे॥१९॥

तावत्स बालरूपत्वमगात्तत्र रुरोद च।
रुदतस्तस्य शब्देन प्राकम्पद्धरणी मुहुः॥२०॥

स्वर्गाद्याः सत्यलोकान्तास्तत्स्वनाद्विधिरीकृताः।
श्रुत्वा ब्रह्मा ययौ तत्र किमेतदिति विस्मितः॥२१॥

तावत्समुद्रस्योत्सङ्गे तं बालं स ददर्श ह।
दृष्ट्वा ब्रह्माणमायातं समुद्रोऽपि कृताञ्जलिः॥२२॥

प्रणम्य शिरसा बालं तस्योत्सङ्गे न्यवेशयत्।
भो ब्रह्मन्सिन्धुगङ्गायां जातोऽयं मम पुत्रकः।
जातकर्मादिसंस्कारान्कुरुष्वाद्य जगद्गुरो॥२३॥

नारद उवाच

इत्थं वदति पाथोधौ स बालः सागरात्मजः॥२४॥

ब्रह्माणमग्रहीत्कूर्चे विधुन्वंस्तं मुहुर्मुहुः।
धुन्वतस्तस्य कूर्चे तु नेत्राभ्यामगमञ्जलम्।
कथश्चिन्मुक्तकूर्चोऽथ ब्रह्मा प्रोवाच सागरम्॥२५॥

ब्रह्मोवाच

नेत्राभ्यां विधृतं यस्मादनेनैतञ्जलं मम।
तस्माञ्जलन्धर इति ख्यातो नामा भविष्यति॥२६॥

अनेनैवैष तरुणः सर्वशस्त्रास्त्रपारगः।
अवध्यः सर्वभूतानां विना रुद्रं भविष्यति॥२७॥

यत एष समुद्भूतस्तत्रैवान्तं गमिष्यति॥२८॥

नारद उवाच

इत्युक्ता शुक्रमाहूय राज्ये तं चाभ्यषेचयत्।
आमच्य सरितां नाथं ब्रह्मान्तर्धानमागमत्॥२९॥

अथ तद्वर्णनोत्फुल्लनयनः सागरस्तदा।
कालनेमिसुतां वृन्दां तद्वार्यार्थमयाचत॥३०॥

ते कालनेमिप्रमुखास्ततोऽसुरा-
स्तस्मै सुतां तां प्रददुः प्रहर्षिताः।
स चापि तां प्राप्य सुहृद्वरां वशां
शशास गां शुक्रसहायवान्बली॥३१॥

आदितः श्लोकाः — ११७

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरोत्पत्तिवर्णनं
नाम चतुर्दशोऽध्यायः॥१४॥

॥ अथ पञ्चदशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

ये देवैर्निर्जिताः पूर्वं दैत्याः पातालसंस्थिताः।
तेऽपि भूमण्डलं याता निर्भयास्तमुपाश्रिताः॥१॥
कदाचिच्छिन्नशिरसं राहुं दृष्ट्वा स दैत्यराट्।
पप्रच्छ भार्गवं तत्र तच्छ्रश्छेदकारणम्॥२॥

स शशांस समुद्रस्य मथनं देवकारितम्।
रक्षापहरणं चैव दैत्यानां च पराभवम्॥३॥

स श्रुत्वा क्रोधरक्ताक्षः स्वपितुर्मथनं तदा।
दूतं सम्प्रेषयामास घस्मरं शक्रसन्निधौ॥४॥

दूतस्त्रिविष्टपं गत्वा सुधर्मा प्राविशद्वराम्।
जगादाखर्वमौलिस्तु देवेन्द्रं वाक्यमङ्गुतम्॥५॥

घस्मर उवाच

जलन्धरोऽब्धितनयः सर्वदैत्यजनेश्वरः।
दूतोऽहं प्रेषितस्तेन स यदाह् शृणुष्व तत्॥६॥

कस्मात्त्वया मम पिता मथितः सागरोऽद्विणा।
नीतानि सर्वरक्षानि तानि शीघ्रं प्रयच्छ मे॥७॥

इति दूतवचः श्रुत्वा विस्मितस्त्रिदशाधिपः।
उवाच घस्मरं रौद्रं भयरोषसमन्वितः॥८॥

इन्द्र उवाच

शृणु दूत मया पूर्वं मथितः सागरो यथा।
अद्रयो मङ्ग्यात्रस्ताः स्वकुक्षिस्थाः कृतास्तथा॥९॥

अन्येऽपि मद्विषस्तेन रक्षिता दितिजाः पुरा।
तस्माद्यत्तत्रजातं तु मयाऽप्यपहृतं किल॥१०॥

शङ्खोऽप्येवं पुरा देवानद्विषत्सागरात्मजः।
ममानुजेन निहतः प्रविष्टः सागरोदरम्॥११॥

तद्वच्छ कथयस्वास्य सर्वं मथनकारणम्।

नारद उवाच

इत्थं विसर्जितो दूतस्तदेन्द्रेणागमङ्गुवम्॥१२॥

तदिदं वचनं सर्वं दैत्यायाकथयत्तदा।
तन्निशम्य तदा दैत्यो रोषात्मस्फुरिताधरः॥१३॥

दैत्यसेनासमायुक्तो ययौ योद्धुं त्रिविष्टपम्।
ततो युद्धे महाञ्जातो देवदानवसङ्ख्यः॥१४॥

तत्र युद्धे मृतान्दैत्यान्भार्गवस्तूदतिष्ठपत्।
विद्यया मृतजीविन्या मन्त्रितैस्तोयबिन्दुभिः॥१५॥

देवानपि तथा युद्धे तत्राजीवयदङ्गिराः।
दिव्योषधी समानीय द्रोणाद्रेः स पुनःपुनः॥१६॥

दृष्ट्वा देवांस्तथा युद्धे पुनरेव समुत्थितान्।
जलन्धरः क्रोधवशो भार्गवं वाक्यमन्त्रवीत्॥१७॥

जलन्धर उवाच

मया युद्धे हता देवा उत्तिष्ठन्ति कथं पुनः।
तव सङ्गीविनीविद्या न वाऽन्यत्रेति विश्रुतम्॥१८॥

शुक्र उवाच

दिव्योषधीः समानीय द्रोणाद्रेरङ्गिराः सुरान्।
जीवयत्येव तच्छ्रीघ्रं द्रोणाद्रिं त्वमपाहर॥१९॥

नारद उवाच

इत्युक्तः स तु दैत्येन्द्रो नीत्वा द्रोणाचलं तदा।
प्राक्षिपत्सागरे तूर्णं पुनरागान्महाहवम्॥२०॥

अथ देवान्हतान्दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः।
तावत्तत्र गिरीन्द्रं तु न दर्दर्श सुरार्चितः॥२१॥

ज्ञात्वा दैत्यहृतं द्रोणं घिषणो भयविहूलः।
आगत्य दूराद्याजहे श्वासाऽऽकुलितविग्रहः॥२२॥

पलायध्वं हवादेवा नायं जेतुं क्षमो यतः।
रुद्रांशसम्भवो ह्येष स्मरध्वं शक्रचेष्टितम्॥२३॥

श्रुत्वा तद्वचनं देवा भयविहूलितास्तदा।
दैत्येन वध्यमानास्ते पलायन्ते दिशो दश॥२४॥

देवान्विद्रावितान्दृष्टा दैत्यैः सागरनन्दनः।
शङ्खभेरीजयरवैः प्रविवेशामरावतीम्॥२५॥

प्रविष्टे नगरीं दैत्ये देवाः शक्रपुरोगमाः।
सुवर्णाद्रिगुहां प्राप्ता न्यवसन्दैत्यतापिताः॥२६॥

ततश्च सर्वेष्वसुरोऽधिकारे-
ष्विन्द्रादिकानां विनिवेशयत्तदा।
शुभ्मादिकान्दैत्यवरान्पृथक्पृथक्
स्वयं सुवर्णाद्रिगुहामगात्पुनः॥२७॥

आदितः श्लोकाः — १०२४

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरविजयप्राप्तिः
नाम पञ्चदशोऽध्यायः॥१५॥

॥ अथ षोडशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

पुनर्देत्यं समायान्तं दृष्टा देवाः सवासवाः।
भयप्रकम्पिताः सर्वे विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रमुः॥१॥

[देवा ऊचुः]

नमो मत्स्यकूर्मादिनानास्वरूपैः
सदाभक्तकार्योद्यतायार्तिहन्त्रे ।
विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे
गदाशङ्खंपद्मारिहस्ताय तेऽस्तु॥२॥

रमा वल्लभायासुराणां निहन्ते
 भुजङ्गारियानाय पीताम्बराय।
 मखादिक्रियापाककर्त्रे विकर्त्रे
 शरण्याय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः॥३॥
 नमो दैत्यसन्तापितामर्त्यदुःखा-
 चलघ्वंसदम्भोलये विष्णवे ते।
 भुजङ्गेण्शतल्पेशयायार्कचन्द्र-
 द्विनेत्राय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः॥४॥

नारद उवाच

सङ्कष्टनाशनं नाम स्तोत्रमेतत्पठेन्नरः।
 स कदाचिन्न सङ्कष्टैः पीड्यते कृपया हरेः॥५॥
 इति देवाः स्तुतिं यावत्कुर्वन्ति दनुजाद्विषः।
 तावत्सुराणामापत्तिर्विज्ञाता विष्णुना तदा॥६॥
 सहसोत्थाय दैत्यारिः सक्रोधः खिन्नमानसः।
 आरूढो गरुडं वेगालक्ष्मीं वचनमब्रवीत्॥७॥

श्रीभगवानुवाच

जलन्धरेण ते भ्रात्रा देवानां कदनं कृतम्।
 तैराहूतो गमिष्यामि युद्धायाद्य त्वरान्वितः॥८॥

श्रीरुवाच

अहं ते वल्लभा नाथ भक्त्या च यदि सर्वदा।
 तत्कथं ते मम भ्राता युद्धे वध्यः कृपानिधे॥९॥

श्रीभगवानुवाच

रुद्रांशसम्भवत्वाच ब्रह्मणो वचनादपि।
 प्रीत्या च तव नैवायं मम वध्यो जलन्धरः॥१०॥

नारद् उवाच

इत्युक्ता गरुडारूढः शङ्खचक्रगदासिभृत्।
विष्णुर्वेगाद्ययौ योद्धुं यत्र देवाः स्तुवन्ति ते॥११॥

अथारुणानुजात्युग्रपक्षवातप्रपीडिताः ।
वात्या विमर्दिता दैत्या ब्रह्ममः खे यथा घनाः॥१२॥

ततो जलन्धरो दृष्ट्वा दैत्यान् वात्या प्रपीडितान्।
उद्भृत्तनयनः क्रोधात्ततो विष्णुं समन्ययात्॥१३॥

ततः समभवद्युद्धं विष्णुदैत्येन्द्रयोर्महत्।
आकाशं कुर्वतोर्बणैस्तदा निरवकाशवत्॥१४॥

विष्णुर्दैत्यस्य बाणौघैर्धर्वजं छत्रं धनुर्हयान्।
चिच्छेद तं च हृदये बाणेनैकेन ताडयत्॥१५॥

ततो दैत्यः समुत्पत्य गदापाणिस्त्वरान्वितः।
आहत्य गरुडं मूर्ध्नि पातयामास भूतले॥१६॥

विष्णुर्गदां स्वखड्नेन चिच्छेद प्रहसन्निव।
तावत्स हृदये विष्णुं जघान दृढमुष्ठिना॥१७॥

ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधाते महाबलौ।
बाहुभिर्मुष्ठिभिश्चैव जानुभिर्नादयन्महीम्॥१८॥

एवं तौ सुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुः प्रतापवान्।
उवाच दैत्यराजानं मेघगम्भीरनिस्वनः॥१९॥

विष्णुरुवाच

वरं वरय दैत्येन्द्र प्रीतोऽस्मि तव विक्रमात्।
अदेयमपि ते दद्धि यत्ते मनसि वर्तते॥२०॥

जलन्धर उवाच

यदि भावुक तुष्टोऽसि वरमेनं ददस्व मे।
मद्भगिन्या सहाऽद्य त्वं मदृहे सगणो वस॥२१॥

नारद उवाच

तथेत्युक्ता स भगवान्सर्वदेवगणैः सह।
तदा जलन्धरपुरमगमद्रमया सह॥२२॥

जलन्धरस्तु देवानामधिकारेषु दानवान्।
स्थापयित्वा महाबाहुः पुनरागान्महीतलम्॥२३॥

देवगन्धर्वसिद्धेषु यत्किञ्चिद्रत्नसंयुतम्।
तदात्मवशं कृत्वा अतिष्ठत्सागरनन्दनः॥२४॥

पातालभुवने दैत्यं निशुम्भं स महाबलम्।
स्थापयित्वा स शेषादीनानयद्भूतलं बली॥२५॥

देवगन्धर्वसिद्धाद्यान्सर्पराक्षसमानुषान् ।
स्वपुरे नागरान्कृत्वा शशास स भुवनत्रयम्॥२६॥

एवं जलन्धरः कृत्वा देवान्स्ववशवर्तिनः।
धर्मेण पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान्॥२७॥

न कश्चिद्व्याधितो नैव दुःखी नैव कृतस्तथा।
न दीनो दृश्यते तस्मिन्धर्मद्राज्यं प्रशासति॥२८॥

एवं मर्हीं शासति दानवेन्द्रे
धर्मेण सम्यक्ष दिदक्षयाऽहम्।
कदाचिदागामथ तस्य लक्ष्मीं
विलोकितुं श्रीरमणं च सेवितुम्॥२९॥

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरसभायां नारदागमनं
नाम षोडशोऽध्यायः॥१६॥

॥ अथ सप्तदशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

स मां प्रोवाच विधिवत्सम्पूज्यातीव भक्तिमान्।
सम्प्रहस्य तदा वाक्यं स्नेहपूर्वं च वै नृप॥१॥
कुत आगम्यते ब्रह्मन् किञ्चिद् दृष्टं त्वया प्रभो।
यदर्थमिह चाऽऽयातस्तदाज्ञापय मां मुने॥२॥

नारद उवाच

गतः कैलासशिखरं दैत्येन्द्राहं यदच्छया।
तत्रोमया समासीनं दृष्टवानस्मि शङ्करम्॥३॥
योजनायुतविस्तीर्णे कल्पवृक्षमहावने।
कामधेनुशताकीर्णे चिन्तामणिसुरीपिते॥४॥

तद् दृष्टा महदाश्र्यं विस्मयो मे ऽभवत्तदा।
क्वाऽपीदशी भवेदद्विस्त्रैलोक्ये वा न वेति च॥५॥
तदा तवापि दैत्येन्द्र समृद्धिः संस्मृता मया।
तद्विलोकनकामोऽस्मि त्वत्सान्निध्यमिहाऽगतः॥६॥
त्वत्समृद्धिमिमां पश्यन्त्वीरत्नरहितां ध्रुवम्।
तर्कयामि शिवादन्यस्त्रिलोक्यां न समृद्धिमान्॥७॥

अप्सरोनागकन्याद्या यद्यपि त्वद्वशे स्थिताः।
तथाऽपि ता न पार्वत्या रूपेण सदृशा ध्रुवम्॥८॥

यस्या लावण्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः।
स्वधैर्यममुचत्पूर्वं तया काऽन्योपमीयते॥९॥

वीतरागोऽपि हि यथा मदनारिः स्वलीलया।
सौन्दर्यगहनेऽभ्रामि शफरीरूपया पुरा॥१०॥

यस्याः पुनः पुनः पश्यन्त्रूपं धाताऽपि सर्जने।
ससर्जाऽप्सरसस्तासां तत्समैकाऽपि नाभवत्॥११॥

अतः ऋरक्षसम्भोक्तुः समृद्धिस्तस्य सा वरा।
तथा न तव दैत्येन्द्रं सर्वरक्षाऽधिपस्य च॥१२॥

एवमुक्ता तमामन्त्रं गते सति स दैत्यराटा।
तद्रूपं श्रवणादासीदनङ्गं ज्वरपीडितः॥१३॥

अथ सम्प्रेषयामास स दूतं सिंहिकासुतम्।
त्र्यम्बकायाऽपि च तदा विष्णुमायाविमोहितः॥१४॥

कैलासमगमद्राहुः कुर्वञ्छुक्लेन्दुवर्चसम्।
काष्ठर्येन कृष्णपक्षेन्दुवर्चसं स्वाङ्गं जेन तम्॥१५॥

निवेदितस्तदेशाय नन्दिना प्रविवेश सः।
त्र्यम्बकभूलतासंज्ञा प्रेरितो वाक्यमब्रवीत्॥१६॥

राहुरुवाच

देवपन्नगसेव्यस्य त्रैलोक्याधिपतेः प्रभोः।
सर्वरक्षेश्वरस्य त्वमाज्ञां शृणु वृषध्वज्ञ॥१७॥

श्मशानवासिनो नित्यमस्थिभारवहस्य च।
दिग्म्बरस्य ते भार्या कथं हैमवती शुभा॥१८॥

अहं रत्नाधिनाथोऽस्मि सा च स्नीरत्संज्ञिका।
तस्मान्ममैव सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्त्वः॥१९॥

नारद उवाच

वदत्येवं तदा राहौ भ्रूमध्याच्छूलपाणिनः।
अभवत्पुरुषो रौद्रस्तीत्राशनिसमस्वनः॥२०॥

सिंहास्यः प्रललञ्जिह्वः स ज्वलन्त्रयनो महान्।
ऊर्ध्वकेशः शुष्कतनुर्नृसिंह इव चापरः॥२१॥

स तं खादितुमायान्तं दृष्ट्वा राहुर्भयातुरः।
अधावत स वेगेन बहिः स च दधार तम्॥२२॥

स च राहुर्महाबाहो मेघगम्भीरया गिरा।
उवाच देवदेव त्वं पाहि मां शरणागतम्॥२३॥

ब्राह्मणं मां महादेव खादितुं समुपागतः।
महादेवो वचः श्रुत्वा ब्राह्मणस्य तदाऽब्रवीत्॥२४॥

नैवाऽसौ वध्यतामेति दूतोऽयं परवान्यतः।
मुश्चेति पुरुषः श्रुत्वा राहुं तत्याज सोऽम्बरे॥२५॥

राहुं त्यक्ताऽथ पुरुषस्तदा रुद्रं व्यजिज्ञपत्।

पुरुष उवाच

क्षुधा मां वाधते अत्यन्तं क्षुत्क्षामश्चाऽस्मि सर्वथा॥२६॥

किं भक्षयामि देवेश तदाज्ञापय मां प्रभो।

ईश्वर उवाच

भक्षयस्वात्मनः शीघ्रं मांसं त्वं हस्तपादयोः॥२७॥

नारद उवाच

स शिवेनैवमाज्ञसश्वखाद पुरुषः स्वकम्।
हस्तपादोद्भवं मांसं शिरःशेषो यथाऽभवत्॥२८॥

द्वष्टा शिरोऽवशेषं तं सुप्रसन्नस्तदा शिवः।
उवाच भीमकर्माणं पुरुषं जातविस्मयः॥२९॥

ईश्वर उवाच

त्वं कीर्तिमुखसंज्ञो हि भव मद्वारिगः सदा।
त्वदर्चा ये न कुर्वन्ति नैव ते मे प्रियङ्कःराः॥३०॥

नारद उवाच

तदा प्रभृति देवस्य द्वारि कीर्तिमुखः स्थितः।
नार्चयन्तीह ये पूर्वं तेषामर्चा वृथा भवेत्॥३१॥

राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोऽपि तद्वर्बरे स्थले।
अतः स बर्बरोद्भूत इति भूमौ प्रथां गतः॥३२॥

ततः स राहुः पुनरेव जातम्
आत्मानमस्मिन्निति मन्यमानः।
समेत्य सर्वं कथयां बभूव
जलन्धरायैव विचेष्टिं तत्॥३३॥

आदितः श्लोकाः — १०८६

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरोपाख्याने दूतवाक्यकथनं
नाम सप्तदशोऽध्यायः॥१७॥

॥ अथ अष्टादशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

जलन्धरस्तु तच्छ्रुत्वा कोपाकुलितविग्रहः।
निर्जगामाऽशु दैत्यानां कोटिभिः परिवारितः॥१॥

गच्छतोऽस्याग्रतः शुक्रो राहुर्दृष्टिपथेऽभवत्।
मुकुटश्चापतद्भूमौ वेगात्प्रस्खलितस्तदा॥२॥

दैत्यसैन्यावृतैस्तस्य विमानानां शतैस्तदा।
व्यराजत नभःपूर्णं प्रावृषीव यथा घनैः॥३॥

तस्योद्योगं तदा दृष्ट्वा देवाः शक्रपुरोगमाः।
अलक्षितास्तदा जग्मुः शूलिनं तं व्यजिज्ञपुः॥४॥

देवा ऊचुः

न जानासि कथं स्वामिन्देवापत्तिमिमां विभो।
तदस्मद्रक्षणार्थाय जहि सागरनन्दनम्॥५॥

नारद उवाच

इति देववचः श्रुत्वा प्रहस्य वृषभध्वजः।
महाविष्णुं समाहृय वचनं चेदमब्रवीत्॥६॥

ईश्वर उवाच

जलन्धरः कथं विष्णो न हतः सङ्गरे त्वया।
तद्भूं चापि यातोऽसि त्यक्ता वैकुण्ठमात्मनः॥७॥

विष्णुरुवाच

तवांशसम्भवत्वाच्च भ्रातृत्वाच्च तथा श्रियः।
न मया निहतः सङ्घो त्वमेनं जहि दानवम्॥८॥

ईश्वर उवाच

नायमेभिर्महातेजाः शस्त्रास्त्रैर्वद्यते मया।
देवैः सह स्वतेजोंशं शस्त्रार्थं दीयतां मम॥१॥

नारद उवाच

अथ विष्णुमुखा देवाः स्वतेजांसि ददुस्तदा।
तान्यैक्यमागतानीशो दृष्टा स्वं चामुचन्महः॥१०॥

तेनाकरोन्महादेवो महसा शस्त्रमुत्तमम्।
चक्रं सुर्दर्शनं नाम ज्वालामालातिभीषणम्॥११॥

ततः शेषेण च तदा वज्रं च कृतवान्हरिः।
तावञ्जलन्धरो दृष्टः कैलासतलभूमिषु॥१२॥

हस्त्यश्वरथपत्तीनां कोटिभिः परिवारितः।
तं दृष्टा लक्षिता जग्मुर्देवाः सर्वे यथागताः॥१३॥

गणाश्च समसञ्जन्त युद्धायाऽतित्वरान्विताः।
नन्दीभवक्रसेनानीमुखाः सर्वे शिवाज्ञया॥१४॥

अवतेरुर्गणा वेगात्कैलासाद्युद्धदुर्मदाः।
ततः समभवद्युद्धं कैलासोपत्यकाभुवि॥१५॥

प्रमथाधिपदैत्यानां घोरशस्त्रास्त्रसङ्कुलम्।
भेरीमृदङ्गशङ्खौघ निःस्वनैर्वीरहर्षणैः॥१६॥

गजाश्वरथशब्दैश्च नादिता भूर्व्यकम्पता।
शक्तितोमरबाणौघमुसलप्रासपट्टिशैः ॥१७॥

व्यराजत नभः पूर्णमुल्काभिरिव संवृतम्।
निहतैरथनागाश्वपत्तिभिर्भूर्व्यराजत ॥१८॥

वज्राहताचलशिरःशकलैरिव संवृता।
प्रमथाहतदैत्यौघैर्देत्याहतगणैस्तथा ॥१९॥

वसासृङ्गांसपङ्गाद्ब्या भूरगम्याऽभवत्तदा।
प्रमथाहतदैत्यौघैर्न्मार्गवः समजीवयत् ॥२०॥

युद्धे पुनः पुनस्तत्र मृतसञ्जीविनीबलात्।
तं दृष्ट्वा व्याकुलीभूता गणाः सर्वे भयान्विताः।
शशंसुर्देवदेवाय तत्सर्वं शुक्रचेष्टितम् ॥२१॥

अथ रुद्रमुखात्कृत्या बभूवातीवभीषणा।
तालजङ्घा दरीवक्रा स्तनापीडितभूरुहा ॥२२॥

सा युद्धभूमिमासाद्य भक्षयन्ती महासुरान्।
भार्गवं स्वभगे धृत्वा जगामान्तर्हिता नभः ॥२३॥

विधृतं भार्गवं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं गणस्तदा।
अम्लानवदना हर्ष्णिजघृथ्युद्धर्मदाः ॥२४॥

अथाभज्यत दैत्यानां सेना गणभयार्दिता।
वायुवेगेनाहतेव प्रकीर्णा तृणसन्ततिः ॥२५॥

भग्नां गणभयात्सेनां दृष्ट्वाऽमर्षयुता ययुः।
निशुभ्मशुभ्मौ सेनान्यौ कालनेमिश्र वीर्यवान् ॥२६॥

त्रयस्ते वारयामासुर्गणसेनां महाबलाः।
मुश्चतः शरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकाः ॥२७॥

ततो दैत्यशरौघास्ते शलभानामिव ब्रजाः।
रुरुधुः खं दिशः सर्वा गणसेनामकम्पयन् ॥२८॥

गणाः शरशतैर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः।
वसन्ते किंशुकाभासा न प्राज्ञायत किञ्चन ॥२९॥

पतिताः पात्यमानाश्च भिन्नाश्छिन्नास्तदा गणाः।
त्यक्ता सङ्गामभूमिं ते सर्वेऽपि विमुखाऽभवन्॥३०॥

ततः प्रभग्रं स्वबलं विलोक्य
शैलादिलम्बोदरकार्तिकेयाः।
त्वरान्विता दैत्यवरान्प्रसह्य
निवारयामासुरमर्षिणस्ते ॥३१॥

आदितः श्लोकाः — १११७

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरोपाख्याने रुद्रसेनापराभवो
नामाष्टादशोऽध्यायः॥१८॥

॥ अथ एकोनविंशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

ते गणाधिपतीन्दृष्टा नन्दीभमुखषणमुखान्।
अमर्षादभ्यधावन्त द्वन्द्युद्धाय दानवाः॥१॥

नन्दिनं कालनेमिश्च शुभ्मो लम्बोदरं तथा।
निशुभ्मः षण्मुखं वेगादभ्यधावत दंशितः॥२॥

निशुभ्मः कार्तिकेयस्य मयूरं पश्चभिः शरैः।
हृदि विव्याध वेगेन मूर्च्छितः स पपात च॥३॥

ततः शक्तिधरः शक्तिं यावञ्जग्राह रोषितः।
तावन्निशुभ्मो वेगेन स्वशक्त्या तमपातयत्॥४॥

नन्दीश्वरः शरव्रातैः कालनेमिमवध्यता।
सप्तभिश्च हयान्केतुं त्रिभिः सारथिमच्छिनत्॥५॥

कालनेमिस्तु सङ्कुद्धो धनुश्चिच्छेद नन्दिनः।
तदपास्य स शूलेन तं वक्षस्यहनद्वली॥६॥

स शूलभिन्नहृदयो हताशो हतसारथिः।
अद्रेः शिखरमामुच्य शैलादिं सोऽप्यपातयत्॥७॥

अथ शुम्भो गणेशश्च रथमूषकवाहनौ।
युध्यमानौ शरव्रातैः परस्परमविघ्यताम्॥८॥

गणेशस्तु तदा शुम्भं हृदि विव्याध पत्रिणा।
सारथिं च त्रिभिर्बाणैः पातयामास भूतले॥९॥

ततोऽतिक्रुद्धः शुम्भोऽपि बाणषष्ट्या गणाधिपम्।
मूषकं च त्रिभिर्विद्धा ननाद जलदस्वनः॥१०॥

मूषकः शरभिन्नाङ्गश्चाल दृढवेदनः।
लम्बोदरश्च पतितः पदातिरभवनृप॥११॥

ततो लम्बोदरः शुम्भं हत्वा परशुना हृदि।
अपातयत्तदा भूमौ मूषकं चाऽऽरुहत्पुनः॥१२॥

कालनेमिर्निशुम्भश्चाप्युभौ लम्बोदरं शरैः।
युगपञ्चप्रतुः क्रोधात्तोत्रैरिव महाद्विपम्॥१३॥

तं पीड्यमानमालोक्य वीरभद्रो महाबलः।
अभ्यधावत वेगेन भूतकोटियुतस्तदा॥१४॥

कूष्माण्डभैरवाश्चापि वेताला योगिनीगणाः।
पिशाचयोगिनीसङ्खा गणाश्चापि तमन्वयुः॥१५॥

ततः किलकिलाशब्दैः सिंहनादैः सुघर्घरैः।
भेरीतालमृदङ्गेश्च पृथिवी समकम्पता॥१६॥

ततो भूतान्यधावन्त भक्षयन्ति स्म दानवान्।
उत्पतन्त्यापतन्ति स्म ननृतुश्च रणाङ्गणे॥१७॥

नन्दी च कार्तिकेयश्च समाश्वस्य त्वरत्वितौ।
निजघ्रन्तू रणे दैत्यान्निरन्तरशरव्रजैः॥१८॥

छिन्नभिन्ना हतैर्देत्यैः पतितैर्भक्षितैस्तदा।
व्याकुला साऽभवत्सेना विषण्णवदना तदा॥१९॥

प्रविघस्तां तदा सेनां दृष्टा सागरनन्दनः।
रथेनातिपताकेन गणानभिययौ बली॥२०॥

हस्त्यश्वरथसंह्रादाः शङ्खभेरीस्वनास्तथा।
अभवन्सिंहनादाश्च सेनयोरुभयोस्तदा॥२१॥

जलन्धरशरव्रातैर्नीहारपटलैरिव
द्यावापृथिव्योराच्छिन्नमन्तरं समपद्यत॥२२॥

गणेशं पञ्चभिर्विद्धा शैलादिं नवभिः शरैः।
वीरभद्रं च विंशत्या ननाद जलदस्वनः॥२३॥

कार्तिकेयस्तदा दैत्यं शक्त्या विव्याध सत्वरः।
युयुधे शक्तिनिर्भिन्नः किञ्चिद्व्याकुलमानसः॥२४॥

ततः क्रोधपरीताक्षः कार्तिकेयं जलन्धरः।
गदया ताडयामास स च भूमितलेऽपतत्॥२५॥

तथैव नन्दिनं वेगादपातयत भूतले।
ततो गणेश्वरः कुञ्जो गदां परशुनाऽहनत्॥२६॥

वीरभद्रस्त्रिभिर्बाणैर्हृदि विव्याध दानवम्।
सप्तभिश्च हयान्केतुं धनुश्छत्रं च चिच्छिदे॥२७॥

ततोऽतिकुद्धो दैत्येन्द्रः शक्तिमुद्यम्य दारुणाम्।
गणेशं पातयामास रथं चान्यमथाऽरुहत्॥२८॥

अभ्ययादथ वेगेन वीरभद्रं रुषान्वितः।
ततस्तौ सूर्यसङ्काशौ युयुधाते परस्परम्॥२९॥

वीरभद्रः पुनस्तस्य हयान्बाणैरपातयत्।
धनुश्चिच्छेद दैत्येन्द्रः पुप्लुवे परिघायुधः॥३०॥

स वीरभद्रं त्वरयाऽभिगम्य
जघान दैत्यः परिघेण मूर्ध्नि।
स चापि वीरः प्रविभिन्नमूर्धा
पपात भूमौ रुधिरं समुद्दिरन्॥३१॥

आदितः श्लोकाः — ११४८

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरोपाख्याने वीरभद्रपतनं
नामैकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥

॥ अथ विंशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

पतितं वीरभद्रं तु दृष्ट्वा रुद्रगणा भयात्।
अगमस्ते रणं हित्वा क्रोशमाना महेश्वरम्॥१॥

अथ कोलाहलं श्रुत्वा गणानां चन्द्रशेखरः।
अभ्ययाद्वृषभारूढः सङ्गामं प्रहसन्निव॥२॥

रुद्रमायान्तमालोक्य सिंहनादैर्गणाः पुनः।
 निवृत्ताः सङ्गरे दैत्यान्निर्जघ्नः शरवृष्टिभिः॥३॥
 दैत्याश्च भीषणं दृष्ट्वा सर्वे चैव विदुद्गुवः।
 कार्तिकव्रतिनं दृष्ट्वा पातकानीव तद्भयात्॥४॥
 जलन्धरोऽथ तान्दैत्यान्निवृत्तान्प्रेक्ष्य सङ्गरे।
 रोषादधावच्छण्डीशं मुश्चन्बाणान्सहस्रशः॥५॥
 शुभ्मो निशुभ्मोऽश्वमुखः कालनेमिर्बलाहकः।
 खङ्गरोमा प्रचण्डश्च घस्मराद्याः शिवं ययुः॥६॥
 बाणान्धकारसञ्ज्ञनं दृष्ट्वा गणबलं शिवः।
 बाणजालमवाच्छिद्य स्वबाणैरावृणोन्नभः॥७॥
 दैत्यांश्च बाणवात्याभिः पीडितानकरोत्तदा।
 प्रचण्डबाणजालौघैरपातयत भूतले॥८॥
 खङ्गरोम्णः शिरः कायात्तदा परशुनाऽच्छिनत्।
 बलाहकस्य च शिरः खद्वाङ्गेनाऽकरोद् द्विधा॥९॥
 बद्धा च घस्मरं दैत्यं पाशेनाभ्यहनद्भुवि।
 वृषभेण हताः केचित्केचिद्वाणैर्निपातिताः॥१०॥
 न शोकुरसुराः स्थातुं गजाः सिंहार्दिता इव।
 ततः क्रोधपरीतात्मा वेगाद्बुद्रं जलन्धरः॥११॥
 आहृयामास समरे तीव्राशनिसमस्वनः।

जलन्धर उवाच

युध्यस्व च मया सार्धं किमेभिर्निहितैस्तव॥१२॥
 यच्च किञ्चिद्द्वलं तेऽस्ति तद्वर्णय जटाधर।
 इत्युक्ता बाणसप्तत्या जघान वृषभध्वजम्॥१३॥

तान्प्राप्तिशितैर्बणैश्चिच्छेद प्रहसन्निव।
ततो हयान्वजं छत्रं धनुश्चिच्छेद शक्तिभिः॥१४॥

स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामुद्यम्य वेगवान्।
अभ्यधावच्छिवस्तावद्वदां बाणैर्विधाऽच्छिनत्॥१५॥

तथाऽपि मुष्टिमुद्यम्य ययौ रुद्रं जिघांसया।
तावच्छिवेन बाणौघैः क्रोशमात्रमपाकृतः॥१६॥

ततो जलन्धरो दैत्यो मत्वा रुद्रं बलाधिकम्।
ससर्ज मायां गान्धर्वीमद्भूतां रुद्रमोहिनीम्॥१७॥

ततो जगुश्च ननृतुर्गन्धर्वाप्सरसां गणाः।
तालवेणुमृदङ्गाद्यान्वादयन्ति स्म चापरे॥१८॥

तदृष्ट्वा महदाश्र्यं रुद्रो नादविमोहितः।
पर्तितान्यपि शस्त्राणि करेभ्यो न विवेद सः॥१९॥

एकाग्रीभूतमालोक्य रुद्रं दैत्यो जलन्धरः।
कामार्तः स जगामाशु यत्र गौरी स्थिताऽभवत्॥२०॥

युद्धे शुभ्मनिशुभ्मारब्यौ स्थापयित्वा महाबली।
दशदोर्दण्डपञ्चास्यस्त्रिनेत्रश्च जटाधरः॥२१॥

महावृषभमारुदः स बभूव जलन्धरः।
अथो रुद्रं समायान्तमालोक्य भववलभा॥२२॥

अभ्याययौ सखीमध्यात्तदर्शनपथे ऽभवत्।
यावद्दर्श चार्वङ्गी पार्वती दनुजेश्वरः॥२३॥

तावत्स्ववीर्यं मुमुचे जडाङ्गश्चाभवत्तदा।
अथ ज्ञात्वा तदा गौरी दानवं भयविह्वला॥२४॥

जगामान्तर्हिता वेगात्सा तदोत्तरमानसे।
तामदृष्ट्वा ततो दैत्यः क्षणाद्विद्युलतामिव॥२५॥

जवेनाऽगात्पुनर्युद्धं यत्र देवो वृषध्वजः।
पार्वत्यपि भयाद्विष्णुं सस्मार मनसा तदा॥२६॥

तावद्वदर्श तं देवं सूपविष्टं समीपगम्।

पार्वत्यवाच

विष्णो जलन्धरो दैत्यः कृतवान्परमाद्भूतम्॥२७॥

तत्किं न विदितं तेऽस्ति चेष्टितं तस्य दुर्मतेः।

विष्णुरुवाच

तेनैव दर्शितः पन्था वयमप्यन्वयामहे॥२७॥

नान्यथा स भवेद्वध्यः पातिव्रत्यसुरक्षितः।

नारद उवाच

जगाम विष्णुरित्युक्ता पुनर्जालन्धरं पुरम्॥२८॥

अथ रुद्रश्च गन्धर्वानुगतः सङ्गरे स्थितः।

अन्तर्धानं गतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधे तदा॥२९॥

ततो भवो विस्मितमानसः पुनर-

जगाम युद्धाय जलन्धरं रुषा।

स चापि दैत्यः पुनरागतं शिवं

दृष्ट्वा शरौघैः समवाकिरद्रणे॥३०॥

आदितः श्लोकाः — ११७८

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरोपाख्याने शिवजलन्धरयुद्धवर्णनं
नाम विंशोऽध्यायः॥२०॥

॥ अथ एकविंशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

विष्णुर्जलन्धरं गत्वा तदैत्यपुटभेदनम्।
पातिव्रत्यस्य भङ्गय वृन्दायाश्चाऽकरोन्मतिम्॥१॥

अथ वृन्दारका देवी स्वप्रमध्ये ददर्श ह।
भर्तारं महिषारूढं तैलाभ्यक्तं दिगम्बरम्॥२॥

कृष्णप्रसूनभूषाढ्यं क्रव्यादगणसेवितम्।
दक्षिणाशागतं मुण्डं तमसाऽप्यावृतं तदा॥३॥

स्वपुरं सागरे मग्नं सहस्रैवाऽत्मना सह।
ततः प्रबुद्धा सा बाला तत्स्वप्नं प्रविचिन्वती॥४॥

ददर्शोदितमादित्यं सच्छिद्रं निष्प्रभं मुहुः।
तदनिष्टमिति ज्ञात्वा रुदती भयविह्ला॥५॥

कुत्रचिन्नालभच्छर्म गोपुराद्वालभूमिषु।
ततः सखीद्वययुता नगरोद्यानमागमत्॥६॥

तत्रापि साऽन्नमद्वाला नालभत्कुत्रचित्सुखम्।
वनाद्वनान्तरं याता नैव वेदाऽत्मनस्तदा॥७॥

ततः सा भ्रमती बाला ददर्शतीवभीषणौ।
रक्षसौ सिंहवदनौ दंष्ट्राननविभीषणौ॥८॥

तौ दृष्ट्वा विह्लाऽतीव पलायनपराऽभवत्।
ददर्श तापसं शान्तं सशिष्यं मौनमास्थितम्॥९॥

ततस्तत्कण्ठमावृत्य निजां बाहुलतां भयात्।
मुने मां रक्ष शरणमागताऽस्मीत्यभाषत॥१०॥

मुनिस्तां विहूलां दृष्टा राक्षसानुगतां तदा।
हुङ्कारेणैव तौ घोरौ चकार विमुखौ रुषा॥११॥

तौ हुङ्कारभयत्रस्तौ दृष्टा च विमुखौ गतौ।
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वृन्दा वचनमब्रवीत्॥१२॥

वृन्दोवाच

रक्षिताऽहं त्वया घोराद् भयादस्मात् कृपानिधे।
किञ्चिद्विजस्तुमिच्छामि कृपया तन्निशामय॥१३॥

जलन्धरो हि मद्भर्ता रुद्रं योद्धुं गतः प्रभो।
स तत्राऽस्ते कथं युद्धे तन्मे कथय सुव्रत॥१४॥

नारद उवाच

मुनिस्तद्वाक्यमाकर्ण्य कृपयोर्धमवैक्षता।
तावत्कपी समायातौ प्रणम्य चाग्रतः स्थितौ॥१५॥

ततस्तद्भूलतासंज्ञानियुक्तौ गगनं गतौ।
गत्वा क्षणार्धादागत्य प्रणतावग्रतः स्थितौ।
शिरःकबन्धे हस्तौ च गृहीत्वा समुपस्थितौ॥१६॥

शिरःकबन्धे हस्तौ च दृष्टाऽब्धितनयस्य सा।
पपात मूर्छिता भूमौ भर्तृव्यसनदुःखिता॥१७॥

कमण्डलूदकैः सिक्खा मुनिनाऽश्वासिता तदा।
स्वर्भृत्माले सा भालं कृत्वा दीना रुरोद ह॥१८॥

वृन्दोवाच

यः पुरा सुखसंवादे विनोदयसि मां प्रभो।
स कथं न वदस्यद्य वल्लभा मामनागसम्॥१९॥

यैन देवाः सगन्धर्वा निर्जिता विष्णुना सह।
स कथं तापसेनाद्य त्रैलोक्यविजयी हतः॥२०॥

नारद उवाच

रुदित्वेति तदा वृन्दा तं मुनिं वाक्यमब्रवीत्।

वृन्दोवाच

कृपानिधे मुनिश्रेष्ठ जीवयैनं मम प्रियम्॥२१॥

त्वमेवास्य मुने शक्तो जीवनाय मतो मम।

नारद उवाच

इति तद्वाक्यमाकर्ण्य प्रहसन्मुनिरब्रवीत्॥२२॥

मुनिरुवाच

नायं जीवयितुं शक्तो रुद्रेण निहतो युधि।
तथाऽपि त्वत्कृपाविष्ट एनं सञ्जीवयाम्यहम्॥२३॥

नारद उवाच

इत्युक्ताऽन्तर्दर्थे विप्रस्तावत्सागरनन्दनः।
वृन्दामालिङ्ग्य तद्वक्त्रं चुचुम्ब प्रीतमानसः॥२४॥

अथ वृन्दाऽपि भर्तरं दृष्ट्वा हर्षितमानसा।
रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता बहुवासरम्॥२५॥

कदाचित्सुरतस्यान्ते दृष्ट्वा विष्णुं तमेव च।
निर्भर्त्य क्रोधसंयुक्ता वृन्दा वचनमब्रवीत्॥२६॥

वृन्दोवाच

धिक्कदीयं हरे शीलं परदाराभिगामिनः।
ज्ञातोऽसि त्वं मया सम्यङ्गायाप्रच्छन्नतापसः॥२७॥

यौ त्वया मायया द्वाःस्थौ स्वकीयौ दर्शितौ मम।
तावेव राक्षसौ भूत्वा भार्या तव हरिष्यतः॥२८॥

त्वं चापि भार्यादुःखार्तो वने कपिसहायवान्।
भ्रम सर्पेश्वरेणाऽयं यस्ते शिष्यत्वमागतः॥२९॥

इत्युक्ता सा तदा वृन्दा प्राविशद्व्यवाहनम्।
विष्णुना वार्यमाणाऽपि तस्यामासक्तचेतसा॥३०॥

ततो हरिस्तामनुसंस्मरन्मुहुर्—
वृन्दान्वितोभस्मरजोवगुणितः ।
तत्रैव तस्थौ सुरसिद्धसङ्घैः
प्रबोध्यमानोऽपि ययौ न शान्तिम्॥३१॥

आदितः श्लोकाः — १२०९

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरोपाख्याने वृन्दाग्निप्रवेशवर्णनं
नामैकविंशोऽध्यायः॥२१॥

॥ अथ द्वाविंशोऽयायः ॥

नारद उवाच

ततो जलन्धरो दृष्ट्वा रुद्रमद्भूतविक्रमम्।
चकार मायया गौरीं त्र्यम्बकं मोहयन्निव॥१॥

रथोपरि च तां बद्धां रुदन्तीं पार्वतीं शिवः।
निशुभ्मप्रमुखाद्यैश्च वध्यमानां ददर्श सः॥२॥

गौरीं तथाविधां दृष्टा शिवोऽप्युद्विग्रमानसः।
अवाङ्मुखः स्थितस्तूष्णीं विस्मृत्य स्वपराक्रमम्॥३॥

ततो जलन्धरो वेगात्रिभिर्विव्याध सायकैः।
आपुङ्गमग्रैस्तं रुद्रं शिरस्युरसि चोदरे॥४॥

ततो जज्ञे स तां मायां विष्णुना च प्रबोधितः।
रौद्ररूपधरो जातो ज्वालामालाऽतिभीषणः॥५॥

तस्यातीव महारौद्रं रूपं दृष्टा महासुराः।
न शेकुः सम्मुखे स्थातुं भेजिरे ते दिशो दश॥६॥

ततः शापं ददौ रुद्रस्तयोः शुभ्मनिशुभ्मयोः।
मम युद्धादपक्रान्तौ गौर्या बध्यौ भविष्यथः॥७॥

पुनर्जलन्धरो वेगाद्वर्ष निशितैः शरैः।
बाणान्धकारैः सञ्छन्नं तदा भूमितलं महत्॥८॥

यावद्वद्रश्च चिच्छेद तस्य बाणगणं जवात्।
तावत्स परिघेणाऽशु जघान वृषभं बली॥९॥

वृषस्तेन प्रहारेण परावृत्तो रणाङ्गणात्।
रुद्रेणाऽकृष्यमाणोऽपि न तस्थौ रणभूमिषु॥१०॥

ततः परमसङ्कुञ्छो रुद्रो रौद्रवपुर्धरः।
चक्रं सुदर्शनं वैगाच्चिक्षेपाऽदित्यवर्चसम्॥११॥

प्रदहद्रोदसी वेगात्पात वसुधातले।
जहार तच्छिरः कायान्महदायतलोचनम्॥१२॥

रथात्कायः पपातास्य नादयन्वसुधातलम्।
तेजश्च निर्गतं देहात्तद्रुद्रे लयमागमत्॥१३॥

वृन्दादेहोद्भवं तेजस्तद्गौर्या विलयं गतम्।
अथ ब्रह्मादयो देवा हर्षादुत्फुललोचनाः॥१४॥

प्रणम्य शिरसा रुद्रं शशंसुर्विष्णुचेष्टितम्।

देवा ऊचुः

महादेव त्वया देवा रक्षिताः शत्रुजाद्भयात्॥१५॥

किञ्चिदन्यत्समुद्भूतं तत्र किं करवामहे।
वृन्दालावण्यसम्प्रान्तो विष्णुस्तिष्ठति मोहितः॥१६॥

ईश्वर उवाच

गच्छध्वं शरणं देवा विष्णोर्मोहापनुत्तये।
शरण्यां मोहिनीं मायां सा वः कार्यं करिष्यति॥१७॥

नारद उवाच

इत्युक्ताऽन्तर्दधे देवः सर्वभूतगणैस्तदा।
देवाश्च तुष्टवुर्मूलप्रकृतिं भक्तवत्सलाम्॥१८॥

देवा ऊचुः

यदुद्भवाः सत्त्वरजस्तमोगुणाः
सर्गस्थितिध्वंसनिदानकारिणः ।
यदिच्छया विश्वमिदं भवाभवौ
तनोति मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम्॥१९॥

या हि त्रयोविंशतिभेदशब्दिता
जगत्यशेषे समधिष्ठिता परा।
यद्रूपकर्माणि जडास्त्रयोऽपि
देवा न विद्युः प्रकृतिं नताः स्म ताम्॥२०॥

यद्भक्तियुक्ताः पुरुषास्तु नित्यं
दारिद्र्यभीमोहपराभवादीन् ।
न प्राप्नुवन्त्येव हि भक्तवत्सलां
सदैव मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम्॥२१॥

नारद उवाच

स्तोत्रमेतत्रिसन्ध्यं यः पठेदेकाग्रमानसः।
दारिद्र्यमोहदुःखानि न कदाचित्पृशन्ति तम्॥२२॥
इत्थं स्तुवन्तस्ते देवास्तेजोमण्डलमास्थितम्।
ददृशुर्गग्नं तत्र ज्वालाव्याप्तिदिग्न्तरम्॥२३॥
तन्मध्याद्भारतीं सर्वे शुश्रुवुव्योमचारिणीम्।

शक्तिरुवाच

अहमेव त्रिधा भिन्ना तिष्ठामि त्रिविघ्नेगुणैः॥२४॥
गौरी लक्ष्मी स्वरा चेति रजःसत्त्वतमोगुणैः।
तत्र गच्छत ताः कार्यं विधास्यति च वः सुराः॥२५॥

नारद उवाच

शृण्वतामिति तां वाचमन्तर्धानमगान्महः।
देवानां विस्मयोत्फुल्लनेत्राणां तत्तदा नृप॥२६॥
ततः सर्वेऽपि ते देवा गत्वा तद्वाक्यनोदिताः।
गौरीं लक्ष्मीं स्वरां चैव प्रणेमुर्भक्तितत्पराः॥२७॥
ततस्तास्तान्सुरान्दद्वा प्रणतान्भक्तवत्सलाः।
बीजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यान्यूचुश्च भूमिप॥२८॥

देव्य ऊचुः

इमानि तत्र बीजानि विष्णुर्यत्रावतिष्ठते।
निर्वपध्वं ततः कार्यं भवतां सिद्धिमेष्यति॥२९॥

नारद उवाच

ततस्तु हृष्टाः सुरसिद्धसङ्घाः
प्रगृह्य बीजानि विचिक्षिपुस्ते।
वृन्दान्वितो भूमितले स यत्र
विष्णुः सदा तिष्ठति सौख्यहीनः॥३०॥

आदितः श्लोकाः — १२३९

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
जलन्धरमुक्तिकथनं
नाम द्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥

॥ अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

क्षिसेभ्यस्तत्र बीजेभ्यो वनस्पत्यस्त्रयोऽभवन्।
धात्री च मालती चैव तुलसी च नृपोत्तम्॥१॥

धात्र्युद्धवा स्मृता धात्री माभवा मालती स्मृता।
गौरीभवा च तुलसी तमःसत्त्वरजोगुणाः॥२॥

स्त्रीरूपिण्यौ वनस्पत्यौ दृष्टा विष्णुस्तदा नृप।
उत्तस्थौ सम्भ्रमाद्वृन्दा रूपातिशयविभ्रमः॥३॥

दृष्टा च याचते मोहात्कामासक्तेन चेतसा।
तं चापि तुलसीधात्र्यौ रागेणैव व्यलोकताम्॥४॥

यच्च लक्ष्म्या पुरा बीजमीर्ष्यैव समर्पितम्।
तस्मात् तदुद्धवा नारी तस्मिन्नीर्ष्यापराऽभवत्॥५॥

अतः सा बर्बरीत्यारब्यामवापाधं विगर्हिताम्।
धात्रीतुलस्यौ तद्रागात्स्यं प्रीतिप्रदे सदा॥६॥

ततो विस्मृतदुःखोऽसौ विष्णुस्ताभ्यां सहैव तु।
वैकुण्ठमगमद् धृष्टः सर्वदेवनमस्कृतः॥७॥

कार्तिकोद्यापने विष्णोस्तस्मात् पूजा विधीयते।
तुलसीमूलदेशोऽस्य प्रीतिदा सा यतः स्मृता॥८॥

तुलसीकाननं राजन्धृते तस्यावतिष्ठते।
तद्भूं तीर्थरूपं तु नाऽयान्ति यमकिङ्कराः॥९॥

सर्वपापहरं नित्यं कामदं तुलसीवनम्।
रोपयन्ति नराः श्रेष्ठास्ते न पश्यन्ति भास्करिम्॥१०॥

दर्शनं नर्मदायास्तु गङ्गास्तानं तथैव च।
तुलसीवनसंसर्गः सममेव त्रयं स्मृतम्॥११॥

रोपणात्पालनात्सेकादर्शनात्स्पर्शनान्त्रृणाम्।
तुलसी दहते पापं वाङ्मनःकायसञ्चितम्॥१२॥

तुलसीमञ्जरीभिर्यः कुर्याद्विरहरार्चनम्।
न स गर्भगृहं याति मुक्तिभागी न संशयः॥१३॥

पुष्कराद्यानि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा।
वासुदेवादयो देवास्तिष्ठन्ति तुलसीदले॥१४॥

तुलसीमञ्जरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुच्छति।
यमोऽपि नेक्षितुं शक्तो युक्तं पापशतैरपि॥१५॥

विष्णोः सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्यं नृपोत्तम।
तुलसीकाष्ठजं यस्तु चन्दनं धारयेन्नरः॥१६॥

तद्वेहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणमपीह यत्।
तुलसीविपिनच्छाया यत्र यत्र भवेन्वृप॥१७॥

तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितृणां दत्तमक्षयम्।
धात्रीफलविमिश्रैश्च तुलसीपत्रमिश्रितैः॥१८॥

जलैः स्नाति नरस्तस्य गङ्गास्नानफलं स्मृतम्।
देवार्चनं नरः कुर्याद्धात्रीपत्रैः फलैस्तथा॥१९॥

सुवर्णमणिमुक्तोघैरर्चनस्याऽप्सुयात्फलम् ।
तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञाः सर्वे ऽपि कार्तिके॥२०॥

नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्के तुलास्थितो।
द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्तिके॥२१॥

लुनाति स नरो गच्छेन्निरयानतिगर्हितान्।
धात्रीतुलस्योर्माहात्म्यमपि देवश्चतुर्मुखः।
न समर्थो भवेद्वकुं यथा देवस्य शार्ङ्गिणः॥२२॥

धात्रीतुलस्युद्भवकारणं यः
शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या।
विघूतपाप्मा सह पूर्वजैः स्वैः
स्वर्गं ब्रजत्यग्रविमानसंस्थैः॥२३॥

आदितः श्लोकाः — १२६२

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
धात्रीतुलस्युत्पत्तिवर्णनं
नाम त्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥

॥ अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

पृथुरुवाच

यदूर्जव्रतिनः पुंसः फलं महदुदादृतम्।
तत्पुनर्ब्रूहि माहात्म्यं केन चीर्णमिदं शुभम्॥१॥

नारद उवाच

आसीत्सह्याद्रिविषये करवीरपुरे पुरा।
ब्राह्मणो धर्मवित्कश्चिद्धर्मदत्तेति विश्रुतः॥२॥

विष्णुब्रतकरः सम्यग्विष्णुपूजारतः सदा।
कदाचित्कार्तिके मासि हरिजागरणाय सः॥३॥

रात्र्यां तुर्यावशेषायां जगाम हरिमन्दिरम्।
हरिपूजोपकरणान्प्रगृह्य ब्रजतां तदा॥४॥

तेन दृष्टा समायाता राक्षसी भीमदर्शना।
तां दृष्ट्वा भयवित्रस्तः कम्पितावयवस्तदा॥५॥

पूजोपकरणैः सर्वैः पयोभिश्चाहनद्वयात्।
संस्मृत्य तद्वर्नाम तुलसीयुक्तवारिणा।
तेन वै हतमात्रे तु पापं तस्या ह्यगालयम्॥६॥

अथ संस्मृत्य सा पूर्वजन्मकर्मविपाकजाम्।
स्वां दशामब्रवीद्विप्रं दण्डवच्च प्रणन्य वै॥७॥

कलहोवाच

पूर्वकर्मविपाकेन दशामेतां गताऽस्म्यहम्।
तत्कथं नु पुनर्विप्र प्रयास्याम्युक्तमां गतिम्॥८॥

नारद् उवाच

तां दृष्टा प्रणतां सम्यग्वदमानां स्वकर्म तत्।
अतीव विस्मितो विप्रस्तदा वचनमब्रवीत्॥१॥

धर्मदत्त उवाच

केन कर्मविपाकेन त्वं दशामीदर्शीं गता।
कुत्रत्या का च किं शीला तत्सर्वं कथयस्व मे॥१०॥

कलहोवाच

सौराष्ट्रनगरे ब्रह्मन् भिक्षुर्नामाभवद् द्विजः।
तस्याहं गृहिणी पूर्वं कलहाख्याऽतिनिष्ठुरा॥११॥

न कदाचिन्मया भर्तुर्वचसाऽपि शुभं कृतम्।
नार्पितं तस्य मिष्ठानं भर्तुर्वचनशीलया॥१२॥

कलहप्रियया नित्यं मयोद्विग्रहमना यदा।
परिणेतुं यदाऽन्यां स मतिं चक्रे पतिर्मम॥१३॥

ततो गरं समादाय प्राणास्त्यक्ता मया द्विजा।
अथ बद्धा बध्यमानां मां निन्युर्यमकिङ्कराः॥१४॥

यमश्च मां तदा दृष्टा चित्रगुप्तपृच्छत॥१५॥

यम उवाच

अनया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त विलोक्य।
प्राप्नोत्वेषा च तत्कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभम्॥१६॥

कलहोवाच

चित्रगुप्तस्तदा वाक्यं भर्त्सयन्मामुवाच सः।

चित्रगुप्त उवाच

अनया तु कृतं कर्म शुभं किञ्चिन्न विद्यते॥१७॥

मिष्टानं भुञ्जामानेयं न भर्तीरि तदर्पितम्।

अतश्च वल्गुलीयोन्यां विष्ठादाऽवतिष्ठतु॥१८॥

भर्तुर्द्वेषात्तदाऽप्येषा नित्यं कलहकारिणी।

विष्ठादां सूकरीं योनिं तस्मात् तिष्ठत्वियं हरे॥१९॥

पाकभाण्डे सदा भुङ्गे भुङ्गे चैका यतस्ततः।

तस्मादेषा बिडाल्यस्तु स्वजाताऽपत्यभक्षिणी॥२०॥

भर्तारमपि चोद्दिश्य ह्यात्मघातः कृतोऽनया।

तस्मात् प्रेतशरीरेऽपि तिष्ठत्वेकाऽतिनिन्दिता॥२१॥

अतश्चैषा मरुदेशं प्रापितव्या भटैरियम्।

तत्र प्रेतशरीरस्था चिरं तिष्ठत्वियं ततः॥२२॥

ऊर्ध्वं योनित्रयं चैषा भुनक्षशुभकारिणी॥२३॥

कलहोवाच

साहं पश्चशताब्दानि प्रेतदेहे स्थिता किल।

क्षुत्रृङ्गां पीडिताऽविश्य शरीरं वणिजस्य च।

आयाता दक्षिणं देशं कृष्णावेण्योश्च सङ्गमम्॥२४॥

तत्तीरं संश्रिता यावत्तावत्तस्य शरीरतः।

शिवविष्णुगणैर्दूरमपकृष्टा बलादहम्॥२५॥

ततः क्षुत्क्षामया दृष्टो मया हि त्वं द्विजोत्तम।

त्वद्वस्तुलसीवारिसंसर्गगतपापया   ॥२६॥

तत्कृत्यं कुरु विप्रेन्द्र कथं मुक्तिमियाम्यहम्।

योनित्रयादग्रभवादस्माच्च   प्रेतदेहतः॥२७॥

इत्थं विचिन्त्य कलहावचनं द्विजाग्र्यस्-
 तत्कर्मपाकभयविस्मयदुःखयुक्तः ।
 तद्वानिदर्शनकृपाचलचित्तवृत्तिर्-
 ध्यात्वा चिरं स वचनं निजगाद दुःखात्॥२८॥

आदितः श्लोकाः — १२९०

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
 द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
 धर्मदत्तेतिहासकथनं
 नाम चतुर्विंशोऽध्यायः॥२४॥

॥अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

धर्मदत्त उवाच

विलयं यान्ति पापानि तीर्थे दानब्रतादिभिः।
 प्रेतदेहस्थितायास्ते तेषु नैवाधिकारिता॥१॥

त्वद्वानिदर्शनादस्मात्खिन्नं च मम मानसम्।
 न वै निर्वृतिमायाति त्वामनुद्घृत्य दुःखिताम्॥२॥

तस्मादाजन्मचरितं यन्मया कार्तिकब्रतम्।
 तत्पुण्यस्यार्धभागेन सद्गतिं त्वमवाप्नुहि॥३॥

नारद उवाच

इत्युक्ता धर्मदत्तोऽसौ यावत्तामभ्यषेचयत्।
 तुलसीमिश्रतोयेन श्रावयन्द्वादशाक्षरम्॥४॥

तावत्प्रेतत्वनिर्मुक्ता ज्वलदग्निशिखोपमा।
 दिव्यरूपधरा जाता लावण्येन यथेन्दिरा॥५॥

ततः सा दण्डवद्धूमौ प्रणनामाथ तं द्विजम्।
उवाच सा तदा वाक्यैर्हर्षगद्दभाषिणी॥६॥

कलहोवाच

त्वत्प्रसादाद् द्विजश्रेष्ठ विमुक्ता निरयादहम्।
पापाब्धौ मञ्जमानायास्त्वं नौभूतोऽसि मे ध्रुवम्॥७॥

नारद उवाच

इत्थं वदन्ती सा विप्रं ददर्शाऽयातम्बरात्।
विमानं भास्वरं युक्तं विष्णुरूपधरैर्गणैः॥८॥

अथ सा तद्विमानाग्रं द्वाःस्थाभ्यामवरोपिता।
पुण्यशीलसुशीलाभ्यामप्सरोगणसेविता ॥९॥

तद्विमानं तदा अपश्यद्धर्मदत्तः सविस्मयः।
पपात दण्डवद्धूमौ दृष्ट्वा तौ विष्णुरूपिणौ॥१०॥

पुण्यशीलसुशीलौ च तमुत्थाप्याऽनतं द्विजम्।
अभिनन्द्य ततो वाक्यमूचतुर्धर्मसंयुतम्॥११॥

गणावूचतुः

साधु साधु द्विजश्रेष्ठ यस्त्वं विष्णुरतः सदा।
दीनानुकम्पी सर्वज्ञो विष्णुव्रतपरायणः॥१२॥

आ बालत्वाच्छुभं त्वेतद्यत्त्वया कार्तिकब्रतम्।
कृतं तस्यार्धदानेन पुण्यं द्वैगुण्यमागमत्॥१३॥

जन्मान्तरशतोऽनुतं पापं तद्विलयं गतम्।
स्नानैरेव गतं पापं यदस्याः पूर्वकर्मजम्॥१४॥

हरिजागरणाद्यैश्च विमानमिदमास्थिता।
वैकुण्ठे नीयते साधो नानाभोगयुता त्वियम्॥१५॥

दीपदानभैः पुण्यैस्तेजःसारूप्यमास्थिता।
तुलसीपूजनाद्यैश्च कार्तिकब्रतकैः शुभैः।
विष्णुसान्निध्यगा जाता त्वया दत्तैः कृपानिधे॥१६॥

त्वमप्यस्य भवस्यान्ते भार्याभ्यां सह यास्यसि।
वैकुण्ठभुवनं विष्णोः सान्निध्यं च सरूपताम्॥१७॥

ते धन्याः कृतकृत्यास्ते तेषां च सफलो भवः।
यैर्भक्त्याऽराधितो विष्णुर्धर्मदत्त यथा त्वया॥१८॥

सम्प्यगाराधितो विष्णुः किं न यच्छति देहिनाम्।
औत्तानचरणिर्येन ध्रुवत्वे स्थापितः पुरा॥१९॥

यन्नामस्मरणादेव देहिनो यान्ति सद्गतिम्॥२०॥

ग्राहग्रस्तो हि नागेन्द्रो यन्नामस्मरणात्पुरा।
विमुक्तः सन्निधिं प्राप्तो जातोऽयं जयसंज्ञकः॥२१॥

यतस्त्वयाऽर्चितो विष्णुस्तत्सान्निध्यं प्रयास्यसि।
बहून्यद्वसहस्राणि भार्याद्वययुतः किल॥२२॥

ततः पुण्यक्षये जाते यदा यास्यसि भूतलम्।
सूर्यवंशोऽद्वावो राजा विख्यातस्त्वं भविष्यसि॥२३॥

नाम्ना दशरथस्तत्र भार्याद्वययुतः पुनः।
तृतीययाऽनया चापि या ते पुण्यार्धभागिनी॥२४॥

तत्रापि तव सान्निध्यं विष्णुर्यास्यति भूतले।
आत्मानं तव पुत्रत्वे प्रकल्प्याऽमरकार्यकृत्॥२५॥

तव जन्मब्रतादस्माद्विष्णुसन्तुष्टिकारकात्।
न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै॥२६॥

धन्योऽसि विप्राग्न्य यतस्त्वयैतद्वतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः।
यदर्धभागात्सफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम्॥२७॥

आदितः श्लोकाः — १३१७

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
धर्मदत्तोपाख्याने कलहामोक्षकथनं
नाम पञ्चविंशोऽध्यायः॥२५॥

॥ अथ षष्ठिंशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

इत्थं तद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः।
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वाक्यमेतदुवाच ह ॥१॥

धर्मदत्त उवाच

आराधयन्ति सर्वेऽपि विष्णुं भक्तार्तिनाशनम्।
यज्ञैर्दानैर्ब्रतैस्तीर्थैस्तपोभिश्च यथाविधि॥२॥

विष्णुप्रीतिकरं तेषां किञ्चित्सान्निध्यकारकम्।
यत्कृत्वा तानि चीर्णानि सर्वाण्यपि भवन्ति हि॥३॥

गणावूचतुः

साधु पृष्ठं त्वया विप्र शृणुष्वैकाग्रमानसः।
सेतिहासकथां पुण्यां कथ्यमानां पुराभवाम्॥४॥

काञ्चिपुर्या पुरा चोलश्चक्रवर्ती नृपोऽभवत्।
यस्याख्ययैव ते देशाश्वोला इति प्रथां गताः॥५॥

यस्मिन्ज्ञासति भूचक्रं दरिद्रो वाऽपि दुःखितः।
पापबुद्धिः सरुग्वाऽपि नैव कश्चिदभून्नरः॥६॥

यस्याप्युन्नतयज्ञस्य ताम्रपण्यास्तटावुभौ।
सुवर्णयूपैः शोभाद्यावास्तां चैत्ररथोपमौ॥७॥

स कदाचिदगाद्राजा ह्यनन्तशयनं द्विजा।
यत्रासौ जगतां नाथो योगनिद्रामुपाश्रितः॥८॥

तत्र श्रीरमणं देवं सम्पूज्य विधिवन्नृपः।
मणिमुक्ताफलैर्दिव्यैः स्वर्णपुष्पैश्च शोभनैः॥९॥

प्रणम्य दण्डवद्मावुपविष्टः स तत्र वै।
तावद्वाहणमायातमपश्यद्वेवसन्निधौ ॥१०॥

देवार्चनार्थं पाणौ तु तुलस्युदकधारिणम्।
स्वपुरीवासिनं तत्र विष्णुदासाहृयं द्विजम्॥११॥

स तत्राभ्येत्य विप्रिष्ठदेवदेवमपूजयत्।
विष्णुसूक्तेन संस्नाप्य तुलसीमञ्जरीदलैः॥१२॥

तुलसीपूजया तस्य रत्नपूजां पुरा कृताम्।
आच्छादितां समालोक्य राजा क्रुद्धोऽब्रवीदिदम्॥१३॥

चोल उवाच

माणिक्यस्वर्णपूजाऽत्र शोभाद्या या कृता मया।
विष्णुदास कथं सेयमाच्छन्ना तुलसीदलैः॥१४॥

विष्णुभक्तिं न जानासि वराकोऽसि मतो मम।
यस्त्विमामतिशोभाद्यां पूजामाच्छादयस्यहो॥१५॥

इति तद्वचनं श्रुत्वा सक्रोधः स द्विजोत्तमः।
राज्ञो गौरवमुलङ्घ्य जगाद वचनं तदा॥१६॥

विष्णुदास उवाच

राजन्भक्तिं न जानासि गर्वितोऽसि नृपत्रिया।
कियद्विष्णुव्रतं पूर्वं त्वया चीर्णं वदस्व तत्॥१७॥

गणावूचतुः

तद्वाह्मणवचः श्रुत्वा प्रहस्य स नृपोत्तमः।
विष्णुदासं तदा गर्वादुवाच वचनं द्विजम्॥१८॥

राजोवाच

इत्थं चेद्बदसे विप्र विष्णुभक्त्याऽतिगर्वितः।
भक्तिस्ते कियती विष्णोर्दिर्द्रस्याऽधनस्य च॥१९॥

यज्ञदानादिकं नैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतम्।
नापि देवालयं पूर्वं कृतं विप्र त्वया क्वचित्॥२०॥

ईदशस्यापि ते गर्व एष तिष्ठति भक्तिः।
तच्छृण्वन्तु वचो मेऽद्य सर्वेऽप्येते द्विजातयः॥२१॥

साक्षात्कारमहं विष्णोरेष वादो गमिष्यति।
पश्यन्तु सर्वेऽपि ततो भक्तिं ज्ञास्यन्ति चाऽऽवयोः॥२२॥

गणावूचतुः

इत्युक्ता स नृपोऽगच्छन्निजराजगृहं तदा।
आरभद्वैष्णवं सत्रं कृत्वाऽचार्यं तु मुद्रलम्॥२३॥

ऋषिसङ्घसमाजुष्टं बहुनं बहुदक्षिणम्।
यच्च ब्रह्मकृतं पूर्वं गयाक्षेत्रे समृद्धिमत्॥२४॥

विष्णुदासोऽपि तत्रैव तस्थौ देवालये व्रती।
यथोक्तनियमान्कुर्वन् विष्णोस्तुष्टिकरान्सदा॥२५॥

माघोर्जयोर्व्रतं सम्यक्तुलसीवनपालनम्।
एकादश्यां हरेर्जाप्यं द्वादशाक्षरविद्यया॥२६॥

उपचारैः षोडशभिर्नृत्यगीतादिमङ्गलैः।
नित्यं विष्णोस्तथा पूजां ब्रतान्येतानि सोऽकरोत्॥२७॥

नित्यं संस्मरणं विष्णोर्गच्छन्मुवि स्वपन्नपि।
सर्वभूतस्थितं विष्णुमपश्यत्समदर्शनः॥२८॥

माघकार्तिकयोर्नित्यं विशेषनियमानपि।
अकरोद्विष्णुतुष्ट्यर्थं सोद्यापनविधिं तथा॥२९॥

एवं समाराधयतोः श्रियः पतिं
तयोश्च चोलेश्वरविष्णुदासयोः।
अगाञ्छि कालः सुमहान्व्रतस्थयो-
स्तन्निष्ठसर्वेन्द्रियकर्मणोस्तदा ॥३०॥

आदितः श्लोकाः — १३४७

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
चोलराजविष्णुदासब्राह्मणविवादकथनं
नाम षड्बिंशोऽध्यायः॥२६॥

॥ अथ सप्तविंशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

कदाचिद्विष्णुदासोऽथ कृत्वा नित्यविधिं द्विज।
स पाकमकरोत्तावदहरत्कोऽप्यलक्षितः॥१॥

तमद्वाऽप्यसौ पाकं पुनर्नैवाकरोत्तदा।
सायङ्गालार्चनस्यासौ ब्रतभङ्गभयाद् द्विजः॥२॥

द्वितीयेऽहि पुनः पाकं कृत्वा यावत्स विष्णवे।
उपहारार्पणं कर्तुं गतः कोऽप्यहरत्पुनः॥३॥

एवं सप्तदिनं तस्य पाकं कोऽप्यहरन्वृप।
ततः सविस्मयश्चाथ मनस्येवमधारयत्॥४॥

अहो नित्यं समभ्येत्य कः पाकं हरते मम।
क्षेत्रसन्ध्यासिनः स्थानं न त्याज्यं मम सर्वथा॥५॥

पुनः पाकं विधायात्र भुज्यते यदि चेन्मया।
सायङ्गालार्चनं चैव परित्याज्यं कथं भवेत्॥६॥

यदि पाकं विधायैवं भोक्तव्यं तु मया न तत्।
अनिवेद्य हरौ सर्वं वैष्णवैर्नैव भुज्यते॥७॥

उपोषितोऽहं सप्ताहं तिष्ठाम्यत्र ब्रतस्थितः।
अद्य संरक्षणं सम्यक्पाकस्यात्र करोम्यहम्॥८॥

इति पाकं विधायासौ तत्रैवालक्षितः स्थितः।
तावद्वदर्शं चण्डालं पाकान्नहरणे स्थितम्॥९॥

क्षुक्षामं दीनवदनमस्थिचर्मावशेषितम्।
तमालोक्य द्विजाग्र्योऽभूत्कृपयाऽन्वितमानसः॥१०॥

विलोक्यान्नहरं विप्रस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत।
कथमश्चासि तद्रूपं घृतमेतद्धृष्टाण भोः॥११॥

इत्थं वदन्तं विप्राग्र्यमायान्तं स विलोक्य च।
वेगादधावत्तद्वीत्या मूर्च्छितश्च पपात ह॥१२॥

भीतं समूच्छितं दृष्टा चण्डालं स द्विजाग्रणीः।
वेगादभ्येत्य कृपया स्ववस्थान्तैरवीजयत्॥१३॥

अथोत्थितं तमेवासौ विष्णुदासो व्यलोकयत्।
साक्षात्तारायणं देवं शङ्खचक्रगदाधरम्॥१४॥

तं दृष्टा सात्त्विकैर्भवैरावृतो द्विजसत्तमः।
स्तोतुं चैव नमस्कर्तुं तदा नालं बभूव सः॥१५॥

अथ शक्रादयो देवास्तत्रैवाभ्याययुस्तदा।
गन्धर्वाप्सरसश्चापि जगुश्च ननृतुर्मुदा॥१६॥

विमानशतसङ्कीर्ण देवर्षिशतसङ्कुलम्।
गीतवादित्रनिर्घोषं स्थानं तदभवत्तदा॥१७॥

ततो विष्णुः समालिङ्ग्य स्वभक्तं सात्त्विकव्रतम्।
सारूप्यमात्मनो दत्त्वाऽनयद्वैकुण्ठमन्दिरम्॥१८॥

विमानवरसंस्थं तं गच्छन्तं विष्णुसत्रिधिम्।
दीक्षितश्चोलनृपतिर्विष्णुदासं ददर्श सः॥१९॥

वैकुण्ठभुवनं यान्तं विष्णुदासं विलोक्य सः।
स्वगुरुं मुद्गलं वेगादाहूयेत्यं वचोऽब्रवीत्॥२०॥

चोल उवाच

यत्स्पर्धया मया चैव यज्ञदानादिकं कृतम्।
स विष्णुरूपधृग्विप्रो याति वैकुण्ठमन्दिरम्॥२१॥

दीक्षितेन मया सम्यक्सत्रेऽस्मिन्वैष्णवे त्वया।
हुतमग्नौ कृता विप्रा दानाद्यैः पूर्णमानसाः॥२२॥

नैवाद्यापि स मे देवः प्रसन्नो जायते ध्रुवम्।
विष्णुदासस्य भक्त्यैव साक्षात्कारं ददौ हरिः॥२३॥

तस्माद्वानैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति।
भक्तिरेव परं तस्य निदानं दर्शने विभोः॥२४॥

गणावूच्तुः

इत्युक्ता भागिनेयं स्वमन्यषिश्चनृपासने।
आबाल्यादीक्षितो यज्ञे ह्यपुत्रत्वमगाद्यतः॥२५॥

तस्मादद्यापि तदेशे सदा राज्यांशभागिनः।
स्वस्येया एव जायन्ते तत्कृतावधिवर्तिनः॥२६॥

यज्ञवाटं ततोऽभ्येत्य यज्ञकुण्डाग्रतः स्थितः।
त्रिरुचैर्व्याजहाराऽशु विष्णुं सम्बोधयस्तदा॥२७॥

विष्णो भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाक्यायकर्मभिः।
इत्युक्ता सोऽपतद्वह्नौ सर्वेषामेव पश्यताम्॥२८॥

मुद्गलस्तु तदा क्रोधाच्छिखामुत्पाटयत्स्वकाम्।
ततस्त्वद्यापि तद्गोत्रे मुद्गला विशिखा बभुः॥२९॥

तावदाविरभूद्विष्णुः कुण्डाग्रौ भक्तवत्सलः।
तमालिङ्ग्ना विमानाग्रं समारोहयदच्युतः॥३०॥

तमालिङ्ग्ना अत्मसारूप्यं दत्त्वा वैकुण्ठमन्दिरम्।
तेनैव सह देवेशो जगाम त्रिदशैर्वृतः॥३१॥

नारद उवाच

यो विष्णुदासः स तु पुण्यशीलो
यश्चोलभूपः स सुशीलनामा।
एताकुभौ तत्समरूपभाजौ
द्वाःस्थौ कृतौ तेन रमाप्रियेण॥३२॥

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
चोलविष्णुदासमुक्तिकथनं
नाम सप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥

॥ अथ अष्टाविंशोऽध्यायः ॥

धर्मदत्त उवाच

जयश्च विजयश्चैव विष्णोर्द्वास्थौ श्रुतौ मया।
किं नु ताभ्यां पुरा चीर्ण तस्मात् तद्रूपधारिणौ॥१॥

गणावूचतुः

तृणबिन्दोस्तु कन्यायां देवहूत्यां पुरा द्विजा।
कर्दमस्य तु दृष्ट्यैव पुत्रौ द्वौ सम्बभूवतुः॥२॥

ज्येष्ठो जयः कनिष्ठोऽभूद्विजयश्चैव नामतः।
तस्यामेवाऽभवत्पश्चात्कौपिलो योगधर्मवित्॥३॥

जयश्च विजयश्चैव विष्णुभक्तिरतौ सदा।
तौ तन्निष्ठेन्द्रियग्रामौ धर्मशीलौ बभूवतुः॥४॥

नित्यमष्टाक्षरीजाप्यौ विष्णुव्रतकरावुभौ।
साक्षात्कारं ददौ विष्णुस्तयोर्नित्यार्चने सदा॥५॥

मरुत्तेन कदाचित्तावाहूतौ यज्ञकर्मणि।
जग्मतुर्यज्ञकुशलौ देवर्षिगणपूजितौ॥६॥

जयस्तत्राभवद्व्यायायाजको विजयोऽभवत्।
ततो यज्ञविधिं कृत्स्नं परिपूर्णं च चक्रतुः॥७॥

मरुत्तोऽवभृथस्नातस्ताभ्यां वित्तं ददौ बहु।
तत्समादाय तौ वित्तं जग्मतुः स्वाश्रमं प्रतीते॥८॥

यजनाय पृथग्विष्णोस्तुष्ट्वर्थं तौ ततो मुर्नी।
तद्धनं विभजन्तौ तु पस्पर्धते परस्परम्॥९॥

जयोऽब्रवीत्समो भागः क्रियतामिति तत्र सः।
विजयश्चाब्रवीत्तद्यल्ब्धं येन तस्य तत्॥१०॥

ततोऽशपञ्जयः क्रोधाद्विजयं लुब्धमानसम्।
गृहीत्वा न ददास्येतत्स्माद्ग्राहो भवेति तम्॥११॥

विजयस्तस्य तं शापं श्रुत्वा सोऽप्यशपच्च तम्।
मद्भ्रान्तोऽशपस्त्वं मां तस्मान्मातङ्गतां ब्रज॥१२॥

ततदाचख्यतुर्विष्णुं दृष्ट्वा नित्यार्चने विभुम्।
शापयोश्च निवृत्तिं तौ ययाचाते रमापतिम्॥१३॥

जयविजयावूचतुः

भक्तावावां कथं देव ग्राहमातङ्गयोनिगौ।
भविष्यावः कृपासिन्धो तच्छापो विनिवर्त्यताम्॥१४॥

श्रीभगवानुवाच

मद्भक्तयोर्वचोऽसत्यं न कदाचिद्भविष्यति।
मयाऽपि नान्यथा कर्तुं शक्यते तत्कदाचन॥१५॥

प्रह्लादवचसा स्तम्भेऽप्याविर्भूतो ह्यहं पुरा।
तथाऽम्बरीषवाक्येन जातो गर्भे स्वयं किल॥१६॥

तस्माद्युवामिमौ शापावनुभूय स्वयङ्कृतौ।
लभेथां मत्पदं नित्यमित्युक्ताऽन्तर्दधे हरिः॥१७॥

गणावूचतुः

ततस्तौ ग्राहमातङ्गावभूतां गण्डकीतटे।
जातिस्मरौ तु तद्योन्यामपि विष्णुव्रते स्थितौ॥१८॥

कदाचित्स गजः स्नातुं कार्तिके गण्डकीं गतः।
तावञ्जग्राह तं ग्राहः संस्मरश्छापकारणम्॥१९॥

ग्राहग्रस्तो ह्यसौ नागः सस्मार श्रीपतिं तदा।
तावदाविरभूद्विष्णुशक्रशङ्खगदाधरः   ॥२०॥

ततस्तौ ग्राहमातङ्गौ चक्रं क्षिस्वा समुद्घृतौ।
दत्त्वैव निजसारूप्यं वैकुण्ठमनयद्विभुः॥२१॥

ततःप्रभृति तत्स्थानं हरिक्षेत्रमितिस्मृतम्।
चक्रसङ्खर्षणाद्यास्मिन्नावाणोऽपि हि लाञ्छिताः॥२२॥

तावुभौ विश्रुतौ लोके जयश्च विजयस्तथा।
नित्यं विष्णुप्रियौ द्वाःस्थौ पृष्ठौ यौ हि त्वया द्विज॥२३॥

अतस्त्वमपि धर्मज्ञ नित्यं विष्णुव्रते स्थितः।
त्यक्तमात्सर्यदभ्योऽपि भवस्व समदर्शनः॥२४॥

तुलामकरमेषु प्रातःस्नायी सदा भव।
एकादशीव्रते तिष्ठ तुलसीवनपालकः॥२५॥

ब्राह्मणानथ गाश्चापि वैष्णवांश्च सदा भज।
मसूरिकामारनालं वृत्ताकान्यपि खाद मा॥२६॥

एवं त्वमपि देहान्ते तद्विष्णोः परमं पदम्।
प्राप्नोषि धर्मदत्त त्वं तद्भक्त्यैव यथा वयम्॥२७॥

तावञ्जन्म   ब्रतादस्माद्विष्णुसन्तुष्टिकारकात्।
न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै॥२८॥

धन्योऽसि विप्राग्न्य यतस्त्वयैतद्
 ब्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः।
 यदर्थभागासफला मुरारेः
 प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम्॥२९॥

नारद उवाच

इत्थं तौ धर्मदत्तं तमुपदिश्य विमानगौ।
 तया कलहया सार्धं वैकुण्ठभवनं गतौ॥३०॥

धर्मदत्तो ह्यसौ जातप्रत्ययस्तद्वते स्थितः।
 देहान्ते तद्विभोः स्थानं भार्याभ्यां संयुतोऽभ्ययात्॥३१॥

इतिहासमिमं पुराभवं।
 शृणुते श्रावयते च यः पुमान्॥३२॥

हरिसन्निधिकारणीं मतिं लभतेऽसौ कृपया जगद्गुरोः

आदितः श्लोकाः — १४११

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
 द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
 धर्मदत्तमोक्षप्राप्तिकथनं
 नामाष्टाविंशोऽध्यायः॥२८॥

॥ अथ एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

श्रीकृष्ण उवाच

इति तद्वचनं श्रुत्वा पृथुर्विस्मितमानसः।
 सम्पूज्य नारदं सम्यग्विससर्ज तदा प्रिये॥१॥

पुराऽवन्तीपुरे कश्चिद्दिप्र आसीद्धनेश्वरः।
 ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टः पापकर्मा सुदुर्मतिः॥२॥
 देशाद्वेशातरं गच्छन्कयविक्रयकारणात्।
 माहिष्मतीपुरीमागात्कदाचित्स धनेश्वरः॥३॥
 महिषेण कृता पूर्वं तस्मान्माहिष्मतीति सा।
 यस्या वप्रगता भाति नर्मदा पापनाशिनी॥४॥
 कार्तिकब्रतिनस्तत्र नानादेशागतान्नरान्।
 स दृष्ट्वा विक्रयं कुर्वन्मासमेकमुवास सः॥५॥
 स नित्यं नर्मदातीरे भ्रमन्विक्रयकारणात्।
 ददर्श ब्राह्मणान्स्तानजपदेवार्चने स्थितान्॥६॥
 कांश्चित्पुराणं पठतः कांश्चिच्च श्रवणे रतान्।
 नृत्यगायनवादित्रविष्णुश्रवणतत्परान्॥७॥
 उद्यापनविधौ सक्तान्कांश्चिज्ञागरणे रतान्।
 विप्रगोपूजनरतान्दीपदानरतांस्तथा॥८॥
 ददर्श कौतुकविष्टस्तत्र तत्र धनेश्वरः।
 नित्यं परिभ्रमस्तत्र दर्शनस्पर्शभाषणात्॥९॥
 वैष्णवानां तथा विष्णोर्नामश्रावादि सोऽलभत्।
 एवं मासं स्थितस्तस्या नर्मदायास्तटे द्विजः॥१०॥
 तावत्कृष्णाहिना दष्टो विहूलः स पपात ह।
 अथ देहपरित्यक्तं तं बद्धा यमकिङ्कराः॥११॥
 यमाज्ञया कुम्भिपाके चिक्षिपुस्तं धनेश्वरम्।
 यावत्क्षिप्तश्च तत्रासौ तावच्छीतलतां ययौ॥१२॥
 कुम्भीपाको यथा वह्निः प्रह्लादक्षेपणात्पुरा।
 यमस्तु कौतुकं दृष्ट्वा पप्रच्छाऽनीय तं ततः॥१३॥

तावदभ्यागतस्तत्र नारदः प्राह् सत्वरम्।

नारद उवाच

नैवायं निरयान्मोक्षमर्हो ह्यरुणनन्दन॥१४॥

यस्मादन्तेऽस्य सज्ञातं कर्म यन्निरयापहम्।

यः पुण्यकर्मिणां कुर्याद्वर्णनस्पर्शभाषणम्॥१५॥

ततः षडंशमाप्नोति पुण्यस्य नियतं नरः।

सख्यं तु तैस्तु संसर्गं कृतवान्वै धनेश्वरः॥१६॥

कार्तिकव्रतिभिर्मासं तेषां पुण्यांशभागयम्॥१७॥

तस्मादकामपुण्यो हि यक्षयोनिस्थितो ह्ययम्।

विलोक्य निरयान्सर्वान्यापभोगप्रदर्शकान्॥१८॥

श्रीकृष्ण उवाच

इत्युक्ता गतवति नारदे स सौरि-

स्तद्वाक्यश्रवणविबुद्धतत्सुकर्मा ।

तं विप्रं पुनरनयत्स्वकिङ्करेण

तान्सर्वान्निरयगणान्प्रदर्शयिष्यन्॥१९॥

ततो धनेश्वरं नीत्वा निरयान्प्रेतपोऽब्रवीत्।

दर्शयिष्यस्तु तान्सर्वान्यमानुज्ञाकरस्तदा॥२०॥

प्रेतप उवाच

पश्येमान्निरयान्योरान्धनेश्वर महाभयान्।

एषु पापकरा नित्यं पच्यन्ते यमकिङ्करैः॥२१॥

अकामात्पातकं शुष्कं कामादार्द्मुदाहृतम्।

आर्द्रशुष्कादिभिः पापैर्द्विप्रकारानवस्थितान्॥२२॥

चतुराशीतिसङ्घाकैः पृथग्भेदैरवस्थितान्।
यत्रकीर्णमपाङ्गेयं मलिनीकरणं तथा॥२३॥

जातिप्रंशकरं तद्वदुपपातकसंज्ञकम्।
अतिपापं महापापं सप्तधा पातकं स्मृतम्॥२४॥

एभिः सप्तसु पच्यन्ते निरयेषु यथाक्रमम्।
कार्तिकव्रतिभिर्यस्मात्संसर्गो ह्यभवत्तव॥२५॥

तत्पुण्योपचयादेते निर्हता निरयाः खलु।

श्रीकृष्ण उवाच

दर्शयित्वेति निरयान्प्रेतपस्तमथाहरत्॥२६॥

धनेश्वरं यक्षलोकं यक्षश्चाभूत्स तत्र हि।
धनदस्यानुगः सोऽयं धनयक्षेति विश्रुतः॥२७॥

सूत उवाच

इत्युक्ता वासुदेवोऽसौ सत्यभामामतिप्रियम्।
सायं सन्ध्याविधिं कर्तुं जगाम जननीगृहम्॥२८॥

ब्रह्मोवाच

एवं प्रभावः खलु कार्तिकोऽयं
मुक्तिप्रदो भुक्तिकरश्च यस्मात्।
प्रयान्त्यनेकाऽर्जितपातकानि
ब्रतस्य सन्दर्शयतोऽपि मुक्तिम्॥२९॥

आदितः श्लोकाः — १४४०

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
धनेश्वरयक्षजन्मप्राप्तिवर्णनं

नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः॥२९॥

॥ अथ त्रिंशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

अद्भुतोऽयं त्वया प्रोक्तो महिमा कार्तिकस्य तु।
स्वस्य कर्तुमसामर्थ्यं कथमेतत्कृतं भवेत्॥१॥

ब्रह्मोवाच

नास्ति कर्तुं स्वसामर्थ्यमुपायात्राप्यते फलम्।
द्रव्यं दत्त्वा ब्राह्मणाय गृह्णीयात्फलमुत्तमम्॥२॥

शिष्याद्वा भृत्यवर्गाद्वा स्त्रीभ्यो वाऽसाच्च कारयेत्।
तस्मादपि फलं गृह्णन्फलभागजायते नरः॥३॥

नारद उवाच

अदत्तान्यपि पुण्यानि प्राप्यन्ते केनचित्क्षचित्।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कौतुकं मम वर्तते॥४॥

ब्रह्मोवाच

अदत्तान्यपि पुण्यानि लभन्ते पातकान्यपि।
येनोपायेन तद्वच्चि शृणुष्वैकमना द्विज॥५॥

सुकृतं वा दुष्कृतं वा कृतमेकेन यत्कृते।
जायते तस्य तद्राष्ट्रे त्रेतायां तु पुरो भवेत्॥६॥

द्वापरे वंशमध्ये तु कलौ कर्तैव केवलम्।
अज्ञानादत्कृतं कर्म बाल्ये स्वप्ने तु तत्फलम्॥७॥

अज्ञानाद्यच्च तारुण्ये बाल्ये तस्य फलं भवेत्।
ज्ञानपूर्वं कृतं कर्म आजन्मान्तं च तत्फलम्॥८॥

षण्मासं पापिसङ्केन नरः पापी प्रजायते।
पापिनां वा धर्मिणां वा संसर्गाद्वशमासिकम्॥९॥

भोजनादेकपङ्क्षौ च विंशांशः पुण्यपापयोः।
एकासने द्वयोर्वासात्सहस्रांशेन लिप्यते॥१०॥

यो वै यस्यान्नमश्राति स भुङ्गे तस्य किल्बिषम्।
जपादौ पापिसंसर्गात्प्रोडशांशो विनश्यति॥११॥

परस्य स्तवनाद्यानादेकपात्रस्थभोजनात्।
एकशश्याप्रावरणात्पृष्ठांशः पुण्यपापयोः॥१२॥

पुरुषो हरते सर्वं भार्याया औरसस्य च।
अर्धं शिष्याच्चतुर्थांशं पापं पुण्यं तथैव च॥१३॥

भर्तुरगज्ञाकरी नारी भर्तुरर्धं वृषं हरेत्।
यद्धस्तपकं भुञ्जीयाद्वशांशं तदघं हरेत्॥१४॥

वर्षाशनं तु यो दत्ते तदर्धाघस्य भागयम्।
वर्षाशनार्धं पुण्यं तु भुङ्गे वर्षाशनी नरः॥१५॥

पुरोहितस्य षष्ठांशं पापं वा पुण्यमेव वा।
यजमानो भुन्त्येव तद्वशांशं पुरोहितः॥१६॥

उद्योगी चानुमन्ता च यशोपकरणप्रदः।
षष्ठांशं पुण्यपापानामुपद्रष्टा दशांशकम्॥१७॥

यद्धस्तात्कार्यते कर्म नान्नमस्मै प्रयच्छति।
विना भृतकशिष्याभ्यां षष्ठांशं पुण्यमाहरेत्॥१८॥

व्यवहारात्तथा प्रीत्या नित्यं सम्भाषणादिभिः।
दशांशं पुण्यपापानां लभते नात्र संशयः॥१९॥

संसर्गपुण्ययोगेन एकदन्तो द्विजाधमः।
नरकान्विविधान्वद्वा स्वर्गं प्राप तदैव हि॥२०॥

नारद उवाच

ईदृशं कार्तिकप्रतमल्पायासं महत्फलम्।
न कुर्वन्ति जनाः केचित्किमर्थं वै पितामह॥२१॥

ब्रह्मोवाच

स्वसृष्टिवृद्धये वेधा धर्माधर्मो ससर्ज ह।
धर्ममेवानुतिष्ठन्तः प्राप्नुवन्ति शुभां गतिम्॥२२॥

अधर्ममनुतिष्ठन्तो यान्ति तेऽयोगतिं नराः।
पुण्यकर्मफलं नाको नरकस्तद्विपर्ययः॥२३॥

तयोः पालनकर्तारौ द्वावेव विधिना कृतो।
शतऋतुयमौ तौ च पुण्यपापानुसारिणौ॥२४॥

गुरुतल्पादयः पुत्राः कामस्य प्रथिता भुवि।
क्रोधस्य पितृघाताद्या लोभस्य तनयाञ्छृणु॥२५॥

ब्रह्मस्वहरणाद्याश्च एते नरकनायकाः।
कृता यमेन तैर्व्यासा मनुजा न हि कुर्वते॥२६॥

ब्रतादिर्घर्मकृत्यं यैस्त्मुक्तास्ते हि कुर्वते॥२७॥

श्रद्धा मेधा विघातिन्यौ वर्तते भुवि सर्वदा।
ताभ्यां व्याप्तस्तु मनुजः श्रीविष्णोः श्रवणादिकम्॥२८॥

न करोति सुदुर्मेधा येनान्यं याति वै तमः।
कृष्णेन सत्यभामायै यदुक्तं तद्वदामि ते॥२९॥

अध्यापनाद्याजनाद्वाऽप्येकपङ्ग्यशनादपि।
तुर्यांश पुण्यपापानां परोक्षं लभते नरः॥३०॥

एकासनादेकयानान्निश्वासस्याङ्गं सङ्गतः ।
षडंशं फलभागी स्यान्नियतं पुण्यपापयोः॥३१॥

स्पर्शनाद्वाषणाद्वाऽपि परस्य स्तवनादपि।
दशांशं पुण्यपापानां नित्यं प्राप्नोति मानवः॥३२॥

दर्शनश्रवणम्भ्यां च मनोध्यानात्तथैव च।
परस्य पुण्यपापानां शतांशं प्राप्नुयान्नरः॥३३॥

परस्य निन्दां पैशुन्यं धिक्कारं च करोति यः।
तत्कृतं पातकं प्राप्य स्वपुण्यं प्रददाति सः॥३४॥

कुर्वतः पुण्यकर्माणि सेवां यः कुरुते नरः।
पक्षीभृतकशिष्येभ्यो यदन्यः कोऽपि मानवः॥३५॥

तस्य सेवानुरूपं च द्रव्यं किञ्चित्र दीयते।
सोऽपि सेवानुरूपेण तत्पुण्यफलभाग्भवेत्॥३६॥

एकपङ्गिस्थितं यस्तु लङ्घयेत्परिवेषणम्।
तत्पुण्यस्य षडंशं च लभेद्यस्तु विलङ्घितः॥३७॥

स्नानसन्ध्यादिकं कुर्वन्यः स्पृशेद्वाऽथ भाषते।
स कर्मपुण्यषष्ठांशं दद्यात्तस्मै विनिश्चितम्॥३८॥

धर्मोद्देशेन यो द्रव्यमपरं याचते नरः।
तत्पुण्यकर्मजं तस्य धनदस्त्वाप्रयात्फलम्॥३९॥

अपहृत्य परद्रव्यं पुण्यकर्म करोति यः।
कर्मकृत्पापभाक्तत्र धनिनस्तद्वं फलम्॥४०॥

नापकृत्य ऋणं यस्तु परस्य म्रियते नरः।
धनी तत्पुण्यमादत्ते तद्वनस्यानुरूपतः॥४१॥

बुद्धिदाताऽनुमन्ता च यशोपकरणप्रदः।
बलकृच्छापि षष्ठांशं प्राप्नुयात्पुण्यपापयोः॥४२॥

प्रजाभ्यः पुण्यपापानां राजा षष्ठांशमुद्धरेत्।
शिष्याद्गुरुः स्त्रियो भर्ता पिता पुत्रात्तथैव च॥४३॥

स्वपतेरपि पुण्यस्य योषिदर्घमवाप्नुयात्।
चित्तस्यानुव्रता शश्वर्तते तुष्टिकारिणी॥४४॥

परहस्तेन दानादि कुर्वतः पुण्यकर्मणः।
विना भृतकपुत्राभ्यां कर्ता षष्ठांशमुद्धरेत्॥४५॥

वृत्तिदो वृत्तिसम्भोक्तुः पुण्यं षष्ठांशमुद्धरेत्।
आत्मनो वा परस्यापि यदि सेवां न कारयेत्॥४६॥

इत्थं ह्यदत्तान्यपि पुण्यपापा-
न्यायान्ति नित्यं परसञ्चितानि।
कलौ त्वयं वै नियमो न कार्यः।
कर्तैव भोक्ता खलु पुण्यपापयोः॥४७॥

कलौ ज्ञानं दृढं नास्ति कलौ गर्वण सत्क्रिया।
कलौ दम्भान्वितो योगो नश्यत्येव न संशयः॥४८॥

तपोनिष्ठः पुरा दम्भी सती शुद्धप्रभावतः।
पित्रोः पूजादर्शनेन चोर्जसेवी परं गतः॥४९॥

नारद उवाच

भगवञ्छोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम्।
विधिं मासोपवासस्य फलं चास्य यथोचितम्॥५०॥

ब्रह्मोवाच

साधु नारद सर्वं ते यत्पृष्ठं प्रब्रुवेऽनघ।
भक्त्या मतिमतां श्रेष्ठ शृणुष्व गदतो मम॥५१॥

सुराणां च यथा विष्णुस्तपतां च यथा रविः।
मेरुः शिखरिणां यद्वद्वैनतेयश्च पक्षिणाम्॥५२॥

श्रेष्ठं सर्वब्रतानां तु तद्वन्मासोपवासनम्।
सर्वब्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु चैव हि॥५३॥

सर्वदानोद्भवं चैव यज्ञैश्च भूरिदक्षिणैः।
न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलङ्घनात्॥५४॥

गुरोराज्ञां ततो लब्ध्वा कुर्यान्मासोपवासनम्।
अतिकृच्छ्रं च पाराकं कृत्वा चान्द्रायणं ततः॥५५॥

मासोपवासं कुर्वीत ज्ञात्वा देहबलाबलम्।
वानप्रस्थो यतिर्वाऽपि नारी वा विधवा मुने॥५६॥

मासोपवासं कुर्वीत गुरोर्विप्राज्ञया ततः।
आश्विनस्यामले पक्षे एकादश्यामुपोषितः॥५७॥

ब्रतमेतत्तु गृहीयाद्यावत्रिंशद्विनानि तु।
अच्युतस्याऽऽलये भक्त्या त्रिकालं पूजयेद्वरिम्॥५८॥

नैवेद्यधूपदीपाद्यैः पुष्टैर्नानाविधैरपि।
मनसा कर्मणा वाचा पूजयेद्वरुडध्वजम्॥५९॥

नरः स्वधर्मनिरतः सधवा च जितेन्द्रिया।
नारी वा विधवा साध्वी वासुदेवं समर्चयेत्॥६०॥

वस्त्वालोकनगन्धादिस्वादितं परिकीर्तितम्।
अन्यस्य वर्जयेद्वासं ग्रासानां सम्प्रमोक्षणम्॥६१॥

गात्राभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं ताम्बूलं सविलेपनम्।
ब्रतस्थो वर्जयेत्सर्वं यज्ञान्यज्ञं निराकृतम्॥६२॥

न व्रतस्थः स्पृशेत्कश्चिद्विकर्मस्थं न चालपेत्।
देवतायतने तिष्ठन्यृहस्थश्चाऽचरेद्वतम्॥६३॥

कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः।
अन्यूनाधिकमेवं तु ब्रतं त्रिंशद्विनैरिति॥६४॥

ततोऽर्चयेदेव पुण्यं द्वादश्यां गरुडध्वजम्।
वस्त्रादानादिभिश्चैव भोजयित्वा द्विजोत्तमान्॥६५॥

दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत्।
विप्रान्क्षमापयित्वा तु विसृज्याभ्यर्च्यं पूज्य च॥६६॥

एवं मासोपवासान्ते वृत्वा विप्रांस्त्रयोदशा।
कारयेद्वैष्णवं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः॥६७॥

ततोऽनुभोजयेद्विप्रान्नमस्कारपुरःसरम् ।
ताम्बूलवस्त्रयुग्मानि भोजनाच्छादनानि च॥६८॥

योगपट्टानि सूत्राणि शश्यां सोपस्करां तथा।
दत्त्वा चैव द्विजाग्नेभ्यः पूजयित्वा विसर्जयेत्॥६९॥

विधिर्मासोपवासस्य यथावत्परिकीर्तिः।
अतःपरं प्रवक्ष्यामि नवम्यादितिथौ विधि॥७०॥

ऋषिभ्यो वालखिल्ल्यैश्च प्रोक्तं तं शृणु नारद॥७१॥

आदितः श्लोकाः — १५११

॥इति श्रीस्कन्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
दत्तपुण्यपापफलप्राप्तिवर्णनपूर्वकं मासोपवासब्रतविधिकथं
नाम त्रिंशोऽध्यायः॥३०॥

॥ अथ एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

वालखिल्या ऊचुः

कार्तिके शुक्लनवमी तत्राऽभूद् द्वापरं युगम्।
पूर्वापराह्णगा ग्राह्या क्रमादानोपवासयोः॥१॥

अत्र कूष्माण्डको नाम हतो दैत्यस्तु विष्णुना।
तद्रोमभैः समुद्भूता वल्लयः कूष्माण्डसम्भवाः॥२॥

तस्मात् कूष्माण्डदानेन फलमाप्नोति निश्चितम्।
अस्यामेव नवम्यां तु कुर्यात्कृष्णोत्सवं नरः॥३॥

स्वशाखोक्तेन विधिना तुलस्याः करपीडनम्।
कन्यादानफलं तस्य जायते नात्र संशयः॥४॥

कार्तिके शुक्लनवमीमवाप्य विजितेन्द्रियः।
हरिं विधाय सौवर्णं तुलस्या सहितं शुभम्॥५॥

पूजयेद्विधिवद्भूत्या ब्रती तत्र दिनत्रयम्।
एवं यथोक्तविधिना कुर्याद्वैवाहिकं विधिम्॥६॥

ग्राह्यं त्रिरात्रमत्रैव नवम्याद्यनुरोधतः।
मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या नवमी पूर्ववेधिता॥७॥

धात्र्यश्वत्थौ य एकत्र पालयित्वा समुद्भहेत्।
न नश्यते तस्य पुण्यं कल्पकोटिशतैरपि॥८॥

कनकस्य सुता पूर्वमेकादश्यां किशोरिका।
चकार भक्तिः सायं तुलस्युद्वाहजं विधिम्॥९॥

तेन वैधव्यदोषेण निर्मुक्ताऽसीत्सुलोचना।
तस्मात् सायं प्रकर्तव्यस्तुलस्युद्वाहजो विधिः॥१०॥

अवश्यमेव कर्तव्यः प्रतिवर्षं तु वैष्णवैः।
विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि यथा साङ्गं क्रिया भवेत्॥११॥

विष्णोस्तु प्रतिमां कुर्यात्पलस्य स्वर्णजां शुभाम्।
तदर्थार्थं तदर्थार्थं यथाशक्त्या प्रकल्पयेत्॥१२॥

प्राणप्रतिष्ठां कृत्वैव तुलसीविष्णुरूपयोः।
तत उत्थापयेद्देवं पूर्वोक्तैश्च स्तवादिभिः॥१३॥

उपचारैः षोडशभिः पूजयेत्पुरुषोक्तिभिः।
देशकालौ ततः स्मृत्वा गणेशं तत्र पूजयेत्॥१४॥

पुण्याहं वाचयित्वाऽथ नान्दीश्राद्धं समाचरेत्।
वैदवाद्यादिनिर्घोषैर्विष्णुमूर्तिं समानयेत्॥१५॥

तुलसीनिकटे सा तु स्थाप्या चान्तर्हिता पटैः।
आगच्छ भगवन् देव अर्चयिष्यामि केशव॥१६॥

तुम्यं दास्यामि तुलसीं सर्वकामप्रदो भव।
दद्यात्रिवारमर्घ्यं च पाद्यं विष्टरमेव च॥१७॥

तत आचमनीयं च त्रिरुक्ता च प्रदापयेत्।
ततो दधि घृतं क्षीरं कांस्यपात्रपुटीकृतम्॥१८॥

मधुपर्कं गृहण त्वं वासुदेव नमोऽस्तु ते।
हरिद्रालेपानाभ्यङ्गकार्यं सर्वं विधाय च॥१९॥

गोधूलिसमये पूज्यौ तुलसीकेशवौ पुनः।
पृथक्पृथक्तथा कार्यै सम्मुखौ मङ्गलं पठेत्॥२०॥

ईषद् दृश्ये भास्करे तु सङ्कल्पं तु समुच्चरेत्।
स्वगोत्रप्रवरानुक्ता तथा त्रिपुरुषादिकम्॥२१॥

अनादिमध्यनिधनं त्रैलोक्यप्रतिपालकं।
इमां गृहाणं तुलसीं विवाहविधिनेश्वर॥२२॥

पार्वतीबीजसम्भूतां वृद्धभस्मनि संस्थिताम्।
अनादिमध्यनिधनां वल्लभां ते ददाम्यहम्॥२३॥

पयोघटैश्च सेवाभिः कन्यावद्विर्धिता मया।
त्वत्प्रियां तुलसीं तुम्यं ददामि त्वं गृहाण भोः॥२४॥

एवं दत्त्वा च तुलसीं पश्चात्तौ पूजयेत्ततः।
रात्रौ जागरणं कुर्याद्विवाहोत्सवपूर्वकम्॥२५॥

ततः प्रभातसमये तुलसीं विष्णुमर्चयेत्।
वह्निसंस्थापनं कृत्वा द्वादशाक्षरविद्यया॥२६॥

पायसाज्यक्षोद्रतिलैर्जुह्यादष्टोत्तरं शतम्।
ततः स्विष्टकृतं हुत्वा दद्यात्पूर्णाहुतिं ततः।
आचार्यं च समभ्यर्च्य होमशेषं समापयेत्॥२७॥

चतुरो वार्षिकान्मासान्त्रियमो येन यः कृतः।
कथयित्वा द्विजेभ्यस्तत्तथाऽन्यत्परिपूरयेत्॥२८॥

इदं ब्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो।
न्यूनं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाङ्गनार्दन॥२९॥

रेवतीतुर्यचरणे द्वादशीसंयुते नरः।
न कुर्यात्पारणं कुर्वन्वतं निष्फलतां नयेत्॥३०॥

ततो येषां पदार्थानां वर्जनं तु कृतं भवेत्।
चातुर्मास्येऽथवा चोर्जे ब्राह्मणेभ्यः समर्पयेत्।
ततः सर्वं समश्रीयाद्यद्यत्यक्तं व्रते स्थितम्॥३१॥

दम्पतिभ्यां सहैवात्र भोक्तव्यं च द्विजैः सह॥३२॥

ततो भुत्त्वुत्तरं यानि गलितानि दलानि च।
तानि भुक्ता तुलस्याश्च स्वयं पापैः प्रमुच्यते॥३३॥

इक्षुदण्डं तथा धात्रीफलं कोलिफलं तथा।
भुक्ता तु भोजनस्यान्ते तस्योच्छिष्टं विनश्यति॥३४॥

एषु त्रिषु न भुक्तं चेदेकैकमपि येन तु।
ज्ञेय उच्छिष्ट आवर्षं नरोऽसौ नात्र संशयः॥३५॥

ततः सायं पुनः पूज्याविक्षुदण्डेश्च शोभितैः।
तुलसीवासुदेवौ च कृतकृत्यो भवेत्ततः॥३६॥

ततो विसर्जनं कृत्वा दत्त्वा दायादिकं हरेः।
वैकुण्ठं गच्छ भगवँस्तुलसीसहितः प्रभो।
मत्कृतं पूजनं गृह्य सन्तुष्टो भव सर्वदा॥३७॥

गच्छगच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर।
यत्र ब्रह्मादयो देवास्तत्र गच्छ जनार्दन॥३८॥

एवं विसृज्य देवेशमाचार्याय प्रदापयेत्।
मूर्त्यादिकं सर्वमेव कृतकृत्यो भवेन्नरः॥३९॥

प्रतिवर्षं तु यः कुर्यात्तुलसीकरपीडनम्।
भक्तिमान्यनधान्यैः स युक्तो भवति निश्चितम्।
इहलोके परत्रापि विपुलं च यशो लभेत्॥४०॥

आदितः श्लोकाः — १५५१

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
कूष्माण्डनवमीतुलसीविवाहविधिवर्णनं
नामैकत्रिंशोऽध्यायः॥३१॥

॥ अथ द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥

वालखिल्या ऊचुः

कार्तिकस्यामले पक्षे स्नात्वा सम्यग्यतव्रतः।
एकादश्यां तु गृहीयाद्वतं पञ्चदिनात्मकम्॥१॥

शरपञ्चरसुसेन भीष्मेण तु महात्मना।
राजधर्मा मोक्षधर्मा दानधर्मास्ततः परम्।
कथिता पाण्डुदायादैः कृष्णोनापि श्रुतास्तदा॥२॥

ततः प्रीतेन मनसा वासुदेवेन भाषितम्।
धन्यधन्योऽसि भीष्म त्वं धर्माः संश्रावितास्त्वया॥३॥

एकादश्यां कार्तिकस्य याचितं च जलं त्वया।
अर्जुनेन समानीतं गाङ्गं बाणस्य वेगतः॥४॥

तुष्टानि तव गात्राणि तस्मादद्यदिनावधि।
पूर्णान्तं सर्वलोकास्त्वां तर्पयन्त्वर्घ्यदानतः॥५॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन मम सन्तुष्टिकारकम्।
एतद्वतं प्रकुर्वन्तु भीष्मपञ्चकसंज्ञितम्॥६॥

कार्तिकस्य ब्रतं कृत्वा न कुर्याद्द्वीष्मपञ्चकम्।
समग्रं कार्तिकब्रतं वृथा तस्य भविष्यति॥७॥

अशक्तश्वेत्तरो भूयादसमर्थश्च कार्तिके।
भीष्मस्य पञ्चकं कृत्वा कार्तिकस्य फलं लभेत्॥८॥

सत्यव्रताय शुचये गाङ्गेयाय महात्मने।
भीष्मायैतद्दाम्यर्घ्यमाजन्मब्रह्मचारिणे॥९॥

सव्येनानेन मन्त्रेण तर्पणं सार्ववर्णिकम्॥१०॥

ब्रताङ्गत्वात्पूर्णिमायां प्रदेयः पापपूरुषः।
अपुत्रेण प्रकर्तव्यं सर्वथा भीष्मपञ्चकम्॥११॥

यः पुत्रार्थं ब्रतं कुर्यात्सन्नीको भीष्मपञ्चकम्।
प्रदत्त्वा पापपुरुषं वर्षमध्ये सुतं लभेत्॥१२॥

अवश्यमेव कर्तव्यं तस्माद्वीष्मस्य पञ्चकम्।
विष्णुप्रीतिकरं प्रोक्तं मया भीष्मस्य पञ्चकम्॥१३॥

सूत उवाच

शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे विशेषो भीष्मपञ्चके।
कार्तिकेयाय रुद्रेण पुरा प्रोक्तः सविस्तरात्॥१४॥

ईश्वर उवाच

प्रवक्ष्यामि महापुण्यं ब्रतं ब्रतवतां वरा।
भीष्मेणैतद्यतः प्राप्तं ब्रतं पञ्चदिनात्मकम्॥१५॥

सकाशाद्वासु देवस्य तेनोक्तं भीष्मपञ्चकम्।
ब्रतस्यास्य गुणान्वक्तुं कः शक्तः केशवाद्वते॥१६॥

कार्तिके शुक्लपक्षे तु शृणु धर्मं पुरातनम्।
वसिष्ठभृगुगर्गाद्यैश्वीर्ण कृतयुगादिषु॥१७॥

अम्बरीषेण भोगाद्यैश्वीर्ण त्रेतायुगादिषु।
ब्राह्मणैर्ब्रह्मचर्येण जपहोमक्रियादिभिः॥१८॥

क्षत्रियैश्च तथा वैश्यैः सत्यशौचपरायणैः।
दुष्करं सत्यहीनानामशक्यं बालचेतसाम्॥१९॥

दुष्करं भीष्ममित्याहुर्न शक्यं प्राकृतैर्नैः।
यस्मात्करोति विप्रेन्द्र तेन सर्वं कृतं भवेत्॥२०॥

ब्रतं चैतन्महापुण्यं महापातकनाशनम्।
अतो नरैः प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम्॥२१॥

कार्तिकस्थामले पक्षे स्नात्वा सम्यग्विधानतः।
एकादश्यां तु गृहीयाद्वतं पञ्चदिनात्मकम्॥२२॥

प्रातः स्नात्वा विशेषेण मध्याह्ने च तथा ब्रती।
नद्यां निर्झरतोये वा समालभ्य च गोमयम्॥२३॥

यवब्रीहितिलैः सम्यक्षिप्तृन्सन्तर्पयेक्रमात्।
स्नात्वा मौनं नरः कृत्वा धौतवासा दृढब्रतः॥२४॥

भीष्मायोदकदानं च अर्घ्यं चैव प्रयत्नतः।
पूजा भीष्मस्य कर्तव्या दानं दद्यात्प्रयत्नतः॥२५॥

पञ्चरत्नं विशेषेण दत्त्वा विप्राय यत्नतः।
वासुदेवोऽपि सम्पूज्यो लक्ष्मीयुक्तः सदा प्रभुः॥२६॥

पञ्चके पूजयित्वा तु कोटिजन्मानि तुष्पति॥२७॥

यत्किञ्चिद्ददते मर्त्यः पञ्चधातुप्रकल्पितम्।
संवत्सरव्रतानां स लभते सकलं फलम्॥२८॥

कृत्वा तूदकदानं तु तथाऽर्घ्यस्य च दापनम्।
मत्रेणानेन यः कुर्यान्मुक्तिभागी भवेन्नरः॥२९॥

वैयाघ्रपादगोत्राय साङ्कृत्यप्रवराय च।
अनपत्याय भीष्माय उदकं भीष्मवर्मणे॥३०॥

वसूनामवताराय शन्तनोरात्मजाय च।
अर्घ्यं ददामि भीष्माय आजन्मब्रह्मचारिणे॥३१॥

॥इत्यर्घ्यमत्रः॥

अनेन विधिना यस्तु पञ्चकं तु समापयेत्।
अश्वमेधसमं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः॥३२॥

पञ्चाहमपि कर्तव्यं नियमं च प्रयत्नतः।
नियमेन विना यत्र न भाव्यं वरवर्णिना॥३३॥

उत्तरायणहीनाय भीष्माय प्रददौ हरिः।
उत्तरायणहीनेऽपि शुद्धलग्नं सुतोषितः॥३४॥

ततः सम्पूजयेदेवं सर्वपापहरं हरिम्।
अनन्तरं प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम्॥३५॥

स्नापयेत जलैर्भक्त्या मधुक्षीरघृतेन च।
तथैव पञ्चगव्येन गन्धचन्दनवारिणा॥३६॥

चन्दनेन सुगन्धेन कुङ्कुमेनाथ केशवम्।
कर्पूरोशीरमिश्रेण लैपयेद्वरुडध्वजम्॥३७॥

अर्चयेद्वृचिरैः पुष्पैर्गन्धूपसमन्वितैः।
गुग्गुलुं घृतसंयुक्तं ददेत्कृष्णाय भक्तिमान्॥३८॥

दीपकं तु दिवा रात्रौ दद्यात्पञ्च दिनानि तु।
नैवेद्यं देवदेवस्य परमान्नं निवेदयेत्॥३९॥

एवमध्यर्चयेदेवं संस्मृत्य च प्रणम्य च।
ॐ नमो वासुदेवायेति जपेदष्टोत्तरं शतम्॥४०॥

जुहुयाच्च घृताभ्यक्तैस्तिलब्रीहियवादिभिः।
षडक्षरेण मत्रेण स्वाहाकाराऽन्वितेन च॥४१॥

उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां प्रणम्य गरुडध्वजम्।
जपित्वा पूर्ववन्मत्रं क्षितिशायी भवेत्सदा॥४२॥

सर्वमेतद्विधानं तु कार्यं पञ्च दिनानि तु।
विशेषोऽत्र व्रते ह्यस्मिन्यदन्यूनं शृणुष्व तत्॥४३॥

प्रथमेऽहि हरेः पादौ पूजयेत्कमलैर्व्रती।
द्वितीये बिल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत्॥४४॥

ततोऽनुपूजयेच्छीर्ष मालत्या चक्रपाणिनः।
कार्तिक्यां देवदेवस्य भक्त्या तद्गतमानसः॥४५॥

अर्चित्वा तं हृषीकेशमेकादश्यां समासतः।
निःप्राश्य गोमयं सम्यगेकादश्यामुपावसेत्॥४६॥

गोमूत्रं मन्त्रवद्धूमौ द्वादश्यां प्राशयेद्वती।
क्षीरं चैव त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथा दधि॥४७॥

सम्प्राश्य कायशुच्छार्थं लङ्घयित्वा चतुर्दिनम्।
पञ्चमे दिवसे स्नात्वा विधिवत्पूज्य केशवम्।
भोजयेद्वाह्यणान्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम्॥४८॥

पापबुद्धिं परित्यज्य ब्रह्मचर्येण धीमता।
मद्यं मांसं परित्यज्यं मैथुनं पापकारणम्॥४९॥

शाकाहारेण मुन्यन्नैः कृष्णार्चनपरो नरः।
ततो नक्तं समश्रीयात्पञ्चगव्यपुरःसरम्॥५०॥

एवं सम्यक्समाप्यं स्याद्यथोक्तं फलमाप्नुयात्॥५१॥

मद्यपो यः पिबेन्मद्यं जन्मनो मरणान्तिकम्।
एतद्वीष्मव्रतं कृत्वा प्राप्नोति परमं पदम्॥५२॥

स्त्रीभिर्वा भर्तृवाक्येन कर्तव्यं धर्मवर्धनम्।
विधवाभिश्च कर्तव्यं मोक्षसौख्यातिवृद्धये॥५३॥

अयोध्यायां पुरा कश्चिदतिथिर्नाम वै नृपः।
वसिष्ठवचनात्कृत्वा व्रतमेतत्सुदुर्लभम्।
भुक्तेह निखिलान्मोगानन्ते विष्णुपुरं ययौ॥५४॥

इत्थं कुर्याद्वृतं नित्यं पञ्चकं भीष्मसंज्ञितम्।
 नियमेनोपवासेन पञ्चगव्येन वा पुनः।
 पयोमूलफलाहरैर्हविष्वैर्व्रततत्परः ॥५५॥

पौर्णमासीदिने प्राप्ते पूजां कृत्वा तु पूर्ववत्।
 ब्राह्मणान्भोजयेद्भृत्या गां च दद्यात्सवत्सकाम्॥५६॥

यद्भीष्मपञ्चकमिति प्रथितं पृथिव्या-
 मेकादशीप्रभृति पञ्चदशीनिरुद्धम्।
 उक्तं न भोजनपरस्य तदा निषेध-
 स्तस्मिन्न्त्रते शुभफलं प्रददाति विष्णुः॥५७॥

आदितः श्लोकाः — १६०८

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
 द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
 भीष्मपञ्चकव्रतमाहात्म्यवर्णनं
 नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२॥

॥ अथ त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

ईश्वर उवाच

प्रबोधिन्याश्च माहात्म्यं पापग्रं पुण्यवर्धनम्।
 मुक्तिदं तत्त्वबुद्धीनां शृणुष्व सुरसत्तम॥१॥

तावद्वर्जति सेनानीर्गङ्गा भागीरथी क्षितौ।
 यावत्प्रयाति पापग्री कार्तिके हरिबोधिनी॥२॥

तावद्वर्जन्ति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि वै।
 यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्तिके॥३॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च।
एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्या यथाभवत्॥४॥

दुर्लभं चैव दुष्प्राप्यं त्रैलोक्ये सचराचरे।
तदपि प्रार्थितं विप्र ददाति प्रतिबोधिनी॥५॥

ऐश्वर्यं सन्ततिं ज्ञानं राज्यं च सुखसम्पदः।
ददात्युपोषिता विप्र हेलया हरिबोधिनी॥६॥

मेरुमन्दरतुल्यानि पापान्युपार्जितानि च।
एकेनैवोपवासेन दहते हरिबोधिनी॥७॥

उपवासं प्रबोधिन्यां यः करोति स्वभावतः।
विधिना नरशार्दूलं यथोक्तं लभते फलम्॥८॥

पूर्वजन्मसहस्रेषु पापं यत्समुपार्जितम्।
जागरेण प्रबोधिन्यां दह्यते तूलराशिवत्॥९॥

शृणु षण्मुख वक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणम्।
तस्य विज्ञानमात्रेण दुर्लभो न जनार्दनः॥१०॥

गीतं वाद्यं च नृत्यं च पुराणपठनं तथा।
धूपं दीपं च नैवेद्यं पुष्पगन्धानुलेपनम्॥११॥

फलमर्घ्यं च श्रद्धा च दानमिद्वियसंयमम्।
सत्यान्वितं विनिन्दं च मुदा युक्तं क्रियान्वितम्॥१२॥

साश्वर्यं चैव प्रोत्साहमालस्यादिविवर्जितम्।
प्रदक्षिणादिसंयुक्तं नमस्कारपुरःसरम्॥१३॥

नीराजनसमायुक्तमनिर्विष्णेन चेतसा।
यामे यामे महाभाग कुर्वन्नीराजनं हरेः॥१४॥

एतैर्गुणैः समायुक्तं कुर्याङ्गागरणं विभोः।
एकाग्रमनसा यस्तु न पुनर्जायिते भुवि॥१५॥

य एवं कुरुते भत्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः।
जागरं वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि॥१६॥

पुरुषसूक्तेन यो नित्यं कार्तिकेऽथार्चयेद्धरिम्।
वर्षकोटिसहस्राणि पूजितस्तेन केशवः॥१७॥

यथोक्तेन विधानेन पश्चरात्रोदितेन वै।
कार्तिके त्वर्चयेन्नित्यं मुक्तिभागी भवेन्नरः॥१८॥

नमो नारायणायेति कार्तिके योऽर्चयेद्धरिम्।
स मुक्तो नारकैर्दुःखैः पदं गच्छत्यनामयम्॥१९॥

हरेन्नामसहस्रं च गजराजस्य मोक्षणम्।
कार्तिके पठते यस्तु पुनर्जन्म न विन्दति॥२०॥

युगकोटिसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च।
द्वादशयां कार्तिके मासि जागरी वसते दिवि॥२१॥

कुले तस्य च ये जाताः शतशोऽथ सहस्रशः।
प्राप्नुवन्ति पदं विष्णोस्तस्मात् कुर्वीत जागरम्॥२२॥

कार्तिके पश्चिमे यामे स्तवं गानं करोति यः।
श्वेतद्वीपे तु वसते पितृभिः सह सुव्रता॥२३॥

नैवेद्यदानं हरये कार्तिके दिनसङ्घंये।
युगानि वसते स्वर्गे तावन्ति मुनिसत्तमाः॥२४॥

अक्षयं मुनिशार्दूल मालतीकमलार्चनम्।
अर्चयेद्वेवदेवेशं स याति परमं पदम्॥२५॥

कार्तिके शुक्रपक्षे तु कृत्वा ह्येकादशीं नरः।
प्रातर्दत्त्वा शुभान्कुम्भान्स याति मम मन्दिरम्॥२६॥

अत्रैव तु प्रकर्तव्यः प्रबोधस्तु हरेः खग।
हतः शङ्खासुरो दैत्यो नभसः शुक्लपक्षके॥२७॥

एकादशयां ततो विष्णुश्चातुर्मास्ये प्रसुपवान्।
क्षीराम्भोधौ जागृतोऽसावेकादशयां तु कार्तिके॥२८॥

अतः प्रबोधनं कार्यमेकादशयां तु वैष्णवैः।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द उत्तिष्ठ गरुडध्वज।
उत्तिष्ठ कमलाकान्त त्रैलोक्यं मङ्गलं कुरु॥२९॥

इत्युक्ता शङ्खभेर्यादि प्रातःकाले तु वादयेत्।
वीणावेणुमृदङ्घादि नृत्यगीतादि कारयेत्॥३०॥

उत्थापयित्वा देवेशं पूजां तस्य विधाय च।
सायङ्काले प्रकर्तव्यस्तुलस्युद्धाहजो विधिः॥३१॥

सर्वदैकादशी पुण्या विशेषात्कार्तिकी स्मृता।
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च॥३२॥

अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सम्प्राप्ते हरिवासरे।
स केवलमघं भुङ्गे यो भुङ्गे हरिवासरे॥३३॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कुर्यादिकादशीव्रतम्।
न कुर्याद्यदि मोहेन उपवासं नराधमः॥३४॥

नरके नियतं वासः पितृभिः सह तस्य वै।
सूतके मृतके वाऽपि नोपवासं त्यजेद्बृद्धः॥३५॥

दशमीवेधसंयुक्ता त्याज्या चैकादशी व्रते।
गान्धार्याऽपि पुरा तस्यामुपवासः कृतो गुह॥३६॥

तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात् तां वधजां त्यजेत्।
एकादशीमुपवसेत्प्रानदानपुरःसरम्॥३७॥

रुक्माङ्गदोऽपि राजर्षिर्मौहिन्याः सङ्गमेन च।
इह लोके सुखं भुक्ता चान्ते विष्णुपुरं ययौ॥३८॥

॥इति प्रबोधोत्सवः॥

॥अथ द्वादशीमाहात्म्यम्॥

द्वादशी पुण्यदा प्रोक्ता सर्वाधौधविनाशिनी।
किं दानैः कि तपोभिश्च किमु पोष्यैर्ब्रतैश्च किम्॥३९॥

किमिष्टैश्चैव पुत्रैश्च द्वादशी येन सेविता।
गङ्गायां चैव दुर्भिक्षे प्रत्यहं कोटिभोजनात्॥४०॥

यत्फलं तदवाप्रोति द्वादश्यामेकभोजनात्।
यद्वत्तं चार्हते दानं द्वादश्यां तु सिते शुभे॥४१॥

सिक्थे सिक्थे च वैकस्य कति ब्राह्मणभोजनम्।
तदहं नैव जानामि महिमानं हि सुव्रत॥४२॥

शालिग्रामशिलादानं यः कुर्याद् द्वादशीदिने।
सप्तद्वीपवर्तीं भूमिं गङ्गायां च रविग्रहे।
दत्त्वा यत्फलमाप्रोति तत्फलं लभते नरः॥४३॥

पञ्चामृतैस्तु यो विष्णुं भक्त्या संस्नापयेद् द्विज।
स सर्वकुलमुद्घृत्य विष्णुलोके महीयते॥४४॥

शुक्ले कार्तिकमासस्य द्वादश्यां परमोत्सवे।
प्रातरारभ्य यः कुर्यात्स्नानदानादिकं तथा।
स तु मोक्षमवाप्रोति नात्र कार्या विचारणा॥४५॥

द्वादश्यां कार्तिके मासि स्नानसन्ध्यादिकर्म च।
कृत्वा दामोदरं पूज्य भक्तिश्रद्धासमन्वितः॥४६॥

यस्तस्यां सूपनैवेद्यं न ददाति नराधमः।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम्॥४७॥

तस्मात् सूपस्य नैवेद्यं द्वादश्यां कार्तिके शुभे।
दद्याद्वक्तियुतो ब्रह्मश्चान्यथा नरकं ब्रजेत्॥४८॥

यस्तस्यां दम्पतीनां तु भोजनं कुरुते नरः।
न तस्य फलविश्रान्तिर्मया वक्तुं तु शक्यते॥४९॥

धात्रीच्छायां गतो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्विरिम्।
तत्रैव भोजनं यस्तु ब्राह्मणानां तु कारयेत्॥५०॥

स्वयं च तत्र भुङ्गे यः सूपभक्ष्यादिकं तथा।
न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि॥५१॥

एवं प्रातर्विधायाथ पूजां दामोदरस्य हि।
रात्रौ पुनः प्रकर्तव्यं पूजाकर्म हरेद्विज॥५२॥

तुलसीसन्निधौ कृत्वा पताकाध्वजशोभितम्।
पुष्पमालासमाकीर्ण नानारत्नोपशोभितम्॥५३॥

मुक्तादामभिराच्छन्नं कृत्वा मण्डपमुत्तमम्।
पूजयेद्विष्णुमव्यग्रस्तद्वैकाग्रमानसः ॥५४॥

पश्चरात्रोक्तमार्गेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः।
नवनीतं दधिक्षीरं तथैव च घनं घृतम्॥५५॥

विविधैः खाद्यनैवेद्यैर्जलेन च सुगन्धिना।
युक्तं निवेदयेद्विष्णोस्ताम्बूलं सलवङ्कम्॥५६॥

पुष्पाणि च विचित्राणि सुगन्धीनि बहूनि च।
प्रोक्षयित्वा च विधिवदर्पयित्वा दलैः शुभैः॥५७॥

तुलस्याश्वापि धात्र्याश्व फलैश्वापि प्रपूजयेत्।
नीराजनं ततः कृत्वा मत्रपुष्पं समर्पयेत्॥५८॥

अभिषेकं विना सर्वपूजां कृत्वा विधानतः।
विष्णोः पूजां समाप्याथ ब्राह्मणानां प्रपूजनम्॥५९॥

कुर्याद्दक्षियुतो विप्र दद्याच्चैव फलादिकम्।
ताम्बूलं च ततो दत्त्वा दक्षिणां शक्तितोऽर्पयेत्॥६०॥

ततो वृद्धान्पितृन्मातृन् पूजयित्वा विधानतः।
ततः स्वयं स्वभार्याभिनैवेद्यं भक्षयेत्सुधीः॥६१॥

इत्येवं तु विधानेन यः कुर्याद् द्वादशीत्रतम्।
न तस्य लोकाः क्षीयन्ते कल्पकोटिशतैरपि॥६२॥

पुत्रपौत्रैः परिवृतो भुक्ता भोगान्मनोहरान्।
भोगान्ते च ब्रजेन्मोक्षमतीतकुलसप्तकैः॥६३॥

तस्मान्नारद माहात्म्यं द्वादश्याः कार्तिकस्य च।
न मया शक्यते वक्तुं किमन्यैर्मनुजैरपि॥६४॥

द्वादश्या ह्युत्तमं पुण्यं माहात्म्यं यः पठेन्नरः।
शृणुयाद्वा मुनिश्रेष्ठ स याति परमां गतिम्॥६५॥

राजर्षिरम्बरीषोऽपि चकारैतद्वतं शुभम्।
यथाविधि तपोनिष्ठस्तेन मोक्षमवासवान्॥६६॥

आदितः श्लोकाः — १६७४

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
प्रबोधोत्सवद्वादशीतिथिकृत्यवर्णनं
नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥३३॥

॥ अथ चतुर्स्थिंशोऽध्यायः ॥

नारद उवाच

ब्रतानामपि सर्वेषां ब्रह्मन्नुद्यापनं श्रुतम्।
अभावे तूद्यापनस्य फलं नैवाऽप्युत्कर्त्तिः॥१॥

कृतब्रतफलास्यर्थं कुर्यादुद्यापनं बुधः।
अन्यथा निष्फलं याति कृतं ब्रतमनुत्तमम्॥२॥

कार्तिकेऽपि कृतं देव ब्रतानामुत्तमं ब्रतम्।
न तस्योद्यापनाभावे ब्रतोक्तफलमाप्नुयात्॥३॥

तस्मात् कार्तिकमासस्य चोद्यापनविधिं प्रभो।
वद मे शिष्यवर्याय प्रपन्नायानुवर्त्तिने॥४॥

ब्रह्मोवाच

अथोर्जीद्यापनं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम्।
तच्छृणुष्व महाभक्त्या सविधानं समाप्तः॥५॥

ऊर्जे शुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं ब्रती।
ब्रतसम्पूरणार्थाय विष्णुप्रीत्यर्थहेतवे॥६॥

तुलस्या उपरिष्टात् कुर्यान्मण्डपिकां शुभाम्।
कदलीस्तम्भसंयुक्तां नानाधातुविचित्रिताम्॥७॥

दीपमाला चतुर्दिक्षु कार्या तत्र सुशोभना।
सुतोरणाश्चतुर्द्वारः पुष्पचामरशोभिताः॥८॥

द्वारेषु द्वारपालाश्च पूजयेन्मन्मयान्पृथक्।
जयश्च विजयश्चैव चण्डश्चैव प्रचण्डकः॥९॥

नन्दश्चैव सुनन्दश्च कुमुदः कुमुदाक्षकः।
एतांश्चतुर्षु द्वारेषु पूजयेद्वक्तिसंयुतः॥१०॥

तुलसीमूलदेशे तु सर्वतोभद्रसंज्ञितम्।
चतुर्भिर्वर्णकैः सम्यक्छोभाद्यं समलङ्घन्तम्॥११॥

तस्योपरिष्टात्कलशं पूर्णरत्नसमन्वितम्।
तत्र सम्पूजयेद्देवं शङ्खचक्रगदाधरम्॥१२॥

कौशेयपीतवसनं लक्ष्म्या युक्तं प्रपूजयेत्।
इन्द्रादिलोकपालांश्च मण्डपे पूजयेद्वती॥१३॥

तस्यामुपवसेद्वत्त्या शान्तः प्रणतमानसः।
रात्रौ जागरणं कुर्याद्वीतवाद्यादिमङ्गलैः॥१४॥

गीतं कुर्वन्ति ये भक्त्या जागरे चक्रपाणिनः।
जन्मान्तरशतोऽद्वौत्स्ते मुक्ताः पापसञ्चयैः॥१५॥

ततस्तु पूर्णिमायां तु सप्तकीकान्द्विजोत्तमान्।
त्रिंशन्मितानथैकं वा ब्राह्मणांश्च निमन्त्रयेत्॥१६॥

प्रातःस्नानं ततः कृत्वा देवपूजां तथैव च।
स्थण्डिले च ततः कृत्वा समाधायाग्निमत्र हि॥१७॥

अतो देवेति मन्त्रेण जुहुयात्तिलपायसम्।
प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानां च पृथक्पृथक्॥१८॥

होमशेषं समाप्याथ ब्राह्मणान्पूज्य भक्तिः।
ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्त्या प्रदद्याद्विक्षिणां नरः॥१९॥

ततो गां कपिलां तत्र पूजयेद्विधिवद्वती।
सवत्सां गां तथा दद्याद्विप्राय च कुटुम्बिने॥२०॥

गुरुं ब्रतोपदेष्टारं वस्त्रालङ्घारभूषणैः।
सप्तकीकं समभ्यर्च्य तांश्च विप्रान्क्षमापयेत्॥२१॥

युष्मत्प्रसादादेवेशः प्रसन्नोऽस्तु सदा मम।
व्रतादस्माच्च यत्पापं सप्तजन्मकृतं मया॥२२॥

तत्सर्वं नाशमायातु स्थिरा मे चास्तु सन्ततिः।
मनोरथास्तु सफलाः सन्तु भक्तिर्हरौ भवेत्॥२३॥

सतां समागमो भूयान्मम जन्मनि जन्मनि।
इति क्षमाप्य तान्विप्रान्प्रसाद्य च विसर्जयेत्॥२४॥

प्रतिमां तां गुरोर्दद्यात्सवस्त्रां मुनिपुङ्ग्वा।
ततः सुहृद्दुरुयुतः स्वयं भुञ्जीत भक्तिमान्॥२५॥

द्वादशयां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदशयां युतः सुरैः।
दृष्टोऽर्चितश्वतुर्दशयां तस्मात् पूज्यस्तिथाविह॥२६॥

पूजयेद्देवदेवेशं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया।
पराऽत्र पौर्णमास्यां तु यात्रा स्यात्पुष्करस्य तु॥२७॥

वरान्दत्त्वा यतो विष्णुर्मत्स्यरूपोऽभवत्ततः।
तस्यां दत्तं हुतं जप्तं तदक्षय्यफलं भवेत्॥२८॥

कार्तिके मासि कर्तव्यो विधिरेष हि नारद।
एवं यः कुरुते सम्यक्कार्तिकस्य व्रतं नरः॥२९॥

यत्फलं तदवाप्नोति व्रतं कृत्वा तु कार्तिके।
ते धन्यास्ते सदा पूज्यास्तेषां वै सफलोदयः॥३०॥

विष्णुभक्तिरता ये स्युः कार्तिके व्रतचारिणः।
देहस्थितानि पापानि विलयं यान्ति तत्क्षणात्॥३१॥

क यामोऽद्य भवत्येष यदूर्जव्रतकृन्नरः।
इति सर्वाणि पापानि रटन्तीहं पुनःपुनः॥३२॥

तस्मात् कार्तिकमासस्य सदृशं नहि विद्यते।
सर्वपापस्य दहने अग्नेः सदृश उच्यते॥३३॥

ऊर्जोद्यापनमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रद्धयान्वितः।
श्रावयेद्वा पुमान् यस्तु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात्॥३४॥

नारद उवाच

ऊर्जे ब्रतोद्यापनादावशक्तः सिद्धिभाक् कथम्।
कथं विमुच्यते जन्तुर्दुःखसंसारसागरात्॥३५॥

ब्रह्मोवाच

शृणुयादूर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान्।
उद्यापनफलं प्राप्य विष्णुलोके वसेच्च सः॥३६॥

आदितः श्लोकाः — १७१०

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
ब्रतोद्यापनविधिकथनं
नाम चतुर्थिंशोऽध्यायः॥३४॥

॥ अथ पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥

ब्रह्मोवाच

वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्या माहात्म्यं ते वदाम्यहम्।
वालखिल्यैः पुरा प्रोक्तं सङ्घेषेण शृणुष्व तत्॥१॥

वालखिल्या ऊचुः

कार्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्दश्यां समागमत्।
वैकुण्ठेशस्तु वैकुण्ठाद्वाराणस्यां कृते युगे॥२॥

रात्रां तुर्याशेषायां स्नात्वाऽसौ मणिकर्णिके।
गृहीत्वा हेमपद्मानां सहस्रं वै ततोऽब्रजत्॥३॥

अतिभक्त्या पूजयितुं शिवया सहितं शिवम्।
विधाय पूजां वैश्वेशीं ततः पद्मैरपूजयत्॥४॥

सहस्रसङ्ख्यां कृत्वादावेकनामा ततः परम्।
आरब्धं पूजनं तेन शिवस्तद्वक्तिमैक्षता॥५॥

एकं पद्मं पद्ममध्यान्निलीयाऽऽत्तं हरेण तु।
ततः पूजितवान् विष्णुरेकोनं कमलं त्वभूत्॥६॥

इतस्ततस्तेन दृष्टं पद्मं तिष्ठति न क्वचित्।
कमलेषु भ्रमो जातोऽथवा नामसु मे भ्रमः॥७॥

क्षणं विचार्य स हरिन् मे नामभ्रमोऽभवत्।
पद्मे चैव भ्रमो जातो विचार्यैवं पुनःपुनः॥८॥

सहस्रपद्मसङ्कल्पः पूजार्थं तु कृतो मया।
अर्च्यः कथं महादेव एकोनकमलैर्मया॥९॥

यद्यानेतुं गमिष्यामि भङ्गः स्यादासनस्य तु।
अतः परं किं विधेयं चिन्तोद्विग्नो हरिस्तदा॥१०॥

एकः प्रकार उत्पन्नो हृदयेऽस्य मुनीश्वराः।
पुण्डरीकाक्ष इत्येवं मां वदन्ति मुनीश्वराः॥११॥

नेत्रं मे पद्मसद्शे पद्मार्थं त्वर्पयाम्यहम्।
इति निश्चित्य मनसा दत्त्वा तर्जनिकां स तु॥१२॥

नेत्रमध्यात्तदुत्पाद्य महादेवस्तु पूजितः।
ततो महेश्वरस्तुष्टो वाक्यमेतदुवाच ह॥१३॥

महादेव उवाच

त्वत्समो नास्ति मद्भक्तस्त्रैलोक्ये सचराचरे।
राज्यं दत्तं त्रिलोक्यास्ते भव त्वं लोकपालकः॥१४॥

अन्यं वरय भद्रं ते वरं यन्मनसेप्तिम्।
अवश्यमेव दास्यामि नात्र कार्या विचारणा॥१५॥

मद्भक्तिं तु समालम्ब्य ये द्विषन्ति जनार्दनम्।
ते मद्भैष्या नरा विष्णो ब्रजेयुरुनरकं ध्रुवम्॥१६॥

विष्णुरुवाच

त्रैलोक्यरक्षाकरणं ममादिष्टं महेश्वर।
दुर्मर्दश्च महासत्त्वा दैत्या मार्याः कथं मया॥१७॥

शिव उवाच

एतत्सुदर्शनं चक्रं महादैत्यनिकृन्तनम्।
गृहाण भगवन् विष्णो मया तुभ्यं निवेदितम्॥१८॥

अनेन सर्वदैत्यानां भगवन् कदनं कुरु।
एवं चक्रं हरेर्दत्त्वा ततो वचनमब्रवीत्॥१९॥

शिव उवाच

वर्षे च हेमलम्बाख्ये मासे श्रीमति कार्तिके।
शुक्लपक्षे चतुर्दश्यामरुणाभ्युदयं प्रति॥२०॥

महादेवतिथौ ब्राह्मे मुहूर्ते मणिकर्णिके।
स्नात्वा वैश्वेश्वरं लिङ्गं वैकुण्ठादेत्य पूजितम्॥२१॥

सहस्रकमलैस्तस्माद्विष्यति मम प्रिया।
विख्याता सर्वलोकेषु वैकुण्ठाख्या चतुर्दशी॥२२॥

अन्यं वरं प्रयच्छामि शृणु विष्णो वचो मम।
पूर्वरात्रेषु ते पूजा कर्तव्या सर्वजातिभिः॥२३॥

उपवासं दिवा कुर्यात्सायङ्काले तवार्चनम्।
पश्चान्मार्चनं कार्यमन्यथा निष्फलं भवेत्॥२४॥

ग्राह्या तु हरिपूजायां रात्रिव्याप्ता चतुर्दशी।
अरुणोदयवेलायां शिवपूजां समाचरेत्॥२५॥

सहस्रकमलैर्विष्णुरादौ यैः पूजितो नरैः।
पश्चाच्छिवः पूजितश्चेज्ञीवन्मुक्तास्त एव हि॥२६॥

सायं स्नात्वा पश्चनदे बिन्दुमाधवमर्चयेत्।
स्नात्वा यो विष्णुकाश्यां वाऽनन्तसेनं समर्चयेत्॥२७॥

रुद्रकाश्यां ततः स्नात्वा प्रणवेशं समर्चयेत्।
आदौ स्नात्वा वह्निर्थे यजेन्नारायणं ततः॥२८॥

रेतोदके ततः स्नात्वा केदारेशं समर्चयेत्।
आदौ स्नात्वा सूर्यपुत्रां वेणीमाधवमर्चयेत्॥२९॥

जाह्व्यां च ततः स्नात्वा सङ्गमेशं प्रपूजयेत्।
सर्वाः श्रियस्तस्य वश्याः सत्यं विष्णो मयोदितम्॥३०॥

एवं तस्मै वरान्दत्त्वा ह्यन्तर्धानं ययौ शिवः।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन पूज्यौ हरिहरावुभौ॥३१॥

कलौ दशसहस्राणि विष्णुस्त्यजति मेदिनीम्।
तदर्धं जाह्वीतोयं तदर्धं ग्रामदेवताः॥३२॥

कार्तिक्यां पूर्णिमायां तु कुर्यात्रैपुरमुत्सवम्।
दीपो देयोऽवश्यमेव सायङ्काले शिवालये॥३३॥

त्रिपुरो नाम दैत्येन्द्रः प्रयागे तप आस्थितः।
तपसा तस्य सन्तुष्टो ददौ ब्रह्मा वरं परम्॥३४॥

देवासुरमनुष्येभ्यो न ते मृत्युर्भविष्यति।
इति लब्धवरो दैत्यो विश्वकर्मविनिर्मितम्॥३५॥

त्रिपुराख्यं विमानं तमारुह्यं भुवनत्रयम्।
यदा वै पीडयामास तदा देवैः स्तुतो हरः॥३६॥

त्रिपुरं घातयामास बाणैकेन शत्रुहा।
कार्तिक्यां पूर्णिमायां तु सर्वे देवाः प्रतुष्टवुः॥३७॥

तस्मिन्दिने सर्वदेवैर्दीपा दत्ता हराय च।
सर्वथैव प्रदेयाश्च दीपास्तु हरतुष्टये॥३८॥

विंशतिः सप्तशतकाः सहिता दीपवर्तयः।
ददीपं पूर्णिमायां सर्वपापैः प्रमुच्यते॥३९॥

पौर्णिमास्यां तु सन्ध्यायां कर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः।
दद्यादनेन मत्रेण प्रदीपांश्च सुरालये॥४०॥

कीटाः पतङ्गा मशकाश्च वृक्षा
जले स्थले ये विचरन्ति जीवाः।
दृष्ट्वा प्रदीपं न च जन्मभागिनो
भवन्तु नित्यं श्वपचा हि विप्राः॥४१॥

कार्यस्तस्मात् पौर्णिमास्यां त्रिपुराय महोत्सवः।
कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्यात्स्वामिदर्शनम्॥४२॥

सप्त जन्म भवेद्विप्रो धनाढ्यो वेदपारगः।
अत्र कृत्वा वृषोत्सर्गं नक्ताच्छैवपुरं ब्रजेत्॥४३॥

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
वैकुण्ठचतुर्दशी-त्रिपुरीपूर्णिमाब्रतविधानकथनं
नाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः॥३५॥

॥ अथ षड्विंशोऽध्यायः ॥

ब्रह्मोवाच

यास्तिस्तिथयः पुण्या अन्तिके शुक्लपक्षके।
कार्तिके मासि विप्रेन्द्र पूर्णिमान्ताः शुभावहाः।
अन्तिपुष्करिणी संज्ञा सर्वपापक्षयावहा॥१॥

कार्तिके मासि सम्पूर्ण यो वै स्नानं करोति ह।
तिथिष्वेतासु सः स्नानात्पूर्णमेव फलं लभेत्॥२॥

सर्वे वेदास्त्रयोदशयां गत्वा जन्तून्पुनन्ति हि।
चतुर्दशयां सयज्ञाश्च देवा जन्तून्पुनन्ति हि॥३॥

पूर्णिमायां सुतीर्थानि विष्णुना संस्थितानि हि।
ब्रह्मग्रान्वा सुरापान्वा सर्वाङ्गन्तून्पुनन्ति हि॥४॥

उष्णोदकेन यः स्नायात्कार्तिक्यादिदिनत्रये।
रौरवं नरकं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश॥५॥

आमासनियमाशक्तः कुर्यादितद्विनत्रये।
तेन पूर्णफलं प्राप्य मोदते विष्णुमन्दिरे॥६॥

यो वै देवान् पितृन् विष्णुं गुरुमुद्दिश्य मानवः।
न स्नानादि करोत्यद्वा स याति नरकं ध्रुवम्॥७॥

कुटुम्बभोजनं यस्तु गृहस्थस्तु दिनत्रये।
सर्वान्पितृन्समुद्धृत्य स याति परमं पदम्॥८॥

गीतापाठं तु यः कुर्यादन्तिमे च दिनत्रये।
दिने दिनेऽश्वमेधानां फलमेति न संशयः॥९॥

सहस्रनामपठनं यः कुर्यात् दिनत्रये।
न पापैर्लिप्यते क्वापि पद्मपत्रमिवाभ्मसा॥१०॥

देवत्वं मनुजैः कैश्चित्कैश्चित्सिद्धत्वमेव च।
तस्य पुण्यफलं वक्तुं कः शक्तो दिवि वा भुवि॥११॥

यो वै भागवतं शास्त्रं शृणोति च दिनत्रयम्।
कैश्चित्प्राप्तो ब्रह्मभावो दिनत्रयनिषेवणात्॥१२॥

ब्रह्मज्ञानेन वा मुक्तिः प्रयागमरणेन वा।
अथ वा कार्त्तिके मासि दिनत्रयनिषेवणात्॥१३॥

कार्त्तिके हरिपूजां तु यः करोति दिनत्रये।
न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि॥१४॥

कार्त्तिके मासि विप्रेन्द्रं सर्वमन्त्यदिनत्रये।
पुण्यं तत्रापि वैशेष्यं राकायां वर्ततेऽनघ॥१५॥

प्रातःकाले समुत्थाय शौचं स्नानादिकं चरेत्।
समाप्य सर्वकर्माणि विष्णुपूजां समाचरेत्॥१६॥

उद्याने वा गृहे वाऽपि कार्त्तिक्यां विष्णुतत्परः।
मण्डपं तत्र कुर्वीत कदलीस्तम्भमण्डितम्।
चूतपल्लवसंवीतमिक्षुदण्डैः सुमण्डितम्॥१७॥

चित्रवस्त्रैः स्वलङ्घन्त्य तत्र देवं प्रपूजयेत्।
चूतपल्लवपुष्पाढ्यैः फलाद्यैः पूजयेद्धरिम्॥१८॥

शृणुयादूर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान्।
सम्पूर्णमथ वाऽध्यायमेकश्लोकमथापि वा॥१९॥

मुहर्तं वाऽपि शृणुयात्कथां पुण्यां दिने दिने।
यदै प्रतिदिनं श्रोतुमशक्तः स्यात् मानवः॥२०॥

पुण्यमासेऽथवा पुण्यतिथौ संशृणुयादपि।
तेन पुण्यप्रभावेन पापान्मुक्तो भवेन्नरः॥२१॥

पुराणज्ञः शुचिर्दक्षः शान्तो विगतमत्सरः।
साधुः कारुणिको वाग्मी वदेत्पुण्यां कथां सुधीः॥२२॥

व्यासासनं समारूढो यदा पौराणिको भवेत्।
आसमासेः प्रसङ्गस्य नमस्कुर्यात्र कस्यचित्॥२३॥

न दुर्जनसमाकीर्ण न शूद्रश्वापदावृते।
देशे न घूतसदने वदेत्पुण्यकथां सुधीः॥२४॥

श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नान्यकार्येषु लालसा।
वाग्यताः शुचयो दक्षाः श्रोतारः पुण्यभागिनः॥२५॥

अभक्ता ये कथां पुण्यां शृण्वन्ति मनुजाधमाः।
तेषां पुण्यफलं नास्ति दुःखं स्याज्ञन्मजन्मनि॥२६॥

पौराणिकं च मासान्ते पूजयेद्भक्तितत्परः।
गन्धमाल्यैस्तथा वस्त्रैरलङ्घारैर्धनेन च॥२७॥

शृण्वन्ति च कथां भक्त्या न दरिद्रा न पापिनः॥२८॥
कथायां कीर्त्यमानायां ये गच्छन्त्यन्यतो नराः।
भोगान्तरे प्रणश्यन्ति तेषां दाराश्व सम्पदः॥२९॥

उच्चासनसमारूढो न नरः प्रणतो भवेत्।
विषवृक्षस्तथा स्वापे वने चाजगरो भवेत्॥३०॥

कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वन्ति ये नराः।
कोट्यब्दनरकाभुक्ता भवन्ति ग्रामसूकराः॥३१॥

ये श्रावयन्ति मनुजाः कथां पौराणिकीं शुभाम्।
कल्पकोटिशतं साग्रं तिष्ठन्ति ब्रह्मणः पदे॥३२॥

आसनार्थे प्रयच्छन्ति पुराणज्ञस्य ये नराः।
कम्बलाजिनवासांसि मश्वं फलकमेव वा॥३३॥

परिधानीयवस्त्राणि प्रयच्छन्ति च ये नराः।
भूषणादि प्रयच्छन्ति वसेयुर्ब्रह्मसद्वनि॥३४॥

वाचके परितुष्टे तु तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः।
अतः सन्तोषयेद्भृत्या भक्तिश्रद्धान्वितः पुमान्।
तस्य पुण्यफलं पूर्णं भवत्येव न संशयः॥३५॥

यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम्।
सकृत्पुराणश्रवणात्तत्फलं विन्दते नरः॥३६॥

कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणाद्वृत्ते।
नास्ति धर्मः परः पुंसां नास्ति मुक्तिपथः परः।
पुराणश्रवणाद्विष्णोर्नास्ति सङ्कीर्तनात्परम्॥३७॥

य एतदूर्जमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रावयेदपि।
स तीर्थराज बदरीगमनस्य फलं लभेत्॥३८॥

सर्वरोगापहं सर्वपापनाशकरं शुभम्॥३९॥

श्रुत्वा चैकपदे यो वै अगम्यागमने रतः।
कन्यास्वस्त्रोर्विक्रयिणमुभयं तु विमोचयेत्॥४०॥

माहात्म्यमेतदाकर्ण्य पूजयेद्यस्तु पाठकम्।
गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च विष्णुतुल्यो यतो हि सः॥४१॥

धर्मशास्त्रं पुराणं च वेदविद्यादिकं च यत्।
पुस्तकं वाचकायैव दातव्यं धर्ममिच्छता।
पुराणविद्यादातारो ह्यनन्तफलभोगिनः॥४२॥

इदं यः पठते भक्त्या श्रुत्वा चैवावधारयेत्।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति॥४३॥

न कस्यापीदमाख्येयं श्रद्धाहीनाय दुर्मतेः॥४४॥

अपूजयित्वा गुरुमग्रबुद्ध्या
धर्मप्रवक्तारमनन्यबुद्धिः ।
भुक्ता तु भोगान्नरकेषु चैव
ततो हि जन्मान्तर-दुःखभोगी॥४५॥

तस्मात् सम्पूजयेद्भृत्या गुरुं तत्त्वावबोधकम्।
माहात्म्यस्य च लेशोऽयं तव चोक्तो मयाऽनघ।
न शक्यते हि सम्पूर्णं वक्तुं वर्षशतैरपि॥४६॥

पुरा कैलासशिखरे पार्वत्यै प्रोक्तवाञ्छिवः।
कार्तिकस्य तु माहात्म्यं यावद्वर्षशतं वदन्।
तथाऽपि नान्तमगमदशक्तो विराम ह॥४७॥

पुत्रार्थी च धनार्थी च राज्यार्थी स्वफलं लभेत्।
किमत्र बहुनोक्तेन मोक्षार्थी मोक्षमाप्नुयात्॥४८॥

सूत उवाच

इत्युक्तो ब्रह्मणा चैव नारदः प्रेमनिर्भरः।
भूयो भूयो नमस्कृत्य ययौ यादच्छिको मुनिः॥४९॥

कथितं शङ्करेणापि पुत्राय हितकाम्यया।
पितुस्तद्वाक्यमाकर्ण्य षण्मुखो हर्षनिर्भरः॥५०॥

कृष्णेन सत्यभामायै कार्तिकस्य च वैभवः।
कथितस्तेन सन्तुष्टा सत्या व्रतमथाकरोत्॥५१॥

ऋषयो वालग्नित्येभ्यः श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम्।
ऊर्जव्रतपरा जातास्तस्मादूर्जीऽतिवलभः॥५२॥

अधीत्य सर्वशास्त्राणि पयःसारमिवोद्घृतम्।
नानेन सदृशं शास्त्रं विष्णुप्रीतिकरं शुभम्॥५३॥

व्यास उवाच

इत्युक्ता तानृषीन्सर्वान्सूतो वै धर्मवित्तमः।
विरराम ततस्ते तु पूजां चक्रुस्तदास्य च॥५४॥

ते पुनः स्वाश्रमं गत्वा हृष्टास्ते परमर्षयः।
यथा सूतेनोपदिष्टं तथा चक्रुर्वतं शुभम्॥५५॥

अनेन विधिना ये वै कुर्वन्ति कार्तिकव्रतम्।
ते सर्वपापनिर्मुक्ता गच्छन्ति विष्णुमन्दिरम्॥५६॥

आदितः श्लोकाः — १८०९

॥इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां
द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये
पुष्करिणीसंज्ञिकान्तिमतिथित्रयमाहात्म्यकथनपूर्वकपुराणश्रवणमहिमर्वणं
नाम षट्टिंशोऽध्यायः॥३६॥

